

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ SOSYAL HİZMET ANLAYIŞI VE
UYGULAMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Emine YÜRÜK

Enstitü Anabilim Dalı: SOSYAL HİZMET
Enstitü Bilim Dalı: SOSYAL HİZMET

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Bedrettin KESGİN

HAZİRAN 2019

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ SOSYAL HİZMET ANLAYIŞI VE
UYGULAMALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Emine YÜRÜK (137203040)

Enstitü Anabilim Dalı: SOSYAL HİZMET
Enstitü Bilim Dalı: SOSYAL HİZMET

Bu tez 02/07/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

	Adı SOYADI	Kanaati			İmza
Jüri Başkanı (Danışman)	Doç. Dr. Bedrettin KESGİN	☐ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Ali Rıza ABAY	☐ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi İsmail AKYÜZ	☐ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS / DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU
BEYAN BELGESİ

Tez Başlığı: Hz. Peygamber Dönemi Sosyal Hizmet Anlayışı ve Uygulamaları

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın toplam viii + 112 sayfalık kısmına ilişkin aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ... /.../2019 tarihinde aşağıda ismi yazılı araştırma görevlisi tarafından şahsıma iletilen intihal tespit programı raporuna göre tezimin benzerlik oranı %.....'tır.

Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç,
2. Alıntılar dâhil,
3. 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.

Bu bilgiler doğrultusunda tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

İmza

Adı SOYADI : Emine YÜRÜK
Öğrenci Numarası : 137203040
Ana Bilim Dalı : Sosyal Hizmet
Programı : Sosyal Hizmet
Türü : () Proje (x) Yüksek Lisans Tezi () Doktora Tezi

Taramayı Yapan Arş. Gör.
(Adı Soyadı, İmzası, Tarih)

Danışman
Doç. Dr. Bedrettin KESGİN
.../.../2019

ÖNSÖZ

Dünyanın yaratılışı ile ilk insan Hz. Adem'in oğulları Habil ile Kabil'in şahsında başlayan iyi ile kötünün mücadelesi kıyamet gününe kadar devam edecektir. Bu kavgada bugüne kadar kimi insanlar iyinin, kimi insanlar ise kötünün yanında yer almıştır. Bundan sonra da almaya devam edecektir.

Çalışmamızda ortaya koymaya çalıştığımız gibi bütün peygamberler gibi, Hz. Peygamber'de hayatı boyunca iyiliğin galibiyeti için mücadele etmiştir. O, uygulamaları ile cahiliye Araplarına, onların arasından çıkan ashabına, ümmetine ve tüm insanlığa bu konuda en büyük örnek olmuştur.

Sosyal hizmet, sosyal dayanışma, sosyal destek ve manevi sosyal hizmet sahalarında Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu örneklik sadece Müslümanlar için değil bütün insanlık için çok önemlidir. Bizde çalışmamızda bunu ortaya koymaya çalıştık.

Yapılan bu çalışmanın amacı, İslâm dininin ortaya çıktığı ilk dönem ve Hz. Peygamber uygulamalarının insanlığın medeniyet algısına sağlamış olduğu pozitif katkının ortaya çıkarılmasıdır. İslâm dininin Kur'an ve sünnet eksenli döngüsünde sosyal hizmet ve manevi destek eksenli faaliyetler çok önemli bir yekûn teşkil etmektedir. Hz. Peygamber'in hayatı ve uygulamaları insana, canlı ve cansız varlıklara yönelik çalışma ve faaliyetleri bu ekseninde değerlendirmelidir. Sonraki dönemlerde de Müslümanlar, o dönemde yapılan uygulamaları kendilerine örnek alarak hareket etmişlerdir. Günümüz sosyal hizmet çalışmalarında, Hz. Peygamber dönemi uygulamalarının örnekliği yadsınamaz bir gerçekliktir.

Öğrenim hayatım boyunca benden desteklerini hiç esirgemeyen rahmetli babam Ali Rıza ile annem Lutfiye Er'e, dini öğrenim hayatımın başlangıcı olan Kur'an kursuna yazılmama vesile olan ilkokul öğretmenim sayın Nafize Çoğal'a, Fazilet Kız Kur'an Kursu'ndan değerli hocam İbrahim Tanrıkulu'na sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

Bu çalışmanın her aşamasında yardım ve desteklerini esirgemeyen aileme teşekkür etmek istiyorum. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphane ve Dokümantasyon Müdürlüğü Kütüphane Birimi'nde çalışan eşim Ali Yücel Yürük'e, oğlum Ubeydullah ile kızım Lübeyne'ye, benden yardım ve desteklerini esirgemeyen İSAM Kütüphane ve Dokümantasyon Müdürlüğü personeline, ayrıca, değerli fikir ve görüşlerinden tez yazımımın her aşamasında istifade ettiğim danışman hocam Doç. Dr. Bedrettin Kesgin'e teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Emine YÜRÜK

31.06.2019

İÇİNDEKİLER

BEYAN BELGESİ.....	i
ÖNSÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vi
ÖZET	vii
SUMMARY	viii
GİRİŞ	1

BÖLÜM 1: SOSYAL HİZMET VE MANEVİ SOSYAL HİZMET

1.1. Sosyal Hizmetin Tanımı	5
1.2. Sosyal Hizmetin Amacı.....	11
1.3. Sosyal Hizmetin Tarihçesi.....	13
1.3.1. Hristiyan Batı Dünyasında Sosyal Hizmet	14
1.3.2. İslâm Dünyasında Sosyal Hizmet	15
1.3.3. Eski Türklerde ve Selçuklularda Sosyal Hizmet.....	16
1.3.4. Osmanlı Devleti’nde Sosyal Hizmet.....	17
1.3.5. Türkiye Cumhuriyeti’nde Sosyal Hizmet	18
1.4. Manevi Sosyal Hizmetin Tanımı	18
1.5. Manevi Sosyal Hizmetin Amacı.....	19
1.6. Manevi Destek Açısından Kur’an ve Sünnette Topluma Yönelik Sosyal Hizmet	20
1.6.1. Sabredip Allah’a Güvenenlere Yardımın Geleceği.....	22
1.6.2. Şükredenlerin Nimetlerinin Arttırılacağı	23
1.6.3. Tövbe Edenlerin Affedileceği	24
1.6.4. Dua Edenlerin Duasına Allah’ın İcabet Edeceği	25
1.6.5. Emr-i bi’l-Ma’ruf ve Nehy-i ani’l-Münker	26
1.6.6. Cenazede Bulunma ve Taziye	26
1.6.7. Akraba Ziyareti (Sıla-i Rahim)	27
1.6.8. Hasta Ziyareti	28

BÖLÜM 2: KUR’AN VE SÜNNETTE SOSYAL HİZMETLE ALAKALI DİNİ KAVRAMLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Nafaka	30
2.2. Zekât.....	32
2.2.1. Zekâtın Sarf Yerleri.....	33
2.2.1.1. Fakir ve Miskinler.....	33

2.2.1.2. Zekât Memurları	34
2.2.1.3. Müellefe-i Kulub	34
2.2.1.4. Köle ve Cariyeler	35
2.2.1.5. Borçlular (Garim)	36
2.2.1.6. Allah Yolunda Cihad Edenler	37
2.2.1.7. Yolcular (İbnü's-Sebil)	38
2.2.2. Zekâtın İktisadi ve İçtimai Kazanımlarının Sosyal Hizmet Bağlamında Değerlendirilmesi	38
2.2.3. İdari ve Siyasi Bakımdan Zekâtın Sosyal Hizmet Bağlamında Değerlendirilmesi	39
2.2.4. Zekâtın Ahlaki Değerler Bağlamında Manevi Bir Hizmet Oluşu	40
2.3. İnfak	41
2.4. Sadaka	42
2.5. Sadaka-i Cariye	42
2.6. Sadaka-i Fıtır	43
2.7. Fidyeye	44
2.8. Kefaret	44
2.9. Kurban	46
2.10. Ganimet ve Humus	47
2.11. Fey	48
2.12. Vakıf	49
2.13. Karz-ı Hasen	51

BÖLÜM 3: HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE SOSYAL HİZMET UYGULAMALARI

3.1. Yoksullara Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları	53
3.2. Yetimlere Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları	57
3.2.1. Yetimlerin Himaye Edilmesi	57
3.2.2. Yetim Haklarının Muhafazası	59
3.2.3. Yetimlere Maddi Yardım	60
3.3. Dul Kadınlara Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları	61
3.4. Engellilere Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları	62
3.4.1. Engellilerin Sosyal Hayata Katılımı	64
3.4.2. Engellilerin İstihdamı	64
3.4.3. Engellilere Dini ve Sosyal Hayatta Kolaylık Gösterilmesi	66
3.5. Yaşlılara Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları	66
3.5.1. Kur'an- Sünnetin Yaşlılığa Bakışı	66

3.5.2. Kur'ân- Sünnet Bağlamında Yaşlılara İyilik ve Onların Himaye Edilmesi	68
--	----

BÖLÜM 4: HZ. PEYGAMBER'İN SOSYAL HİZMET UYGULAMALARI BAĞLAMINDA YENİ BİR TOPLUM VE MEDENİYET ANLAYIŞININ İNŞASI

4.1. Sosyal Adalet ve Güvene Dayalı Yeni Bir Toplum ve Medeniyet Anlayışının İnşası.....	72
4.1.1. İktisadi Hayatta Adalet.....	72
4.1.2. Sosyal Adalet	75
4.2. Eşitlik ve İnsan Haklarına Dayalı Yeni Bir Toplum ve Medeniyet Anlayışının İnşası.....	77
4.2.1. Din Hak ve Hürriyeti (İsmetü'd-Din)	78
4.2.2. Yaşama Hak ve Hürriyeti (İsmetü'n-Nefs veya İsmetü'd-Dem)	80
4.2.3. Aile Hak ve Hürriyeti (İsmetü'n-Nesl)	82
4.2.3.1. Karı-Koca Hakları	83
4.2.3.2. Ebeveyn Hakları	84
4.2.3.3. Çocuk Hakları	86
4.2.4. İrzın (Onurun) Dokunulmazlığı Hak ve Hürriyeti (İsmetü'l-Irz)	88
4.2.5. Mal ve Mülkiyet Hak ve Hürriyeti (İsmetü'l-Mâl)	88
4.2.6. Fikir ve İfade Hak ve Hürriyeti	90
4.3. Kardeşlik ve Dayanışmaya Dayalı Yeni Bir Toplum ve Medeniyet Anlayışının İnşası.....	90
SONUÇ.....	96
KAYNAKÇA	100
ÖZGEÇMİŞ.....	112

KISALTMALAR LİSTESİ

Ayrıca bk.: Ayrıca bak

Bkz.: Bakınız

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

Hız.: Hazreti

MÖ.: Milattan önce

NAWS: Ulusal Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği

SHÇEK: Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu

t.y.: Tarih yok

vb.: ve benzeri

vd.: ve diğerleri

ÖZET

Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı: Hz. Peygamber Dönemi Sosyal Hizmet Anlayışı ve Uygulamaları	
Tezin Yazarı: Emine YÜRÜK	Danışman: Doç. Dr. Bedrettin KESGİN
Kabul Tarihi: 02.07.2019	Sayfa Sayısı: viii (ön kısım) + 112 (tez)
Anabilim Dalı: Sosyal Hizmet	Bilim Dalı: Sosyal Hizmet
İnsanoğlunun toplumsal yaşamı bir hayat biçimi olarak kabul ettiği ilk günden bugüne maddi-manevi yardım ve muhtaçlık kavramları hep var ola gelmiştir. Bu kavramlarla alakalı sosyal faaliyetler kimi zaman iktidarlar eliyle, kimi zamanda bireysel çaba ve gayretler şeklinde gerçekleşmiştir. Tezimizde ele aldığımız Hz. Muhammed, bugün itibarıyla 1.5 milyarın üstünde bir insan kitlesinin başlısı olduğu son ve en ekmel din olan İslâm'ın yeryüzündeki birincil temsilcisi ve önderi, aynı zamanda da şahsiyet ve kişilik bazında örneğidir. Peygamber Efendimiz, altmış üç yıllık ömrünün son on yılını Medine'de geçirmiştir. Medine Site Devleti'ni kurduktan sonraki süreçte toplumda mağduriyet içinde bulunan ve pozitif ayrımcılığa ihtiyacı olan insanlara yönelik birçok faaliyetler gerçekleştirmiştir. Hz. Peygamber, günümüzde sosyal hizmet, manevi sosyal hizmet ve manevi destek kavramlarıyla anlamlandırılmaya çalışılan maddi-manevi her türden desteği o günün şartlarında gerçekleştirmiş, Medine Site Devleti'nde birlikte yaşadığı toplumu örneğiyle bu türden yardım faaliyetleri için teşvik etmiştir. Ayrıca kurduğu devletin sahip olduğu bütün maddi imkanları da bir yönetici olarak yardım ve desteğe ihtiyacı olan sınıflara kanallandırmıştır. Tezimizin amacı, Hz. Peygamber döneminde maddi-manevi muhtaçlık içinde bulunan toplumun çeşitli sosyal katmanlarına, Kur'an-ı Kerim ve Peygamberimizin örneğinde yardım ve destek amaçlı ne türden politikalar gerçekleştirildiğini ortaya koymaktır. Çalışmanın sonucunda ise, Hz. Peygamber'in kurduğu Medine Site Devleti özelinde dünden bugüne gelen, bugünden de yarıya devam edecek olan süreçte hem Müslümanlara hem de insanlığa sosyal hizmet sahasında örnek bir birey ve devlet yapısı nasıl olmasının, bireysel ve toplumsal bazda sosyal hizmet, yardım ve desteğe ihtiyaç hisseden insanların bu yardımlara ne şekilde ulaşacağını ve konuyla alakalı olarak neler yapılabileceğinin ortaya konulmasına çalışılarak o devir özelinde bir "prototip yapı ve örneklik" ortaya konulmaya çalışılmıştır.	
Anahtar Kelimeler: Hz. Peygamber, İslâm Dini, Sosyal Hizmet, Manevi Sosyal Hizmet.	

SUMMARY

Yalova University Institute of Social Sciences Master Thesis Summary

Thesis Title: Social Work Concept and Applications in the Period of Prophet Muhammad	
Thesis Author: Emine YÜRÜK	Advisor: Assoc. Prof. Bedrettin KESGİN
Date of Acceptance: 02.07.2019 Total Number of Pages: viii (pretext) + 112 (main body)	
Department: Social Services	Field of Study: Social Services
From the first day of human beings chose social life as a way of life, the concepts of financial and spiritual support and neediness have always existed. The activities related to these concepts have been realized sometimes by the authorities, sometimes by individual efforts. Hz. Muhammad has not only been the prime representative and leader of Islam, and also a good sample on the basis of personality. The Prophet spent the last decade of his life in Medina. After the establishment of the Medina State, he has done many activities for people who are in a state of grievance and need positive discrimination. Hz. Prophet realized all kinds of material and spiritual support which is tried to be understood today with the concepts of social service, moral social service and spiritual support under the conditions of that day and encouraged the community he lived within the Medina Site State. In addition, as a leader, he has directed all the financial resources of the state he founded to this purpose. The aim of this thesis is to find out what kind of policies are being carried out for the purpose of help and support in the social layers of the society which are in material and spiritual need the period of Hz. Prophet Muhammad. At the end of the study, it is tried to reveal a prototype in terms of how a sample individual and state structure should be in the social service area for both Muslims and humanity through the Medina Site State sample which was established by Hz. Prophet.	
Keywords: Hz. Prophet Muhammad, Islam, Social Work, Spiritual Social Service.	

GİRİŞ

20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren sosyal bilimler sahasında paradigmaya yönelik birtakım değişiklikler görülmeye başlanmıştır. Bu sahada sadece maddi kabuller üzerinden yürüyerek devam etmenin mümkün olmadığı, manevi ve metafizik kavram ve yönelimlerinde ağırlıklı olarak değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu dönemde, sosyal hizmet gibi manevi boyutun üst düzeyde hissedildiği bir alanda da paradigmasal değişiklikler ortaya çıkmaya başlamıştır.

Hiz. Muhammed'e peygamberlik gelmeden önce içinde yaşamakta olduğu Arap cahiliye toplumunun genel kabuller itibariyle bugün yaşadığımız materyalist toplum yapılanmalarından çok da farklı olmadığı görülmektedir. O günün toplumu, Allah'ın dininden yani Hanif din anlayışından tamamen uzaklaşmıştı. Materyalist felsefe ve kabuller etrafında şekillenmiş, insan haklarının hiçe sayılıp ayaklar altına alındığı, toplumun sadece elit kesimlerinin huzur ve mutluluk içinde yaşadığı bir toplumsal yapı oluşturulmuştu. Bu yapıya zulüm hakimdi. Toplumsal barış ve huzur ortamı tamamen ortadan kalkmıştı.

O, peygamberlik geldikten sonraki süreçte manevi ve ahlaki çöküş yaşayan, zulüm ve haksızlıklar içinde bocalayan bu toplumsal yapıyı içinde bulunduğu durumdan kurtarmaya çalışmış, oluşturduğu hak, adalet ve insan hakları merkezli toplumsal yapıyla da bunu gerçekleştirmeyi başarmıştır.

Çalışmanın Konusu

Çalışmamızın ilk bölümünde, sosyal hizmet ve manevi sosyal hizmet konuları tanım, amaç, işlev ve toplumsal rol açısından ele alınmıştır. Ayrıca, İslâm dininin iki temel kaynağı olan Kur'ân ve sünnette topluma yönelik sosyal hizmet ve manevi destek faaliyetleri örneklerle anlatılmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde, Kur'ân ve sünnette yer alan sosyal hizmetle alakalı kavramlar değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde ise, Hiz. Peygamber dönemi Medine Site Devleti'nde korunmaya muhtaç olanlara karşı gerçekleştirilen sosyal hizmet uygulamaları ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde ise, sosyal hizmet uygulamaları ve bunun sonucu ortaya çıkan yeni toplum ve medeniyet anlayışının dünyanın huzur ve mutluluğuna sağlayacağı katkılar ele alınmıştır. İnsanlığın huzur ve refahı için bu sosyal hizmet uygulamalarının ne kadar hayati değer taşıdığı ortaya konulmuştur.

Çalışma Yöntemi

Öncelikle çalışmayla alakalı bir literatür taraması yapılmıştır. Ortaya çıkan kitap, makale, tez türü materyal elden geçirilmiş ve konu başlıklarımızla alakalı kısımlar derlenmiştir. İlk bölümle alakalı taramada elde edilen bilgiler ağırlıklı olarak yaşadığımız dönemle alakalıdır. İkinci ve üçüncü bölümlerle alakalı materyal aşağı yukarı 1400 sene öncesi ile alakalı olduğu için İslâmi ilimlerin klasik kaynaklarının çevirilerinden istifade edilmiştir. Ayrıca, o dönemle ve konumuzla alakalı günümüzde telif edilmiş olan kitap, tez ve makalelerin ilgili bölümlerinden istifade edilmiştir.

Çalışmanın Amacı

Yapılan bu çalışmanın amacı, İslâm dininin ortaya çıktığı ilk dönem Hz. Peygamber uygulamalarının insanlığın medeniyet algısına yapmış olduğu pozitif katkının ortaya çıkarılmasıdır. Bugünün dünyasının gerçekten muhtaç olduğu, bu toplumsal yapıyı o dönem örnekliğinden istifade ile güncelle taşımanın mümkün olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. İslâm dininin Kur'ân ve sünnet eksenli döngüsünde sosyal hizmet ve manevi destek türü faaliyetler çok önemli bir yer teşkil etmektedir.

Peygamber Efendimizin inşa ettiği manevi ve ahlaki erdemler üzerine kurulu toplumsal yapının toplumun huzurunu, maddi manevi kalkınmışlığını nasıl temin ettiği o günün toplumundan verilen örneklerle ortaya konulmuştur.

Amacımız Hz. Peygamber'in, Medine'de oluşturduğu ve ağırlıklı olarak erdemler üzerine kurulu toplumsal yapının sosyal hizmet anlamında tüm toplumu kucaklayıcı bir nitelik taşıdığını tespit etmektir.

Hız. Peygamber Efendimizin hayatı ve uygulamaları insana, canlı ve cansız varlıklara yönelik çalışma ve faaliyetleri bu eksenle değerlendirilmiştir. Sonraki dönemlerde de Müslümanlar O'nun döneminde yapılan uygulamaları kendilerine örnek alarak hareket etmişlerdir. Günümüz sosyal hizmet çalışmalarında, Hız. Peygamber dönemi uygulamaların örnekliği bu açıdan yadsınamaz bir gerçekliktir.

Çalışmanın Önemi

Dünyamızın bugününü incelediğimizde insanın kendi iç dünyasına yabancılaştığını müşahade etmekteyiz. Manevi düzlemde oluşan bu yabancılaşma insanların her şeyi sadece madde boyutuyla ele almalarından kaynaklanmaktadır. Maddi doygunluk huzur ve mutluluk getirmemektedir. Aksine insanı bencilleştirir. Bu yalnızlaşma ve yabancılaşmadan bizi ancak manevi bir atmosfer kurtarabilir. Onun için, bireyin sosyal hizmet sahasında devletin ve kurumsal yapıların öncülüğünde ya da şahsi bazda birtakım faaliyetler organize etmesi veya bu türden çalışmaların içine dahil olması kendini erdemli bir birey kılmasında önemli bir kilometre taşıdır.

Yalnızca maddi bakış açısı, insanı hem kendine hem de içinde yaşadığı topluma karşı yabancılaştırmaktadır. Bu durumdan kurtulmak için insanın şahsında manevi bir yapılanmaya ihtiyacı vardır. Bunun için toplumun bireylerinden maddi-manevi her türden yardıma ihtiyacı olanlarla ilgilenmek, onların sorunlarını çözmeye çalışmak, insanın manevi olgunluğunu ve tatminini sağlayacak önemli bir faaliyettir.

Manevi sosyal hizmetler, insanı tatmin açısından önemli bir olgudur. İnsan bu sayede bencillik, egoizm, kibir, gurur vb. birçok kötü hasletten kendisini kurtarmış olacaktır. Paylaşmak, yardımlaşmak, diğerkâmlık is'ar (kardeşini kendisine tercih etme), diğer bireylerle dayanışma içinde olma insanı olgunlaştırarak, onu kendisine döndürür. İnsanı insan kılar ve terbiye eder. Egoizm ile yaptığı zorlu mücadelede kişiyi kazanan taraf haline getirir. İnsanı kendisine karşı olan yabancılaşma duygusundan kurtarır.

Çalışmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma, İslâm'ın ortaya koyduğu ilkelerden hareketle Hz. Peygamber döneminde sosyal hizmet ve manevi sosyal hizmet alanlarında yapılan faaliyetleri örneklemeleriyle birlikte ortaya koymaktadır.

BÖLÜM 1: SOSYAL HİZMET VE MANEVİ SOSYAL HİZMET

Bu başlık altında öncelikli olarak sosyal hizmet kavramının tanımlanması, amacı ve tarihçesi üzerinde durulmuştur. Sonrasında, manevi sosyal hizmetin tanımı, amacı, işlevi, rolü ve tarihçesi ele alınmıştır. Son olarak, Kur'ân ve sünnette topluma yönelik manevi destek açısından sosyal hizmet konusu incelenmiştir.

1.1. Sosyal Hizmetin Tanımı

Sosyal hizmet, geçmişten günümüze gündelik hayatın çeşitli alanlarında var ola gelmiştir. Akademik dünyanın gündemine kavramsal olarak girişi ise on dokuzuncu yüzyıl içinde gerçekleşmiştir. Sosyal hizmet olgusu insanla vardır ve biz var olduğumuz sürece de çeşitli şekillerde var olmaya devam edecektir. Kavramın temel ögesi insandır. Bunun için insanın önce kendisini yaratanı tanıması, yarattıklarına karşı da Rabbinin istediği hürmet ve hizmeti gerçekleştirmesi gerekmektedir. Kulluğun makbuliyetinde, canlı ve cansız varlıklarla olan ilişkilerimizde ki davranış biçimlerimiz ve tavırlarımız çok önemlidir.

Öncelikle kendi cinsimize sonrasında diğer canlı ve cansız varlıklara karşı tavır ve davranış biçimlerimiz, bizim bu dünyada ve ahirette huzur ve mutluluğumuzun anahtarı olacaktır. Dünya ve ahiret saadetinin en temel noktalarından biri ahlaktır. Ahlaklı bir insan hem yaratıcısına karşı hem de onun yarattığı varlıklara karşı O'nun belirlediği kural ve kaideler dahilinde bir hayat döngüsü oluşturur. İnsan bu sayede ruhsal ve bedensel huzura kavuşmuş olur. İnsan iç huzurunu kendi cinsiyle olan ilişkilerindeki olumlu tutumları sayesinde elde eder.

Sosyal hizmet unsurunun en önemli ögesi insandır. İnsanın mevcut olduğu ortamda toplumsal bir düzenin kurulu olması şart ve gerekliliktir. Bu düzlemde toplumsal yaşamın insanların karşılıklı hak ve sorumlulukları üzere devam edebilmesi için birtakım kuralların varlığı şarttır. Otoriteyi elinde bulunduranlar, bu güçlerini toplumun her kesimindeki insan unsurunun huzuru ve mutluluğu için kullanmalıdırlar. Güçlülerin yanında yer alarak güçsüzlerin haklarını ellerinden alan bir konumda bulunulursa toplumsal huzur ve mutluluğun temini mümkün olmayacaktır. Toplumun bütün kesimlerine olabildiğince eşit oranda hizmet üretildiği zaman toplum huzura kavuşacaktır. Ayrıca, toplumun çeşitli tabakalarında yer alan ve toplumsal huzurun alt katmanlara da yayılmasını arzu eden kişiler toplumsal problemlerin çözümüne yönelik toplumsal yapılar oluşturabilirler.

Allah Teâlâ kullarının huzur ve mutluluğu için birtakım kurallar vaz etmiştir. Onlara bu kurallara uyumlu bir hayat sürdürürlerse dünya ve ahirette mutluluğa kavuşacaklarını gönderdiği kutsal kitaplar ve peygamberler vasıtasıyla bildirmiştir.

İnsanlar Allah'tan gelen kural ve kaideler üzere adil bir yönetim ile yönetilmezlerse, toplumun alt tabakalarının haklarını gasp edenlerin iktidarda olduğu, güçsüzlerin ezildiği ve haklarının elinden alındığı huzurun ve mutluluğun mevcut olmadığı zülüm eksenli toplumsal yapılar ortaya çıkar. Buna engel olmak için öncelikle belli kuralların mevcut olduğu hukuki bir temele oturtulmuş, herkesin haklarının adalet kavramı çerçevesinde korumayı amaç edinmiş adil bir yönetime ve yöneticilere ihtiyaç vardır. Bu sistemde zulme

uğramış ve hakları ellerinden alınmışların en büyük yardımcı ve destekçisi devletin kendisi ve adil yöneticileridir.

Eğer insanlar, hak ve adalet kavramlarının geçerliliğini yitirdiği, ya da çok cılızlaştığı bir toplumda yaşıyor iseler, bir takım sosyal ve ekonomik hakları ellerinden alınmış ve mazlum konumuna düşmüşlerin uğradıkları hak kayıplarını ortadan kaldırmak için birilerinin harekete geçmesi gerekmektedir.

İnsan; biyolojik ve toplumsal bir varlıktır. Onun, hayatını idame ettirebilmek için hemcinsleriyle bir arada yaşamak zorunluluğu vardır. Ancak, toplumsal bir yapı içinde hayatını idame ettirebilir. İnsan; düşünen, bilen, eylemde bulunan, karşılaştığı varlık ve nesnelere değer atfeden, onlara karşı çeşitli tavırlar takınan bir varlıktır. Ayrıca insan; isteyen, arzu eden, seçen, özgür olan, toplum ve devlet kuran, öğreten ve öğrenen, sanat, teknik ve bilimle uğraşan, konuşan ve gülen bir varlıktır. Bütün bu nitelikler, insanı insan yapan öğelerdir. İnsanın olduğu her yerde, bu özellikler koşulsuz olarak gerçekleşmektedir. İnsanın bu özellikleri arasında sıkı bir bağ ve ilişki vardır (Çüçen'den aktaran Sulhan, 2011: 8).

İnsan; var olduğu ilk günden bugüne içinde yaşadığı toplumsal yapıda bir takım sosyal sorunlarla karşılaşmakta ve bunlarla baş etmeye çalışmaktadır. Derece, düzey ve konu alanları farklı da olsa başından beri sosyal sorun, sosyal teşhis ve sosyal bakım ile ilgili süreç ve uygulamalar varlıklarını sürdürmektedir. Bu sorunlar kimi zaman insanın kendi iradesine bağlı olarak kimi zaman da iradesi dışında ortaya çıkmaktadır. İnsanların sorunlarını çözebilmesi ve sosyal riskleri minimize edebilmesi için bütün bireyleri kapsayan sosyal hizmet programlarına dün de ihtiyaç vardı, bugün de var, yarın da olacaktır. İnsan kaynaklarının korunması, saklanması, geliştirilmesi ve toplumun sağlıklı hale getirilmesi için devletler zor ama vazgeçilemez bir görev üstlenmişlerdir. Devlet bu görevini yerine getirirken bireylerin sosyal yardım anlayışı, komşuyu gözetme, hoşgörü, kardeşlik olgusu ve hayırseverlik uygulamalarını destekleyici ve pekiştirici bir rol üstlenmektedir. Nerede bir insan varsa orada mutlaka sosyal sorunlar yumağı vardır.

İlk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem beşer olmasından kaynaklanan bireysel sorunları yaşadığı gibi Hz. Havva annemizle oluşturduğu aile birlikteliği ile de sosyal hizmet disiplinine konu edilebilir. Hazreti Âdem ve Havva'ya kendileri dışındaki sistemlerin nasıl yaratıldığı, bu sistemler arasındaki ilişkiler, alt sistemler ve kainattaki işleyiş düzeni ve kurallar hakkında vahiy kaynaklı bilgiler verilmiştir. İyilik ve kötülüğün, yanlış ile doğrunun, hak ile batılın farkına varmaları sağlanmış ve sosyal hayatın vecibeleri kendilerine vaz edilmiştir. Hem kendi aralarındaki ilişkiler hem çocuklarıyla ilişkileri hem de çocukları arasındaki ilişkiler beşerî ilişkiler düzleminde görmezden gelemeyeceğimiz kadar açık ve başlama noktası olarak nitelendirilebilecek ilişkilerdir. Buradaki ilişkiler ağının güncel göre daha sade, anlaşılması ve yorumlanması daha kolay ilişkiler olduğu düşünülebilir. Bugünkü kavram, kuram ve ölçme araçlarıyla o günleri değerlendirmeye kalkmak pek doğru olmasa gerektir. İnsanlık tarihinin ilk dönemlerini tartmak yerine aşamalı olarak anlamaya çalışmak daha geçerli bir yaklaşım olacaktır. İnsan sayısına bağlı olarak yerleşim birimlerinin sayısı da zamanla artmış, sosyal hayatın idraki için dünyanın çeşitli bölgelerine, daha doğrusu insanların yaşadıkları her yere Allah Teâlâ peygamberler

göndermiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de 28 tanesinin ismi zikredilmekle birlikte, hadis-i şeriflerde bu sayı 124 bin, hatta 224 bin olarak ifade edilmektedir. Sosyal sorunların çözümünde peygamberlerin kimi kez doğrudan sorunları çözdükleri, kimi kez tebliğ ettikleri, kimi kez de rol model olarak görev aldıkları bilinen bir gerçektir. Kuşkusuz her meslek önemlidir ve kutsaldır. Topluma, toplumun biçimsel görüntüsü olan devlete, topluluklara, ailelere, gruplara ve fertlere hizmet vermeye odaklanıp; bu kavram, kurum ve hedef kitleleri kuramsal olarak inceleyen, geliştirdiği yöntemlerle sorun çözme becerisine sahip olan sosyal hizmet uzmanı sosyal gerçeklerle her an yüz yüzedir. Bu bakımdan en kutsal olarak niteleyebileceğimiz mesleklerden birisinin yürütücüsüdür (Türkmen, 2015: XIII-XIV).

Türkmen'in de belirttiği gibi (2015:1) “sosyal hizmet, sadece himâyeye muhtaç olan fert, aile ve gruplara götürülen bir hizmet türü olmayıp artan refahın dağılımının sağlanmasında da bir araçtır. Kentleşme, sanayileşme, bilgi toplumu, modern, post-modern toplum ve küresel gerçekler diğer gelişmelere paralel olarak ihtiyaçların artması ve çeşitlenmesi sosyal hizmetin önemini arttıran faktörlerdendir”

Tarihsel süreçte sosyal hizmet uygulamaları, dini zeminde gelişmiş ve yoğun olarak da dini amaçlarla gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle sosyal hizmet faaliyetlerini, dini uygulamalardan biri olarak görenler ve sosyal çalışmacıları da dini görevli olarak kabul edenler bulunmaktadır (Çekin, 2014: 7).

Sosyal hizmet, yaratılışımızın ilk anından bugüne dünya yüzünde geçirmiş olduğumuz tarihsel ve yaşamsal serüvenin bedevilikten medeniliğe geçirdiği sürecin bütün basamaklarında çeşitli biçim ve şekillerle karşımıza çıkmış ve insanoğlu ile iç içe olmuş bizden bir kavramdır. Burada insan unsuru yani ilişkide bulunduğu hemcinslerimiz başta olmak üzere, diğer bütün canlı türleri de konumuzun paydaşlarını oluşturmaktadır. Sosyal hizmet, toplumsal birlikteliğimizin vazgeçilmez bir ögesidir.

Kavram, modern döneme gelinceye kadar sadece hayır ve yardımseverlik ağırlıklı olarak sosyal hayatta yer almıştır. Şimdiki formatına çağdaş toplum ve devlet yapılarına dönüşümün gerçekleştiği zaman diliminde kavuşmuş, uzmanlık sahası ve meslek olarak ortaya çıkışı modern topluma geçişle mümkün olmuştur.

Sosyal hizmet, Hz. Peygamber döneminde, bir kavram olarak toplumsal hayatta yer almamakla birlikte uygulamada gündelik hayatın her alanında mevcuttur. Çünkü, Kur'ân ve onun yeryüzünde uygulaması olan sünnette insan temel etmendir. Her şey insan için var edilmiştir. Hz. Peygamber'in örnekliliği bu sahada da seçkin bir yere sahiptir. Bundan dolayı on dokuzuncu yüzyılda bir disiplin olarak ortaya çıkmaya başlayan “sosyal hizmet” sahasının bir öncü çalışması olarak kabul edilebilir. Bu zorlama bir tanımlama değildir. Hz. Peygamber ve ashabının hayatı incelendiği zaman konuyla alakalı pek çok örneğin mevcut olduğu müşahade edilecektir. Peygamber Efendimizin döneminde de bugün olduğu gibi kendi ayakları üzerinde hayatını idame ettiremeyen ve başkalarının yardım ve desteğine ihtiyaç hisseden birçok insan bulunmaktaydı. Bu insanlar, O'nun ve ashabının yardım ve destekleri sayesinde içinde bulundukları bu durumdan kurtulmuşlardır. O günün uygulamaları, bugünden bazı farklılıklar göstermekle birlikte temel amaç içinde var olmaya çalıştıkları zorlu şartları ortadan kaldırmaktır.

Sosyal hizmeti, ana teması itibari ile tanımlama işi bir anlamda alan uzmanlarının meslek yaşamları boyunca karşılaştıkları ve ilgilendikleri bütün etkinlikleri içermektedir. En sade hali ile tanımlamak gerekirse; insanların yaşadıkları sosyal çevre içinde veya gerekirse bu sosyal çevre dışına taşarak, etrafında bulunan canlılara maksimum düzeyde yardım etme faaliyetleri içinde bulunma çabaları anlamını gelir (Sheafor ve Horejsi, 2015: 19).

Sosyal hizmet kavramının bir disiplin ve bilim olarak ilk olarak ne zaman ve nerede kullanılmaya başlandığı ile alakalı bilgilerimiz pek net olmamakla birlikte, Batı dünyasında kavramın on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Öncelikle, “Sosyal çalışmacı” kavramının 1918’de, “Sosyal hizmet” kavramının ise 1925 yılında Almanya’da gündemimize girdiği bilinmektedir (Seyyar, 2015: 11).

Ortaya çıktığı günden zamanımıza, konunun uygulayıcıları yani sosyal hizmet uzmanları ihtiyaç sahiplerinin içinde bulundukları şartların iyileştirilmesini, sosyal adalet kavramının ilerletilmesini ve sonrasında da sosyal huzurun teminini mesleki bir gereklilik olarak görmüşlerdir.

Batı dünyasında sosyal hizmet kavramı bencillikten toplumsallığa geçişi ifade eder. Batı dünyasında, sanayi devrimi gerçekleştirilip benlik ve insan ene’si ilahlaştırıldıktan sonra, hayırseverlik üzerine hareket eden dini temelli sosyal dayanışma ve yardımlaşma çabaları yeterli gelmemeye başlamıştır. Bu kapitalist toplumsal yapı, iyilikseverlik mefhumunun içini boşaltarak, sadece kendisini düşünen bencil bireyler oluşturmaya, etraflarındaki muhtaç ve sosyal birtakım sıkıntılar içinde olan insanları hiçbir şekilde dikkate almamaya başlamıştır. Bu da büyük sosyal sorunların ortaya çıkmasının zeminini hazırlamıştır. Bu durum, bugünün dünyasında sosyal hizmetin bir bilim dalı ve meslek olarak sosyal hak, eşitlik ve adalet çizgisinde ele alınmasına yol açmıştır (Kongar, 1972: 147-148).

Anlatılanlar, sosyal hizmet kavramının bugününü ve çok uzun olmayan fakat etkin bir tarihsel dönemini anlamlandırmaktadır (Bingöl, 2015: 72).

Dezavantajlı grupların, sosyal hizmetlerden istifade etmesinin en temelde iki önemli nedeni bulunmaktadır; bunlardan birincisi, sosyal hizmet kurumlarının ortaya çıkışının ilk belirtileri insanın “hümanist” duygu ve düşüncelere sahip olmasıdır. Bu durum, din vasıtasıyla ve sosyo-ekonomik bünyenin desteğiyle dezavantajlı gruplara yönelik yardım faaliyetlerinin genişlemesinde etkili olmuştur (Kocaman, 1999: 27).

İkincisi ise, sosyo-ekonomik bünyenin ihtiyacı olan üretimin devamını sağlamak ve bu üretimin getirdiği toplumsal rahatsızlıkların giderilmesini gerçekleştirmektir. Bu tarihsel süreç bağlamında; ilk etapta hümanist düşünceler (dinler) ve sonrasında ise gerekli üretimin sağlanması için var olan sosyal huzursuzlukların ortadan kaldırılması gerekmektedir (Kongar, 1972: 147).

Sosyal hizmet kavramının ortaya çıkışının asli nedeni, bireylerin toplumsal kaynaklardan eşit ölçüde faydalanamamasıdır. Sosyal hizmet, bu eşitsizlikleri ortadan kaldırmak amacıyla ortaya çıkmıştır. Sosyal hizmet mesleği ile beraber sosyal refah hizmetleri ve sosyal güvenlik kavramları da zamanla bu denklemde yerlerini almışlardır. Sanayileşen ülkeler öncelikle, mevcut çalışma şartlarını, tüm bireyler için çalışabilirlik seviyesine yükseltmek için gayret göstermişlerdir. Bu süreçte sendikacılık, sosyal refah hizmetleri ve

sosyal güvenlik gelişen kavramlar olarak kabul görmüştür. Bu kavramların ortak hedefleri, toplumda var olan rahatsızlık ve eşitsizlikleri gidererek, herkesin eşit ve adil bir şekilde kaynaklardan olabildiğince istifade etmesine imkân sağlamak olarak belirlenmiştir. Sosyal hizmet mesleği, bu adil dağıtımı gerçekleştirmek için ortaya çıkmış ve sorunları çözme amacı güden bir meslek halini almıştır (Özdemir, 2000: 3).

Sosyal hizmet, kişisel ya da sosyal içerikli her türden engelle tek başına baş etmeye çalışan ve buna muvaffak olamayan insanın istenilen iyilik seviyesine ulaşmasını temin etmek maksadı ile; insan hakları, adalet ve eşitlik ilkelerini ön plana çıkarıp ilgili bütün kaynakları kullanarak, doğru yerde ve doğru bir şekilde müdahale edilmesini merkezine alan kendine özgü bilgi temeli olan bir çalışmayı ifade eder (Kesgin, 2013: 44).

Sosyal hizmetler kavramıyla alakalı en geniş ve detaylı tariflerden birisi, 11-14 Aralık 1968’de yapılan III’üncü Milli Sosyal Hizmetler Konferansında yapılmıştır;

Sosyal hizmetler; birey, grup ve toplulukların yapı ve çevre şartlarından doğan ya da kendi kontrolleri dışında oluşan muhtaçlık ve eşitsizlikleri gidermek; toplumun değişen koşullarından ortaya çıkan problemleri ortadan kaldırmak ve insan kaynaklarını geliştirmek; kişi, aile ve toplum refahını temin etmek amacıyla düzenlenen hizmet ve programları kapsayan bir alandır. Bu alan, örneğin sosyal yardım hizmetleri, çocuk ve aile refahı hizmetleri, fiziksel ve ruhsal sakatlar için yapılan hizmetler, ıslah hizmetleri, sosyal sigortalar, aile planlaması, konut sorunları ve toplum kalkınması gibi hizmet ve programları kapsar.

Türkiye’de sosyal hizmet kavramı ilk kez 2828 sayılı ve 24.5.1983 tarihli Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu kuruluş yasasının 3. maddesine göre, şu şekilde tanımlanmıştır (SHÇEK Kanunu, 1983, m. 3);

“Kişi ve ailelerin kendi bünye ve çevre şartlarından doğan veya kontrolleri dışında oluşan maddi, manevi ve sosyal yoksunluklarının giderilmesine ve ihtiyaçlarının karşılanmasına, sosyal sorunlarının önlenmesi ve çözümlenmesine yardımcı olunmasını ve hayat standartlarının iyileştirilmesi ve yükseltilmesini amaçlayan sistemli ve programlı hizmetler bütünü” ifade eder (Mevzuat.meb.gov.tr/htm/132.html, 1983).

Sosyal hizmetler kavramı için Demirebilek (2009: 40-45) “toplumda uyumlu olarak yaşama engelleri bulunan kimselere hayatlarını kolaylaştırmak, ihtiyaçları gidermek ve toplumda insana yaraşır bir biçimde yaşamalarını temin etmek için sağlanan sosyal hizmetleri ifade eden bir kavramdır” demektedir.

Bugünün dünyasında sosyal hizmetler kavramını şu şekilde tanımlamamız mümkündür. Sosyal hizmetler; kişilerin ve ailelerinin sosyal pozisyonlarından ortaya çıkan ve kontrol edemedikleri, maddi ve manevi sahipsizliklerinden şiddetle karşılaşma, evsizlik, yaşlılık ve engellilik gibi durumlarına sağlanan yardımdır. Ayrıca, alkol ve madde bağımlılığı, bir takım kronik rahatsızlıklar, mahkûmlar, depresyon vb. doğal birtakım afetlerle karşı karşıya kalma ayrıca ihtiyaç sahibi olanlarına verilecek olan iyileştirme faaliyetleridir (Özdemir, 2012: 194).

Bu bağlamda Çengelci'nin görüşleri önem arz etmektedir:

Sosyal hizmetler, mali sıkıntılardan kaynaklansın veya kaynaklanmasın toplumun sahip olduğu ekonomik seviyeye ellerinde olmayan nedenlerden dolayı süreli veya süresiz olarak ulaşamayıp sosyal veya mali yönlerden yardım alma ihtiyacı olan kişilere karşılıklı veya karşılıksız bir şekilde ulaştırılan parasal veya ayni (emtia, malzeme yardımı, rehberlik, yönlendirme, psikolojik destekleme gibi) hizmetlerdir (Çengelci: 1996: 4).

Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğince, çeşitli ülkelerde sosyal hizmetler sistemlerinin gelişimi konulu bir araştırma yapmakla görevlendirilmiş bulunan bir uzmanlar grubu sosyal hizmetlerin genel bir tanımını aşağıdaki gibi yapmıştır;

Sosyal hizmetler, bireylerin birbirleri ve çevreleri ile ahenkli bir şekilde hareket etmelerini sağlamak amaçlı yapılan organize olmuş teşkilatlanma faaliyetleridir. Bu maksatla, kişi, grup ve toplumsal yapılara gereksinimlerini teminde ve dönüşüm amaçlarını çözüme kavuşturmada yardımcı olmaya yönelik metotlar yoluyla gerçekleştirilir; iktisadi ve sosyal durumların düzeltilmesi ile ilgili topluca önlemler de aynı amaca yöneliktir (Arıcı'dan aktaran Çelik, 2017: 16).

Sosyal hizmetlerle alakalı bir başka tanım ise şöyledir; “şahıs, grup ve toplumlara içtimai, ruhsal ve bedensel yönlerden, fırsat ve olanaklar dâhilinde en yüksek maddi doyum seviyesine kavuşabilmeleri için yardım edilmesidir” (Dilik, 1980: 73).

Sosyal hizmetler kavramıyla alakalı olarak Tomanbay (1999: 237) “sosyal hizmetler; ileri toplumlarda dezavantajlı grupların mesuliyetini resmi, yarı resmi veya gönüllü olarak üzerine alan ve bunları iş edinen fertlerin, grupların veya toplulukların, yardım almadan bu grupların problemlerini halletmeye matuf olarak yürüttüğü sürekli eylemlerdir” demektedir.

“ABD’de yayınlanmış sosyal hizmet sözlüğünün 1995 yılı baskısından kavramın tanımını aktaran Yıldır (2007: 151) sosyal hizmet; “insanlara etkili bir psiko-sosyal fonksiyonellik düzeyini sağlamada ve tesirli toplumsal değişmelerle bütün insanların huzurunu temin etmede yardımcı olan uygulamalı bir bilimdir” demektedir.

Tanımla alakalı olarak Özbek (2006: 201) “insanların birey olarak veya grup içinde toplumsal ve kişisel anlamda tatmin edilmeleri ve özgürlüklerini kazanmaları yönünde, ilmi bilgi ve insani ilişkilerdeki muvaffakiyetlere dayanan mesleki bir hizmettir” açıklamasında bulunmaktadır.

Kavramla alakalı olarak Zastrow’un tanımı dikkat çekicidir;

Sosyal hizmet, sosyal işlevselliğini geliştirmek, kabiliyetini yenilemek ve arzu edilen hedeflere uygun toplumsal koşulları oluşturmak üzere bireylere, gruplara, ailelere ve topluluklara muhtevi mesleki bir çalışmadır. Sosyal hizmet, mesuliyeti, erdemi ve sosyal hizmet sağlamayı zorunlu kılması ile diğer disiplinlerden (psikoloji ve psikiyatri gibi) farklı bir yapıdır (Zastrow, 2014: 6).

Sosyal hizmetler “kişi, grup veya toplulukların yapı ve şartlarından oluşan sosyal sıkıntıları gidermek, insan kaynaklarını geliştirmek, hayat standartlarını yükseltmek, bireylerin kendi aralarında ve sosyal çevreleri ile birlik halinde yaşamasını kolaylaştırma gayesi bulunan hizmet programlarının bütünüdür...” (Özdemir’den aktaran Acar, vd., 2013: 29).

1.2. Sosyal Hizmetin Amacı

İnsanlar sosyal varlıklar olup, birçok ihtiyaçlarını giderebilmek için diğer insanlara muhtaçtırlar. Kişinin gelişim, değişim ve ilerlemesini temin için diğer insanlarca sağlanan koruma, rehberlik ve eğitime ihtiyacı vardır. Bireyin varlığı -fiziksel ve psikolojik açıdan ne kadar güçlü olursa olsun- diğer insanların eylem ve öngörülerinden etkilenmektedir.

Sosyal hizmetin amacı ile alakalı olarak Sargutan şunları ifade etmektedir;

Sosyal hizmetin amacı “Sosyal güvenlik şemsiyesinin altına sokulamamış bireyler ve konulara toplumsal destek sağlayarak çözümler bulmak ve bu sorunların meydana getireceği sosyal problemleri ortadan kaldırmaktır. Sosyal hizmetler, bir toplum görevi ve kişi hakkı olarak, sosyoekonomik koşullardan menfi olarak etkilenen bazı belirlenmiş gruplar (genellikle muhtaç çocuklar, anneler, yaşlılar, özürlüler, hastalar, kimsesizler) kapsamındaki bireylerin ve ailelerin birbirlerine, çevrelerine ve topluma uyarak, insanca yaşam seviyesinin altındaki hayat standartlarından ülke şartlarında daha yüksek hayat standardına kavuşmalarını sağlamak amacıyla devletçe verilen bakım, tedavi, barınma, beslenme, dinlenme, eğitim, destekleyici hizmetler (bazı hallerde para ve mal) gibi içtimai yardımlaşma amaçlı kamu hizmetleridir. Gönüllü ve yardım amaçlı sivil kuruluş ve kişilerin katkıları da yaygın olarak görülür (Sargutan, 2006: 206).

Zastrow (2014: 193); ise Ulusal Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği (NAWS)’nin etik ilkelerinin giriş metninde: “sosyal hizmet uğraşısının aslı vazifesi bireylerin iyi olma halini sağlamak ve özellikle de mazlum ve yoksulların ihtiyaçlarının giderilmesine ve güçlendirilmelerine odaklanarak, tüm insanların temel insani ihtiyaçlarını karşılamalarına yardımcı olmaktır.”

Sosyal Hizmet Eğitim Konseyi’nin Eğitim Politikası ve Akreditasyon Standartları’na göre; “sosyal hizmet mesleğinin amaçlarından biri de “yoksulluğun ortadan kaldırılmasıdır”. Bu ifadeler, sosyal hizmet mesleği ve meslek elamanlarının yoksulluğu azaltmaya yönelik çalışma yapma zorunluluğu olduğunu ortaya koymaktadır.

NAWS sosyal hizmet tatbikatını 5 esas gayeyle kavramsallaştırmıştır;

- 1-Problem çözme sürecini etkinleştirmek, baş etmek ve insanların gelişimsel kapasitelerini artırmak,
- 2- İnsanları kendilerine kaynak, hizmet ve fırsat sağlayan sistemlerle ilişkilendirmek,
- 3- İnsanlara kaynak ve hizmet sağlayan sistemlerin insancıl çalışmaları ve etkinliğini özendirmek,
- 4- Sosyal politikaları geliştirmek ve iyileştirmek,
- 5- İnsan ve toplum refahını özendirmek (Zastrow, 2014:18).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında ise (1963-1967) (Devlet Planlama Teşkilatı, 1963: 423) “sosyal hizmetler programının amacı, çeşitli çevrelerde ortaya çıkan sosyal düzensizlik ve bozuklukların giderilmesidir. Bu amaç, devletin ve onunla iş birliği yapacak olan çeşitli gönüllü kuruluşların çalışmalarıyla sağlanacaktır” şeklinde açıklanmıştır.

Kongar’a (1972: 26) göre, “sosyal çalışmanın amacı, insanların, öteki insanlarla ve doğa ile olan ilişkilerini, mevcut çelişkileri ortadan kaldıracak şekilde düzenlemelerine yardım etmektir”. Yukarıdaki tanım birey ve toplum odaklıdır. Görüldüğü gibi bu tanım gerek

bireyi gerekse çevresini odak noktası olarak alır. Temel problemlerin mevcut tenakuzlardan kaynaklandığını öngörür. Bunların ortadan kaldırılmasında sosyal çalışmanın etkinliği yapılacak düzenlemelere yardımcı bir rol olarak kabul edilir.

Friedlander'den aktarım yapan Taşçı (2010: 33) “sosyal hizmetlerin bu sahalarda çalışmalarındaki amaç, sosyal ve psikolojik cihetten zararlı etkilerin önüne geçmek veya hiç değilse hafifletmek ve kişi, grup ve toplumların sağlam bir gelişme göstermesini mâni olan öğeleri ortadan kaldırmak olarak nitelendirmektedir” demektedir.

Sosyal hizmet kavramının amaçları ile alakalı olarak Cılga şöyle söylemektedir:

Sosyal hizmetler, toplumsal refah sisteminin bünye ve şartları arasında kemiyet ve keyfiyet birlikteliği temin ederek cemiyette;

- a) Toplumsal yapının ve insanın tekâmülüne destek olma,
- b) Toplumsal problemleri halletme ve toplumu koruma,
- c) Toplumsal refah seviyesinin yükselmesini ve insanlar arasında adalet üzere dağıtımını temin etme işlevleri mevcuttur (Cılga, 2002: 67).

Sosyal hizmet tatbikatının temel mantığı bireyin, grubun ve topluluğun problemlerine çözüm bulucu ve esenliğini sağlayıcı yönleri sahip olmaktır. Mesleki açıdan bu hedef kitlenin sorunlarının çözüme kavuşturulması ve toplumsal yapıya dahil edilerek sosyal adalet içerisinde hak ve özgürlüklerinin somutluk bulması sosyal güvenlik sisteminde sosyal hizmet mesleğinin aldığı yer açısından da değerlendirilir (Topçuoğlu vd., 2013: 150).

Sosyal hizmetin genel amacı, insanların kapasitelerini ve kabiliyetlerini geliştirmelerine, yaşam standartlarını yükseltmelerine ve hayatlarını daha anlamlı hale getirmelerine yani yaşamları süresince daha mesut ve rahat bir şekilde yaşamalarına yardımcı olmaktır. Bunun yanında özel hallerinden dolayı özellikle dezavantajlı sosyal kesimlerin (kimsesiz yaşlılar, ağır derecede engelliler, yetimler, dullar, yoksullar, alkolikler, madde bağımlısı insanlar vb.) değişik sosyal rizikolara karşı korunmaları için gerekli önlemleri almak, sosyal hizmetin koruyucu vazifeleri arasında yer almaktadır.

Sosyal hizmetin birincil görevi, genel manada insanın ve toplumun özgürleşmesine destek olmak ve buna katkı sağlamaktır. Bir başka ifadeyle sosyal hizmetin ana amacı, demokratik sosyal hukuk devletinin sosyal politika vasıtalarıyla demokratik ve müreffeh bir toplum sisteminin gerçekleşmesi için, özgür bireyi ve örgütlü toplumu oluşturmaya çabalamaktır. Buna göre bilimsel ve teknolojik ilerlemeler düzleminde birey hak ve özgürlüklerine saygı gösterilmeli, sosyal barış ve demokratik iştirak ilkeleri doğrultusunda bireyin ve toplumun sosyo-ekonomik ilerleyişi dengeli bir tarzda gerçekleştirilmeli, toplumda var olan fakirlik, eşitsizlik, adaletsizlik ve tenakuzlar ortadan kaldırılmalı ve sonuçta insanların hayat standardı ve kalitesi üst seviyelere çıkartılmalıdır (Seyyar, 2015: 17).

Buna göre Özbek (2006: 201) “sosyal hizmetin amacı, ihtiyaç içinde olan insanlara, entelektüel, duygusal ve sosyal yeteneklerini en üstün seviyede geliştirerek fonksiyonlarını tam olarak yerine getirmelerine yardım etmektir” diye görüş beyan etmektedir.

Sosyal hizmetin hedef, amaç ve kapsamı ile ilgili olarak Kesgin şöyle demektedir;

Sosyal hizmetin maksat, amaç ve kapsamı daha yaygındır. Sosyal hizmetin, insanın tekâmülüne yardım etmek, bireyin dâhil olduğu toplumsal yapıda onurlu bir hayat sürdürmesine destek olmak, toplumsal problemleri çözme ve toplum içinde onurlu bir şekilde var olmasına yardım etmek, toplumun sorunlarını çözme ve onu dışarıdan gelen olumsuz etkilerden korumak, toplumun refah seviyesinin artması ve toplumsal gelirin en adil şekilde yayılmasını destek olma gibi çok çeşitli yönleri mevcuttur (Kesgin, 2013: 44).

1.3. Sosyal Hizmetin Tarihçesi

Sosyal hizmetin amacı, işlevi ve insanlık tarihi boyunca oynamış olduğu rolden kısaca bahsettikten sonra tarihi geçmişini de ele almak gerekmektedir. İnsanlık tarihi her devir ve dönemde ihtiyaç ile muhtaçlık kavramlarının üzerine bina edilmiş bir yaşamsal döngü üzerine kuruludur. Kimi insanlar ihtiyaç sahibi yani muhtaç pozisyonunda kimileri de bu muhtaçların ihtiyaçlarını karşılama kapasite ve pozisyonuna sahip bir konumda olmuşlardır. Bu durum, insanın muhtaç konumunda bulunan hemcinslerine karşı kendisini sorumlu hissetme duygusunu, bu da karşısındaki muhtacın ihtiyaçlarını karşılama hissini doğurmuştur.

Bu bölümde, sosyal hizmetin Hristiyan batı dünyasında, İslâm âleminde ve Türk dünyasında nasıl bir tarihsel gelişim süreci geçirdiği ele alınmaya çalışılmıştır.

Yeryüzünde her devirde ve toplumda ihtiyar, engelli, mülteci, muhtaç, fakir, mağdur edilmiş çocuk ve kadınlar, kronik ve bulaşıcı hastalık mağdurları gibi dezavantajlı grupların bulunduğu ve bundan sonra da bulunacağı aşikâr bir gerçekliktir (Yılmaz, 2016: 5).

Dünyanın kurulduğu ilk günden bu tarafa insan varlığının ortak mirası olarak süre gelen bu potansiyel, muhtaçlıkları ortadan kaldırma adına öncelikle aile ve en yakın hısımların üzerinden işleyen bir yardım ağı içinde sürmüştür. Zaman içinde bu süreç, topluluklar içindeki birlik ve beraberliğin derecesine göre daha geniş kitlelerin yardımlaşmasına evrilmiştir. Daha sonra ise devletin sorumluluğunda gerçekleşen bir mevzu haline gelmiştir. Böylece insan-toplum-devlet üçlüsü içinde, ihtiyaç sahiplerine yardım ve destek işinin düzenlendiği bir tarihsel süreç yaşanmıştır (Taşçı, 2017: 13).

Sosyal hizmetin geçmiş dönemleri, tarihsel süreçte ele alındığında, ilk dönemlerden bugüne sosyal hizmet kurumlarında adalet üzere bir paylaşım sistemini dini içerikli yapıların üstelenmiş olduğunu görüyoruz. Bu bağlamda, sosyal hizmet uygulamalarının ilk uygulayıcıları olarak din adamları ve dini kurumlar aracılığı ile düzenli bir şekilde uygulama alanına konduğu müşahede edilmektedir. Orta çağda, başta İngiltere olmak üzere, birçok Avrupa ülkesinde yoksullara, güçsüzlere vb. dezavantajlı gruplara yardım etmek ve destek olmak kilisenin en belirgin özelliklerindendi (Yolcuoğlu, 2014: 60).

Yahudi ve Hristiyan topluluklarında dini temelli yardımlar önem arz etmektedir. İslâm dininde olduğu gibi okul, hastane, eczane, kütüphane, ibadethane, yolcu evi, düşkünler evi, çocuk yurdu, aş evi, hamam gibi pek çok müessese ihdas edilmiş ve bunlar vasıtasıyla ihtiyaç sahibi insanlara yardım edilerek onlara destek olunmuştur. Yeryüzünde mevcut bütün dinsel yapılarda da benzeri sosyal hizmet yapılarının mevcudiyeti görülmektedir. Budizm, Hinduizm, Şintoizm, Şamanizm, Totemizm, Animizm benzeri inanç yapılarının bağlıları da birçok yardımlaşma ve dayanışma kurumu oluşturmuşlardır.

1.3.1. Hristiyan Batı Dünyasında Sosyal Hizmet

Hristiyan dünyada sosyal hizmet faaliyetlerinde, sosyal sıkıntılar içinde bulunan insanlara sosyal destek verenlerin ilkleri öncelikle kiliseler ve din adamları olmuştur. Batı’da bu öncüler, ihtiyaç sahibi insanlara maddi anlamda yardımcı olan vatandaşlarla birlikte hizmet üreten ve eski zamanlardan beri bilinmekte olan kiliselere bağlı hayırseverlik teşkilatlarıdır. Feodalizmin ilk dönemlerinde kiliseler ve ona bağlı hayır kuruluşları, bazı sosyal destek ve hizmet alanlarında değişik sosyal kaynakları değerlendiren ve bu sayede yurtlar kuran, ihtiyaç sahiplerinin çeşitli türden ihtiyaçlarını karşılayan, eğitim ve öğretim kurumları açan ve hastaneler bina eden bir fonksiyona sahiptiler. Kiliseler bu hususiyetleriyle toplumsal değerler açısından, toplum nezdinde itibarlı bir mevkiye sahip oldukları gibi büyük bir ekonomik güce de maliktiler (Şeker, 2012: 24, 26).

1633 tarihinde hasta ve engellilerin bakımı için hemşirelik mesleğini geliştirmek amacı ile Papaz Vincent bir dernek kurmuş ve adına “Hayırsever Kızlar” demiştir. Bu derneğin üyeleri, köylü kızlar arasından seçiliyordu. Bunlar içinden hayır işlerinde çalışmak isteyenler eğitilerek hemşire oluyorlardı. Böylece eğitim görmüş bu hemşireler sosyal çalışma mesleğinin öncüleri olmuşlardır. Papaz Vincent’in fikirleri sadece Fransa’nın Katolik çevrelerinde değil bütün başka memleketlerde de ilgi ile takip edilerek uygulanmıştır (Şeker, 2012: 25).

Zastrow, Ortaçağ Avrupa’sında sürekli bir artış gösteren fakirlik ve dilencilik ortadan kaldırma adına kilisenin yaptığı çalışmaların yeterli gelmediğini ve başarısız kaldığını problemin ortadan kaldırılması amacıyla İngiltere’de 1330’lardan 1800’lere gelinceye kadar birçok “Yoksullar Yasası”nın kabul edildiğini yazmıştır. Bunların içinde özellikle Kraliçe I. Elizabeth’in 1601’de hazırlattığı “Elizabeth Yoksullar Yasası” çok önemlidir. Maalesef, yasa ilk çıkarıldığı dönemde yoksullukla mücadelede çok yoksulların dilenmesinden rahatsızlık duyanların istekleri doğrultusunda biçimlenmiştir (Zastrow, 2014: 2).

Modern sosyal refah kurumunun temel taşı olarak kabul edilen yoksullar yasasının en belirgin yönü, bireylerin ekonomik ve sosyal refahlarının sağlanmasında kamunun zorunluluğu olduğu ilkesidir. Bu konuda devletin sorumlu tutulması düşüncesi, özellikle sanayi devrimi sonrası değişen ve çoğalan sosyal sorunlar karşısında ağırlık kazanmıştır (<http://www.sosyalhizmetuzmani.org/globallesmeinsanhaklari.html>, 2007).

Elizabeth Devri Yoksullar Yasası, 1843’te yürürlükten kalkmıştır. (<http://www.sosyalhizmetuzmani.org/21yyshm02.html>, 2007).

Zastrow, sosyal hizmet uygulamasının başlangıcını, 1860’ta ABD’de dünyaya gelen Jane Addams’ın başlattığını “sosyal hizmetin ünlü kurucusu” ifadesini kullanarak belirtmiştir. Addams, Hull House olarak bilinecek olan Chicago’nun yoksul bir mahallesinde bir ev kiralamıştır. Burada birkaç arkadaşıyla birlikte toplum yararına hizmet üreten grupsal ve bireysel çalışmaların başlamasına önayak olmuştur. Değişik etnik yapılara mensup gruplarla da ilgilenen Addams, bu sayede, toplumsal birlikteliğe sağladığı katkılardan dolayı 1931’de Nobel Barış Ödülüne layık görülmüştür. O’nun bu çalışmalarının ideal

manada sosyal hizmet faaliyetlerinin kurumsal bazda ilk örneği olduğunu söyleyebiliriz. (Zastrow, 2014: 2).

1990 yılların başında alanda uzman ve profesyonel insanların sayısının artışıyla birlikte daha etkin bir tarzda sürdürülmekle birlikte, 1929 yılı itibariyle ABD’de görülmeye başlayan ve tüm dünyayı etkileyen ekonomik buhran sosyal hizmet alanında daha etkin ve kalıcı önlemlerin alınmasını bir zaruret haline getirmiştir (Zastrow, 2014, 54). O günden bugüne de sahada faaliyetler farklı ülkelerde değişik düzlemlerde devam etmektedir.

1.3.2. İslâm Dünyasında Sosyal Hizmet

İslâm’ın asr-ı saadet süreci, sosyal hizmetin temel yapılarının tarihsel sürece örneklik edici bir tarzda bizzat önder Hz. Muhammed eliyle, Allah tarafından gönderilen kutsal kitap Kur’ân-ı Kerîm’in yol göstericiliğinde ortaya konulduğu bir dönem olmuştur. Hz. Muhammed’in birincil görevi, içinde bulunduğu inanç yoksunu toplumsal yapıyı ve bu toplumda yaşayan fertleri inançsızlık girdabından ve sosyal adalet yoksunluğundan kurtarıp, kendilerini yaratan Rablerini tanıyarak insan olma onuru ve erdemine yakışır bir yaşam ortamına kavuşturmak olmuştur (Çelik, 2017: 27).

İnsanoğlu dayanışma, yardımlaşma, sevgi, muhabbet, merhamet, tevazu ve şefkat şuurunu kutsal kitaplar sayesinde kazanmıştır. Kutsal kitaplarda, bazı kutsal mekanlardan bahsedilir. Özellikle, Kur’ân-ı Kerîm’de birçok âyet-i kerîmede Kâbe ve Mekke çoklukla geçmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de çokça bahsedilen en öncelikli kutsal mekân “Kâbe”dir. Bakara suresi 125. Âyette geçen “mesabeten” (sevap mahalli) kavramı bunun doğruluğunu tasdik etmekte ve Kâbe’nin bütün iyiliklerin çıkış noktası olduğunu ortaya koymaktadır. Kâbe, inşa edildiği ilk günden itibaren sosyal dayanışma ve yardımlaşma faaliyetlerinin merkezi olmuştur. İnşa tarihinden sonraki süreçte birçok kabile tarafından idare edilmiştir. Bu süreçte bütün kabileler geçmişten beri devam eden bütün hayrî hizmetleri sürdürmüşlerdir. Arap kabileler arasında Kâbe ile alakalı görevleri deruhte etmek büyük bir onur olarak kabul edilmiştir. Yüzyıllar boyunca, Kâbe’yi ziyarete gelen misafirlerin her türden ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlardır. Onlara bir nevi sosyal hizmet sunmuşlardır. Kabileler kimi zaman bu görevleri yüklenmek için büyük bir yarış içine girmişlerdir (Buladı, 2004: 151-152).

Hz. Peygamber’in dedelerinden Kus’ay b. Kilab Mekke’nin yöneticisi olduğu süreçte (Buladı, 2004: 149-150). Mekke’nin idaresi ve hac hizmetlerinde bazı yenilikler yaptı ve Dârünnedve’yi inşa etti. Kureyş kabilesinden her sene para toplayarak yemek hazırlamaya, hac mevsiminde hacılara, fakirlere ve yiyeceği olmayanlara Mekke’de, Mina’da ve Arafat’ta ikram etmeye başladı (Sarıçam, 2011: 29). Sikaye (su dağıtma), rifade (hacılara ziyafet verme) gibi sosyal hizmet olarak değerlendirilebilecek birçok faaliyette bulundu. Rifade ve sikaye görevleri en son Hz. Peygamber’in dedesi Abdülmuttalib’e geçti.

Hz. Peygamber, Veda haccı sırasında rifadeyi bizzat kendisi yerine getirmiştir. O’ndan sonra, rifadeyi birinci halife Hz. Ebu Bekir gerçekleştirmiştir. Kendisinden sonra gelen halifelerde bu görevi sürdürmüşlerdir. Resul-i Ekrem’in amcası Hz. Abbas’ın Taif’te bir üzüm bağı vardı. Bu bağdan toplanan üzümlerden hacılar için sıra yapılır ve dağıtılırdı. Hz.

Abbas'ın sikaye vazifesi ölünceye kadar devam etti. O vefat edince bu hizmet oğlu Abdullah'a geçti.

Hedy, Hac ve umre menasikiyle ilgili olarak (Karaman vd., 2002: 556), Allah'a yaklaşmak niyetiyle (Sabık, 1987: 166), Mekke-i Mükerreme haremine gönderilen (deve, sığır, koyun) gibi kurbanlık hayvanlardır (Zühayli, 1990: 150). Kâbe'ye hediye edilen bu kurbanlar Kâbe'nin sosyal bir yardımlaşma ve dayanışma, birlik ve beraberlik mekânı olduğunu göstermektedir.

İslâm ülkelerinde sosyal hizmet kapsamında değerlendirebileceğimiz bu tür yardımların ilklerini, Kur'an hükümleri olan zekât, kefare, sadaka ve benzerleri teşkil eder (Sargutan, 2006: 19).

İslâm coğrafyasında, yüzyıllar boyunca Kâbe'nin kolları mesabesinde bulunan bütün mescid ve camilerde, sosyal dayanışmanın odaklaştığı yerler olarak hizmet vermişlerdir. Mescid ve camiler, Kâbe'nin bu işlevselliğinden hareketle fakirlerin, yoksulların, darda kalmışların, maddi ve manevi açıdan yardıma ihtiyacı olan muhtaçların ilk başvurduğu mekânlar olmuşlardır. Bugünde bu şerefli görevi büyük bir özveriyle yerine getirmektedirler.

1.3.3. Eski Türklerde ve Selçuklularda Sosyal Hizmet

Türk boylarıyla alakalı olarak elde edilen ilk bulgular onların avcı ve çoban bir toplum olduğunu ortaya koymaktadır. Avcı topluluklar, av bulmanın ve avlanmanın zorlukları ve sık sık karşı karşıya kaldıkları açlıklar sebebiyle, uzun dönemler, iptidai demokrasi, dayanışma ve yardımlaşma durumlarını devam ettirmişlerdir. Birçok yazar, avcı topluluklara, müsavacı topluluklar adını vermiştir. Avcı topluluklar arasında yardımlaşma ve dayanışma çok önemli idi.

Türklerin tarihi Orta Asya'dan başlar. Bilinen ilk yazılı belgelerden Orhun ve Kültigin yazıtları günümüzde gerçekleştirilen sosyal hizmet çalışmalarının benzeri uygulamaların o dönemde de gerçekleştirildiğini belgelemektedir. "Türk halkı aç idi. O at sürüsünü alıp (onları) doyurdum". Türklerde açlık ve yoksulluğu önlemek amaçlı alınan tedbirler o dönem yazıtlarına da bu şekilde yansımıştır. Bu tedbirleri ilk sosyal önlemler olarak değerlendirmek çokta yanlış bir tutum olmasa gerektir. Orta Asya'da MÖ. 3000 yıllarında Türklerin sosyal güvenlik kurumları ve hayvanları koruma amaçlı vakıflar kurmuş oldukları görülmektedir. O günün şartlarında hayvanlar, Türkler gibi göçerek yaşamını devam ettiren bir savaşçı toplum için hayatı değerinde varlıklardı. Sosyal yardımlar, başlangıcından itibaren Türklerin toplumsal hayatında çok önemli bir yer tutmuşlardır. Cengiz Yasası'nın 31. maddesi yoksulları ve yaşlıları korumayı buyuruyor, aykırı eylemleri ölümle cezalandırıyor (12. yy.). Aynı dönemde Halep ve Şam Atabeki Mahmut Zengi'nin emirnamesi çocukların ve yetimlerin korunması üzerinedir. Türk tarihinde çocuklara sahip çıkılmasıyla alakalı olarak alınan ilk resmi tedbirlere ilk Müslüman devletlerden biri olan İlhanlılar döneminde, Gazan Mahmut Han'ın iktidar yıllarında (1271-1304) rastlanmaktadır. Bu dönemde korunmaya muhtaç çocuklara sahip çıkılması ve bakımlarının sağlanması için kurumsal birtakım yapılar oluşturulmuştur. Anadolu'nun

Türkleşmesi ve İslamlaşması ile birlikte insanı korumaya yönelik yasal ve kurumsal tedbirler Anadolu'ya gelmiş oldu.

Selçuklular zamanında, sosyal hizmetler daha geniş bir alanda ve daha örgütlü bir şekilde devam etmiştir. 4. Yüzyıl'dan itibaren Anadolu'da düşkünlere, yaşlılara, hastalara, yolculara, öksüz ve yetimlere, öğrencilere sağlanan dini temelli sosyal yardımların devamlılığı bu faaliyetlerle uğraşan bir takım kurumsal yapıların oluşturulmasıyla temin edilmiştir. Bu türden hayrî vakıfların gelirleriyle halk mutfakları, şifahaneler, hanlar, kervansaraylar, imarethaneler, yetim evleri kurulmuş ve bunlara finansal destek temin edilmiştir (Şeker, 2012: 32).

1.3.4. Osmanlı Devleti'nde Sosyal Hizmet

Osmanlı'da sosyal hizmetin tarihi serüveni “vakıf kurumu etrafında gerçekleşmiştir” (Demirbilek, 2009: 35). Osmanlı'da sosyal hizmet faaliyetleri merkezi yapılanmanın ve Batılı anlayışın başladığı tarihlere kadar yerellik ağırlıklı bir süreç takip etmiştir. Bu dönemde sosyal hizmet çalışmaları merkezi ya da yerel idare ve idareciler aracılığıyla olmayıp kişisel ve şahsi çalışmalarla sürdürülmüştür. Vakıf sistemi, Lonca ve Ahilik teşkilatı ile imaretler sosyal hizmet sunumunu en iyi derecede gerçekleştiren başlıca kurumlardır (Kesgin, 2012: 64).

Osmanlı Devleti zamanında “özellikle hayrî vakıflar ile avarız vakıfları aracılığıyla dul ve yetimlere nakdi yardımlar gerçekleştirilmiş, esnafa yaşlılık ve sakatlık durumlarında aylık gelir temin edilmiş, iş kurmak isteyenlere destek sağlanmış, muhtaçlara her türden aynı yardım gerçekleştirilmiştir (Dilik'ten aktaran Demirbilek, 2009: 36).

Zaman içinde oluşan toplumsal ihtiyaçların karşılanması ve temini için vakıf müessesesi öncülüğünde sosyal hizmet alanında faaliyet üreten pek çok kurum oluşturulmuştur. Bu kurumların belli başlıları olarak imaretler, bimarhaneler, tabhaneler, kervansaraylar ve zaviyeler sayılabilir;

1-*İmaret*: Osmanlı'da fakirler, öğrenciler, yoksullar ve misafirler için hizmet üreten sosyal yardımlaşma ve dayanışma kurumları olarak imaretler, genel itibarıyla bir vakfa bağlı olarak faaliyet yürütmekte ve ihtiyaç sahiplerine bila-bedel yemek vermekteydi. İmaretler aynı zamanda bulundukları yerler itibarı ile de birçok insana iş sahası olarak önemli bir ekonomik işlev icra ediyorlardı.

2-*Bimarhaneler (Darüşşifa)*: Bimarhaneler, bugünkü tıp fakülteleri ve hastanelere karşılık gelen sosyal hizmet yapılarıydı. Osmanlı Devleti dönemi temel sosyal hizmet kurumu olarak vakıflar vasıtasıyla oluşturulan ve tamamen ücretsiz olan bu kurumlarda ne hastalar için ne çalışanlar için, müslim-gayrimüslim, kadın-erkek, zengin-fakir ayrımı yapılmazdı. Bimarhanelerde hastalar; evli bekâr ve kadın hastalar şeklinde ayrılmışlardı (Özbilgen'den aktaran Sarıkaya, 2011: 9).

3-*Tabhane (Dinlenme Yeri)*: Genel itibarı ile ihtiyaç sahibi insanların istifade ettiği tabhaneleri fakir olmayanlar ve yabancılar da kullanmışlardır. Erkan'ın değerlendirmelerine göre tabhaneler sosyal destek kurumları arasında sayılabilirler (Erkan'dan aktaran Sarıkaya, 2011: 10).

4-Zaviye: Bunlar yerleşim alanlarından uzakta ve kervanların geçiş güzergâhlarında yer alan küçük tekkelerdi. Tüccarların ve yolcuların üç gün süreyle ücretsiz olarak kalarak dinlenebildikleri ve her türden ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerdi (Seyyar’dan aktaran Sarıkaya, 2011: 10).

Osmanlı Devleti’nde bu kurumsal yapıların dışında sosyal yardım faaliyetlerinde bulunan kurumlar olarak kervansaraylar, müstegallat-ı vakfiye (asl-ı vakıf), avarız vakıfları ve avarız sandıklarından söz edilebilir. 1839 Tanzimat Fermanı, Osmanlı içinde geniş çaplı sosyal değişimlere sebep olmuş, bu da geleneksel ve sosyal yapıda önemli travmalara sebep teşkil etmiştir (İnalçık’tan aktaran Sarıkaya, 2011: 11). Toplumsal yapı ve kurumlarda ortaya çıkan bu esaslı değişim neticesinde, geçmişten beri gönüllülük esası üzerine çalışan teşekküller ve devlet mekanizmasının bizzat müdahil olmadığı sosyal hizmet kurumları, devlet görevlilerince idare edilmeye başlanmıştır.

Bu süreçte Evkaf-ı Hümayun (Vakıflar Genel Müdürlüğü), Darülaceze (Düşkünler Yurdu) ve Darüleytam (Yetimhane) müesseseleri kurulmuştur. Bunları Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) takip etmiştir. Sonrasında ise, Darüşşafaka (Şefkat Yurdu) ve 1917 yılında Himaye-i Etfal Cemiyeti işlerlik kazanmıştır. Osmanlı Devleti’nde toplumsal kültür, sosyal destek ve dayanışma anlayışında ortaya çıkan tüm bu değişimler bu sahada devletin daha etkin bir rol almasına olanak sağlamıştır.

1.3.5. Türkiye Cumhuriyeti’nde Sosyal Hizmet

Bütün dünyayı saran sosyal devlet, sosyal refah, sosyal adalet ve insan hakları rüzgârlarının etkisiyle Türkiye’de, 1957 yılında, Birleşmiş Milletler Sosyal Refah Müşavirliği’nin önderliğinde, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı liderliğinde alakalı bakanlık, kamu ve özel kuruluş temsilcilerinin dahil olmasıyla, Türkiye’de bulunan sosyal hizmetlerin bilimsel ve mesleki bir yaklaşımla tekrar teşkilatlanmasına yönelik toplantıda alınan kararlar doğrultusunda; 1959 yılında 7355 sayılı kanunla alanda araştırma yapmak üzere Sosyal Hizmet Enstitüsü, Sosyal Hizmet eğitimi vermek üzere 1961 yılında Sosyal Hizmetler Akademisi, 1963 yılında ise S.S.Y.B. bünyesinde tatbikat amaçlı Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü kurulmuştur (Uğurluoğlu, 2003: 2).

Türkiye’de sosyal hizmetlerin hukuken tanınması, 27.5.1983 tarihli Resmî Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren 24.5.1983 tarihli ve 2828 sayılı “Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu” ile olmuştur (Taşçı, 2010: 32).

1.4. Manevi Sosyal Hizmetin Tanımı

Manevi, “maddenin arka planı, onun mana boyutudur” (Tarhan, 2009: 23). “Madde ve cisimle ilişkisi olmayan, ruh ve mana ile alakalı hususlar, manevi şeyler çeşitli zorluklar karşısında iman ve ahlaki ölçülere bağlılıktan doğan dayanma gücü, ruh kuvveti, moral” (Ayverdi, 2005: 1931) demektir.

Maneviyatın tanımı Başar’da (2007: 630), “maneviyat, mana âleminin kapsadığı ruhi âlemle ilgili ve mana âlemine ait olan şeylerin tamamıdır. Kavramı bütüncül olarak ele

aldığımızda “insanın sahip olduğu bütün duygu, düşünce ve dini hassasiyetlerin toplamıdır. Dinden, imandan, mukaddesattan gelen güç ve kuvvettir” şeklindedir.

İslâm düşünürü Seyyid Hüseyin Nasr, İslâmî maneviyat ile alakalı çok önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. İslâm’ın insanda aşkın bir şekilde ortaya çıkan içsel boyutunun (batın) maneviyatı oluşturduğunu belirten Nasr, İslâmî maneviyatın iki kaynağı olduğunu düşünmekte olduğunu söylemektedir. Bu kaynaklardan ilki ve en önemlisi içerisinde insanı her anlamda itminana erdirecek şeyleri barındıran Kur’ân-ı Kerim, diğeri ise hadis ve sünnetleri ile Müslümanların yaşamlarına yön veren ve inananların yüreklerinde manevi bir şekilde yer bulan Hz. Peygamber’dir (Çekin, 2014: 60).

İslâm, bu iki önemli kaynağıyla insanın sosyal hayat pratiğinin her noktasına nüfuz edecek ve toplumun farklı kesimlerinin sosyal ihtiyaçlarına cevap verecek özelliklere sahip olan dinamik bir dindir ve manevî sosyal hizmetlerin teorik ve pratikte menbaı elbette İslâm’dır (Seyyar, 2015: 82). Manevi sosyal hizmetler veya sosyal hizmetlerde manevi çalışma ise, sosyal hizmet çalışmalarının, manevi insan modeline uygun bir tarzda milli ve manevi değerlere uygun bir tarzda pratiğe aktarılmasıdır. Bir başka deyişle manevi sosyal hizmetlerde sosyal hizmet telakkisi, kişilerin başta ruh olmak üzere kalp, vicdan, akıl ve irade gibi manevi haslet ve kaynaklarına inerek onları yönlendirmek istemektedir. Hem maddi hem de manevi anlamda insanın saadetini ve huzurunu temin etmeyi gayret eden sosyal hizmet uygulamaları olarak manevi çalışma, kişilerin sosyal bilinçlenmeleri ve topluma uyumlarını sağlamak için, üstün karaktere sahip birey yetiştirme ve geliştirmeye yönelik sosyal ve manevi eğitimi esas alan uygulama tarzıdır (Efe vd., 2008: 15-16).

Manevi koruma veya destek çalışmaları bireylerin kalplerinde iman esasları ile alakalı şüphe ve inkâr arzularının ortaya çıkmaması istikametinde yapılan gayretlerdir. Bu çalışmalar, koruyucu manevi sosyal hizmet faaliyetleri ile birlikte manevi açıdan sıkıntılar yaşamakta olanların ruhsal rehabilitasyonlarına yönelik ruhi telkin ve teselli yöntemlerinin bütünüdür. Manevi koruma faaliyetleri, kişilerin içlerindeki gerçek manevi ölçülerin ortaya çıkarılması, bu ölçülere esas teşkil eden duyguların gözetilmesi ve geliştirilmesi yolunda ortaya konulan rehberlik çalışmalarıdır. İnsanları değişik manevi tehlikelere karşı korumak, ‘sedd-i zerai’ yaklaşımı ile sağlanabilir. Sedd kelimesi, kapatmak veya engellemek ve zeria kelimesi ise sebep ve vesile manasındadır. Bu yaklaşım, manevi tehlike ve kötülüklerin araçlarını ortadan kaldırmayı ve harama aracılık eden şeylerin engellenmesini içermektedir. Bu noktada manevi körlüğü önlemek, manevi sapmaları da engelleyeceği için kişileri manevi yönden korumak ve kollamak adına önemlidir (Sarı, 2012: 1-2).

1.5. Manevi Sosyal Hizmetin Amacı

Manevi çalışmaların amacı, yürekleri manevi, akılları ise pozitif bilimlerle aydınlanmış, fitri vasıflara ve ahlaki değerlere göre yaşantısını düzenleyen, ruhu ile barışık, huzurlu ve mutlu bireyler yetiştirmektir. Dünya hayatında sağlanan bu huzur, ahiret hayatında da insanın mutlu olmasını temin edecektir (Efe vd., 2008: 17).

Bu durum, bireyin manevi risklerden uzaklaşmasını temin etmenin yanı sıra manevi temizlik içinde bulunmasını ve böylece iç huzura kavuşmasını sağlayacaktır. Diğer taraftan

manevi rahatsızlıkları olan sosyal sorunlu kişileri de manevi rehabilitasyon metotları ile yeniden toplum hayatına adapte edecektir.

Manevi sosyal hizmetlerin genel gayesi ise şu şekilde belirtilebilir;

1- İnsanların sosyal yaşamlarını da tesiri altına alan manevi problemlerinin çözümünde manevi kapasitelerini geliştirmek.

2- İnsanların manevi açılımlar temin eden inanç sistemleri ile ilişkide bulunmalarını temin etmek.

3- İnanç sistemlerinin bireyler üzerinde daha etkin olmasını sağlamak için zemin ve kurumsal yapı oluşturmak.

4- Manevi sosyal hizmetlerin ruhuna uygun, değişik sosyal gruplara yönelik politikaların geliştirilmesine ve uygulanmasına katkı sağlamak. (Mesela, bakıma muhtaçlara manevi bakım modeli geliştirmek ve uygulamak).

Manevi sosyal hizmetlerin asli amacı sadece dezavantajlı sosyal zümrelerin değil bütün insanları manevi risklerden arınarak ve günahlardan sakınarak, mutluluklarını temin edebilmelerini daha doğrusu manevi huzura kavuşmalarını sağlamaktır.

Manevi sosyal hizmetlerin gayesi, manevi yöneltim yöntemleriyle (bakıma muhtaç) kişilerin asli manevi ihtiyaçlarını gidermek ve bu yolla huzurlu (gerçekten mutlu) olmalarını temin etmektir. Bunu sağlamak içinde kişilerin manevi gelişimlerinin sürekli olarak taze tutulması gerekmektedir. Manevi gelişimle bireyin, hem maddi (mesleki), hem de manevi açıdan gelişmesi sağlanmaktadır. Yaratılıştan gelen fitri özellikler eksenli bir karakter eğitimi sürecinde kişiye, fiziki imajından ziyade manevi alanda kendisini devamlı olarak yenilemesi ve fert olmanın ötesinde şahsiyet sahibi olma şuuru temin edilmeye çalışılmaktadır. Kişilerin sürekli olarak manevi gayret içinde olmaları, toplumsal gelişme için de olumlu bir işarettir. Kişisel gelişimlerini, manevi değerler ekseninde gerçekleştirme azminde olan şahsiyetler, düşüncelerini ve çabalarını, vicdana ve akla göre yönlendirirler (Seyyar: 2008, 17-22).

1.6. Manevi Destek Açısından Kur'an ve Sünnette Topluma Yönelik Sosyal Hizmet

Kur'ân-ı Kerîm'de salih mefhumu biri “iyi, hayırlı iş ve davranış”, diğeri “dini ve ahlaki açıdan iyi davranışlara sahip kişi” olmak üzere iki anlamda kullanılmıştır (Çağrıçı, 2009: 31). Dini literatürde amel kelimesi ise zaman içinde “emir, tavsiye veya yasaklara konu olan, sonunda ceza veya mükâfat bulunan tutum ve davranış” anlamını kazanmıştır. Salih ameller dinin yapılmasını emir veya tavsiye ettiği, iyi, doğru, faydalı ve sevap kazanmaya vesile olan işlerdir (Uludağ, 1991: 13).

Kur'ân-ı Kerîm'de iman kavramının geçtiği her yerde aşağı yukarı amel-i salih de onunla birlikte yer almaktadır (Şeker, 2007: 25). İnanmak ve iman gereğini yerine getirmek esas olduğundan imanla amelin birlikte bulunmasının gerekliliğine büyük önem verilmiştir (Uludağ, 1991: 14).

Bazı âyet-i kerîmelerde iman ve amel-i salih kavramlarıyla birlikte ahiret inancı da yan yana zikredilerek amel-i salihin gerekliliği, kötü amellerin zarar ve yanlışlıkları üzerinde durulmuş, Müslümanlar her fırsatta iman ve amel-i salihle teşvik edilmiştir: “İman edip amel-i salih işleyenlere ne mutlu! Onların sonunda varacakları yer ne güzel!” (er-Ra’d, 13/29).

İslâm dini hayatın itikadi, vicdanı ve nazari başta olmak üzere bütün safhalarını kapsayan bir hayat dinidir. İslâm, iman edilen her doğru, güzel ve yararlı şeyin pratiğe dökülmesini ister. Allah, peygamberini insanları içinde bulundukları yanlış yoldan doğru yola yönlendirmek üzere göndermiştir (Uludağ, 1991: 14).

Kur’ân-ı Kerîm’de iman ve salih amel kavramları kadar cennet ile bağlantısı kurulmuş ve ilişkilendirilmiş başka bir mefhum bulunmamaktadır. “İman”, “salih amel” ve “cennet”, bu üç kavram genelde bir arada zikredilir. “Cennete Rabbin yardımı ile girilse de cennete götürücü anahtar kavramlar iman ve salih ameldir” demek bir yanılgı olmasa gerektir. Kur’ân’da insanın “iman ve salih amel karşılığı” cenneti hak edebileceğinden bahsedilmektedir. Salih amel üzere yaşayanlar “yaratılmışların en hayırlısı” olarak vasıflandırılmaktadır. İyilik üzere yaşayanlara ödülün en güzeli, hatta fazlası vardır. Onlar cennetliktir ve orada ebedi olarak kalacaklardır.

Kur’an’da Salih amelin bedeli olmak üzere şunlar sayılmıştır;

İman edip salih amel işleyenlere korku ve üzüntü olmayacak (el-Bakara, 2/62),

Güzel bir hayatla yaşatılacaklar ve yapmakta oldukları amellerin daha güzeliyle ödüllendirilecekler (en-Nahl, 16/97),

Kendilerine dünyada kolaylık gösterilerek zor işlere koşulmayacaklar (el-Kehf, 18/88),

Cennete girecekler ve hiçbir haksızlığa uğratılmayacaklar (el-Meryem, 19/60),

Bağışlanacaklar, (et-Ta-Ha, 20/82; el-Furkan, 25/70),

Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirecektir (el-Furkan, 25/70),

Onlar için bol rızık hazırlanmıştır (el-Ahzab, 33/31),

Onların amellerine karşı kendilerine iki kat, hatta kat kat mükafat verilecek ve cennet köşklerinde güven içinde olacaklar (es-Sebe’, 34/37),

Allah onların kötülüklerine örtecek ve içinde ebedi kalacakları altlarından ırmaklar akan cennete yerleştirecektir (el-Bakara, 2/25),

Erkek veya kadın, kim mümin olarak iyi işler işlerse, elbette ona hoş bir hayat yaşatacağız ve onların mükafatlarını yapmakta olduklarının en güzeli ile vereceğiz (en-Nahl, 16/97),

Mallar ve evlatlar, dünya hayatının süsüdür. Baki kalacak Salih ameller ise, Rabbinin katında sevap olarak da ümit olarak da daha hayırlıdır (el-Kehf, 18/46),

Nefisleriniz için (bu dünyada) peşin olarak ne hayır işlerseniz, onun sevabını, Allah katında daha hayırlı ve mükafat bakımından da daha büyük bulacaksınız (el-Müzzemmil, 73/20),

İnanıp iyi işler yapan ve Rab’lerine gönülden boyun eğenlere gelince; işte onlar cennet halkıdır, onlar orada ebedi kalacaklardır (el-Hud, 23).

İlgili âyet-i kerîmelerde Allah Teâlâ, iman edip hayırlı işler üzere olanların karşılığının bu dünyada da ahirette de kat ve kat fazlasıyla ikram edileceğini ve asla salih amellerin karşılıksız bırakılmayacağını bildirmektedir. Buradaki salih amel toplum yararına yapılan işleri ifade etmektedir.

1.6.1. Sabredip Allah’a Güvenenlere Yardımın Geleceği

Sabır, olaylar, sıkıntılar karşısında şikâyet etmeden, yakınmadan (Tarhan, 1998: 46), aşırı telaşa düşmeden, bağırp çağırmadan, bunların uzaklaşmasını bekleyerek sükûnetle katlanmaktan ibarettir (Mütercim Asım Efendi’den aktaran Buladı, 2009: 85). Sabır sahibi insanlarda Allah’ın gücünden bir tecelli kokusu vardır (Buladı, 2009: 89).

Erzurumlu İbrahim Hakkı, sabır kavramını oldukça geniş bir şekilde izah edip; “nefsi telaşlanmaktan alıkoymak, nefsin hazlarından onunla savaşıp mücadele ile sıyrılıp uzaklaşmak, nefis perhizini devamlı hale getirerek mücadeleye devam etmek”, olarak tanımlamıştır (Erzurumlu İbrahim Hakkı’dan aktaran Tutar, 1999: 138).

Sabırla ilgili Gazzali’nin görüşleri de önem arz etmektedir: “sabrın iki çeşidi vardır. Onlardan birisi, beden sıkıntılara karşı koyup tahammül etmek, ikincisi de insan nefsinin isteklerine ve tabiatın iştahlarına karşı nefsin sabır göstermesidir (Gazzali, 1981: IV/143).

Sabır, insan kişiliğindeki iyilik yetisini terbiye eder ve onu ileri götürür. Mesela şecaat, zorluk, meşakkat ve sıkıntılar karşısında sabır göstermek demektir. İnsanın sahip olduğu iffet, gayri meşru şehvi arzular karşısında sabır göstermesi ve dayanıklılığını ortaya koyması anlamına gelir (Belik, 1992: II/27). Bu zorlu güzergâhtaki eziyet ve cefalara göğüs gerilerek yüce makamlara ulaşılır (Aydın, 1981: 203).

İslâm ahlakında sabır, ahlaki erdemlerin temel öğelerindendir. Kur’ân-ı Kerîm’de inananlara sıklıkla emredilen sabrın (el-Kehf, 18/28) insanın ruhsal olgunluğu için ahlaki, şahsi ve ruhi pek çok faydaları bulunmaktadır. Sabrın asli yararı ise ahiret hayatına dönük yönüdür. Zira cennete, ancak sabreden insanlar varis olacaktır (er-Ra’d, 13/24; el-Mü’minûn, 23/111; el-Furkan, 25/75). Allah, dünyada yaşadıkları sürece güzel ahlak üzere bir hayat süren ve bunda direnç gösteren ve doğru yolda her türlü sıkıntıya katlanan inananlara ahiret hayatında her türlü mükafatı çok fazlasıyla vereceğini ve onları ebedi cennetle mükafatlandıracağını haber vermektedir. “İşte onların, sabredip (saberu) kötülüğü iyilikle savmaları ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcamalarının karşılığında, mükafatları kendilerine iki kez verilecektir” (el-Kasas 28/54), “Elbette sabredenlere (saberu), yapmakta olduklarının en güzeliyle mükafatlarını vereceğiz” (en-Nahl 16/96), “Sabredenlere (sabirun) mükafatları elbette hesapsız olarak verilir” (ez-Zümer 39/10). Yukarıda bahsi geçen âyetlerde görüldüğü üzere sabredenlerin gerçek ödülleri ahiret hayatında cennette karşılaşacakları nimetlerdir. Bu nimetler sonsuz ve üstün özelliklere sahiptirler. Buradan şu anlaşılmaktadır, bir kulun hem bu dünyada hem de ahirette yaptığı iyiliklerin karşılığı olarak alacağı en büyük mükafat Allah’ın rızasını kazanmaktır. O’nun engin rahmet ve merhameti ile cennetine ulaşabilmektir. Bunlar fani dünyanın hiçbir ihsan ve lütfu ile kıyas kabul etmez. Allah’ın sevgi ve rızasını kazanmanın en temel dinamîği ise “sabr-ı cemil” yani güzel bir sabır göstermektir (Önal, 2008: 455-456).

Kur’ân-ı Kerîm’de birçok âyet-i kerîmede Allah kullarını korku, açlık, fakirlik, sevdiklerinin kaybı, nimet eksilmesi gibi sıkıntı ve musibetlerle büyük bir sınava tabi tutar. Bu musibetleri sabırla göğüs gerenlerin ve teslimiyet üzere hareket edenlerin lütfu, rahmet, merhamet ve sonsuz hayatta selamete kavuşacakları muştulanır (el-Bakara, 2/155-57). Sabır göstermek bu fazilet üzere yaşayanlar için güzel bir harekettir (en-Nahl, 16/ 126).

Sabır, dini tebliğ de azim ve sebat gösteren peygamberlerin en önemli vasıflarındandır (el-Ahkaf, 46/35), Kur’ân-ı Kerîm insanoğlunun yaşadığı müddetçe başına pek çok musibet ve belaların gelebileceğini ve bunların bir imtihan olduğunu bunu da ancak sabredenlerin kazanabileceğini bildirir (el-Furkan, 25/20). Bu sebeple Müslümanlar Allah’tan sabır dilemeli (el-Bakara, 2/250), Kur’ân-ı Kerîm’de yaratanın sabır gösterenlerle beraber olduğu (el-Bakara, 2/153, 249), Onlara sonsuz mükâfat verileceği (en-Nahl, 16/96), Sırf Rabbin rızasını kazanmak için sabredenleri meleklerin kutlayacağı (er-Ra’d, 13/20–24) buyrulmaktadır (Çağrı, 2008: 337–338).

Kur’ân-ı Kerîm’in pek çok âyet-i kerîmesinde Allah’ın sabır gösterenleri affedeceği, onları büyük bir mükâfatın beklediği, “Sizin yanınızdaki tükenir, Allah katında olan ise kalıcıdır. Elbette sabredenlere, yapmakta olduklarının en güzeliyle mükâfatlarını vereceğiz” (en-Nahl, 16/96); sabredenlerin kurtuluşa ereceği, “Sabretmiş olmaları sebebiyle, bugün ben onları mükâfatlandırdım. Şüphesiz onlar başarıya erenlerin ta kendileridir” (el-Mü’minûn, 23/111); sabır göstermiş olanların mükâfatlarını kaybetmeyecekleri “Sabret! Çünkü, Allah iyilik edenlerin mükâfatını zayi etmez” (el-Hud, 11/115) şeklinde beyan edilmiştir.

Yine Allah Teâlâ, kendi yolunda zayıflık göstermeden mücadele (cihad) edenleri seveceğini, (el-Al-i İmran, 3/146); birbirlerine sabır üzere olmalarını tavsiye edenlerin selamete ereceklerini ve zararda olmadıkları belirtmekte, ayrıca göstermiş oldukları bu fazilet sebebiyle onları övmekte, “Sonrada iman edenlerden olup birbirine sabrı tavsiye edenlerden, birbirine merhameti tavsiye edenlerden, olanlar var ya, işte onlar ahiret mutluluğuna erenlerdir (el-Beled, 90/17-18) buyurmaktadır.

Peygamberler, Rableri tarafından her zaman çok büyük imtihanlarla denenmiş ve sınanmışlardır. Kur’ân-ı Kerîm’de bunu anlatan birçok kıssa mevcuttur. Bu imtihanlar karşısında gösterdikleri sabır onların bu zorlu ve kutlu makamı taşıırken karşılaştıkları zorlukları aşmalarında çok yardımcı olmuştur (Jusupov, 2017: 74).

1.6.2. Şükredenlerin Nimetlerinin Arttırılacağı

Şükür, terim olarak “Allah’tan veya hemcinslerden gelen nimet ve iyilikler sebebiyle teşekkürünü ifade etme (Çağrı, 2010: 259), ayrıca kıymet bilme, ele geçen nimete söz ve davranışlarla karşılık vermedir.

Şükürün bir manası da insanın Allah Teâlâ tarafından kendisine ihsan edilen tüm nimetleri O’nun kendisinden beklediği kulluk görevini ifa sırasında kullanmasıdır. Şükür neticesinde dil Rabbi över, insanın kalbinde nimeti kendisine veren yaradanına karşı sevgi ve muhabbet oluşur, bütün beden O’na itaat ve teslimiyet gösterir (Belik, 1992: II/41), ayrıca şükür; “günah işlemekten uzak durmak suretiyle verilen nimete minnet duygusunu ortaya koymak” şeklinde de tanımlanmıştır (Çağrı, 2010: 259).

Neml sûresinde (27/40), Hz. Süleyman'ın dilinden, “şükreden ancak kendi iyiliği için şükretmiş olur; nankörlük eden de bilsin ki Rabbimin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O büyük kerem sahibidir” buyrulmaktadır. Fahreddin er-Râzi'ye göre bu âyetle şükürün yararının yaratana değil yaratılana yönelik olduğu bildirilmektedir. Zira yaratılan şükürünü eda ederek yaratana olan gönül borcunu ödemiş olur, ayrıca şükürünü yerine getirdiği içinde, O'ndan daha fazla nimet bekleyebilir (Çağrı, 2010: 260).

Fahreddin er-Râzi, maddî ve mânevî olmak üzere iki türlü nimetten bahseder: Rablerine çokça şükredip, hamd edenler maddi anlamda daha ziyade nimetlere sahip olurlar. Mânevî anlamda nimet artışının zirve noktası ise, Allah sevgisidir. Kul Rabbini ne kadar çok severse o kadar bu noktada zirveye yaklaşmıştır. Allah'ın maddi ve manevi nimetlerine sahip olan kul sürekli O'nun lütuf ve nimetlerinin türleri ile alakalı düşünmeye başlar, bu sayede Allah'a olan sevgisi artar. Sonrasında ise, nimet önemini yitirir ve kişi nimeti var edeni düşünmeye başlar. Tüm sevgisini ilgi ve alakasını O'na yönlendirir. Böylece şükür mânevî nimetlerin çoğalmasını da sağlamış olur (Çağrı, 2010: 260).

Allah Teâlâ, şükredenlerin nimetlerinin artacağını ve mükafatlandırılacaklarını şu âyet-i kerîmelerde bildirmektedir: “Kim dünya menfaatini isterse kendisine ondan veririz. Kim de ahiret sevabını isterse kendisine ondan veririz. Şükredenleri mükafatlandıracağız.” (el-Al-i İmran, 3/145), “Andolsun ki, şükrederseniz sizin için nimetlerimi artırırım. Nankörlük ederseniz şüphesiz benim azabım çok şiddetlidir” (el-İbrahim, 14/7), “Eğer şükredip inanırsanız, Allah size neden azap etsin? Allah şükredeninin mükâfatını verir ve yaptıklarını bilir” (en-Nisa, 4/47), “O, sizi tertemiz yapmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz” (el-Maide, 5/6), Allah sizi barındırdı, yardımıyla destekledi ve sizi temiz şeylerden rızıklandır ki şükredesiniz (el-Enfal, 8/26), “Yalnız Allah'a kulluk et ve şükredenlerden ol” (ez-Zümer, 39/66), “İbrahim Allah'a boyun eğen ve O'na yönelen bir önderdi. Allah'a ortak koşanlardan değildi. Rabbinin nimetlerine şükrederdi. Rabbi de onu peygamberliğe seçti ve ona doğru yolu gösterdi” (en-Nahl, 16/120-121).

1.6.3. Tövbe Edenlerin Affedileceği

Arapça'da tevbe (tevb, metâb) “geri dönüş sağlamak, rücû etmek, dönüş yapmak” anlamlarını ihtiva etmektedir (Topaloğlu, 2012: 279). İşlenen günahattan geri dönüşü sağlamak (Nevevi, 2004: I/143), Emirlerine uymak ve yasakladıklarından uzaklaşmak suretiyle Allah'a sığınmak ve O'ndan bağışlanma istemek anlamlarında kullanılmıştır. Tevbe, Hz. Ademle başlamıştır (Karaman vd., 2006: 657-658). Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem'in, İbrâhim'in, Mûsâ'nın ve Hz. Muhammed'in tövbelerinden bahsedilmektedir (el-Bakara, 2/37, 128; el-A'râf, 7/143; et-Tevbe, 9/117; el-Hûd, 11/112). (Topaloğlu, 2012: 290).

Kur'an'ı Kerim'de Hz. Adem'in yanlışının farkına vardktan sonra, Rabbine yönelerek nedametini ve bağışlanma isteğini nasıl dile getirdiği anlatılır: “Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen mutlaka ziyan edenlerden oluruz” (el-Araf, 7/23). “Sonunda tövbeleri kabul eden Allah, onları da bağışlamış ve tövbelerini kabul etmiştir” (et-Ta-Ha, 20/122) (Görmez vd., 2014: II/99-101).

İslâm'a göre, fert yanılabilir, yanlış yapabilir, günah kirine bulaşabilir. Bu durumda bulunan bir Müslüman, hatasının farkına varıp, nedamet gösterip Rabbine yönelirse, onun önünde hemen tövbe kapıları açılır. Yani onun için henüz açık bir kapı vardır ve dilediği zaman bu kapıdan içeri girer. Hz. Peygamber “Âdemoğlunun hepsi hata edicidir. Hata edenlerin en hayırlısı ise tevbe edenlerdir” buyurmaktadır (Karaçam, 1982: 23).

İslâm'ın hayat felsefesinde kulun Allah'a doğru bir yöneliş halinde O'nun ilgi ve rahmetini çekecek bir başvuru içinde olması önem taşımaktadır. Bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber Allah'ın kulun tevbe edip nadim olmasından duyduğu memnuniyetin çölde devesini kaybedip bulan bir bedevi Arab'ın duyacağı sevinçten daha fazla olacağı belirtilmiştir (Müslim, “Tevbe”, 2) (Parıldar, 1994: 9/532).

Bir âyet-i kerîmede Allah Teâlâ “Zira, Allah'ın af ve mağfireti çok geniş ve büyüktür” (en-Necm, 53/32) buyurmuştur. Kul, yaptığı tevbe ile günahlarından temizlenerek adeta asli ve fitri haline dönmüş olur. Başka bir âyet-i kerîmede Allah Teâlâ kullarından tövbe etmelerini istemekte ve şöyle buyurmaktadır: “Ey iman edenler! Hepiniz Allah'a tevbe ediniz ki, felah bulasınız (en-Nur, 24/31). Başka bir âyet-i kerîmede ise Peygamber'ine şöyle buyurur: “De ki: “Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah bütün günahları bağışlar. Çünkü O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir (ez-Zümer, 39/53) (Soysaldı, 2001: 82).

1.6.4. Dua Edenlerin Duasına Allah'ın İcabet Edeceği

Sözlüklerde, “çağırarak, seslenmek, istemek, yardım talebinde bulunmak” (Karaman vd., 2008: 128), “yalvarmak, sığınmak, nida” gibi manalara gelen (Görmez vd., 2014: 2/51) dua kavramı, İslâm literatüründe ise Allah'ın büyüklüğü karşısında kulun aciziyetinin farkına varmasını, sevgi ve yüceltme duyguları içinde nimet ve ihsanını istemesini ifade eder (Cilacı, 1994: 529).

Kur'an-ı Kerîm, dua âyetleri ile başlayıp, dua âyetleri ile son bulmaktadır. Bu da Allah Teâlâ'nın duaya ne derece önem verdiğini gösteren çok önemli bir ölçüttür (Ertuğrul, 2015: 901). İslâm dininde dua sadece Allah'a yani yaratıcıya yapılır. O'ndan istenir, O'nun önünde diz çökülür, O'na yönelilir, O'na el açılır (Tunç, 1988: 37).

Kulun Rabbiyle olan ilişkileri ile alakalı Hz. Peygamber'e yöneltilen bir soruya Kur'an-ı Kerîm şöyle cevap vermektedir: “Ben yakınım; biri benden bir şey istediğinde onun duasına karşılık veririm” (el-Bakara, 2/ 186) (Parıldar, 1994: IX/532).

Bu ve benzeri pek çok âyet Allah'ın kullarına olan yakınlığını, kullarına O'na gece gündüz duada bulunmalarının gereğini ve bu yolla isteklerini doğrudan O'na iletmelerini açıkça ifade eder (Fazlurrahman, 1996: V/131).

Böylece Allah'a müracaat etmek, gerek lütufları sebebiyle O'nu sürekli anımsamak ve hatırlamak ve zikretmek insanda psikolojik olarak bir rahatlık, sükûnet ve mutluluk meydana getirdiği gibi (er-Ra'd, 13/28; el-A'la, 87/15), ahlaki temizlik ve yücelmeye de sebep olmakta, tekâmül aşamalarındaki takılma ve sapmaların önüne geçmekte ve şahsiyetin tamamlanmasında olumlu bir fonksiyon icra etmektedir (Parıldar, 1994:

IX/533). Dua, hem kişinin iç huzur ve mutluluğunun, hem de toplumsal barış ve emniyetin oluşmasında ayrı bir önem arz eder (Yılmaz, 2014: 18).

1.6.5. Emr-i bi'l-Ma'ruf ve Nehy-i ani'l-Münker

Ma'ruf ve münker mefhumları Kur'ân-ı Kerîm ile hadis metinlerinde umumi olarak iyilik ve kötülük yahut hayır ve şer manalarında kullanılmıştır (Karaman, 1995: 15). Ragıb el-İsfahani'ye göre maruf “akıl ile dinin hoş ve uygun gördüğü her amelin adıdır” (el-Amra'dan aktaran Karaman, 1995: 15). er-Razi'ye göre ise ma'ruf “Allah'a iman” olarak anlaşılmalıdır (er-Razi'den aktaran Karaman, 1995: 15).

Münker mefhumunun tanımı için; “İslâm dini açısından yapılması doğru karşılanmayan ve dince işlenmesi mahzurlu görülen, aynı zamanda İslâm fıkhnının sorumlu ya da değil birey için yasak getirdiği her türden suç ve günah olarak görülen hareketlerdir” denilmiştir (Karaman, 1995: 15). er-Razi ise; münker kavramını Allah'ı redde götüren şeylerdir diye tarif etmiştir. İbn-i Teymiyye ise kavrama şöyle bir tanım getirmiştir; uygun olmayan her türden hareket ve eylemlerdir (Karaman, 1995: 16).

Temel İslâmi kaynaklar, iyiliğin hükümler kılınması ve yaygınlaştırılması, kötülüğün önünün alınması ve böylece fazilet ve erdem yüklü bir toplumun inşa edilebilmesi, bunun sürekliliğinin ve devamının sağlanabilmesi için ortaya konulan çabaları Kur'ân ve sünnetteki kullanımına uygun olarak emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker olarak formüle etmişlerdir. Müslüman toplum yapılarında ortak aklın oluşmasını temin eden ve bunun meydana gelmesini sağlayan bu prensip bir açıdan bakıldığında da İslâm'ın ana dinamiği olarak değerlendirilebilir.

İyiliği emredip, kötülükten nehyetme görevini ihmal edersek inandığımız ve pratiğe döktüğümüz zaman bize iki dünyada da mutluluk ve huzur getirecek olan inanç ve hayat sistemimizin güç kaybetmesine, değerlerimizin ve ahlaki yapılanmamızın erezyona uğramasına belki de yok olmasına din ve devlet yaşantımızda telafi edilmesi mümkün olmayacak birtakım yıkımların ortaya çıkmasına sebep olabiliriz.

1.6.6. Cenazede Bulunma ve Taziye

Ölüme İslâmî bir bakış açısı ile bakan Karaman şöyle söylemektedir:

“İslâm inancı bakımından ölüm bir son değil, yeni bir hayatın başlangıcıdır. Dinimizde insan, dünya hayatında da ölümünden sonra da saygıya layıktır. Ölüye gösterilen bu saygı, ölünün yakınlarına bir teselli mahiyeti taşıdığı gibi ölümün bir hiçlik olmadığını anlatmak amacını da taşımaktadır” (Karaman vd., 2006: 94).

Ölüm ve sonrası hayat İslâmî açıdan değerlendirildiğinde insan ruhuna huzur verici bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Bu konuda Karaman (2002: 355) “o ölmüştür, fakat yine insandır; bu dünya açısından ölmüştür, fakat başka bir alem için yeniden doğmuştur” şeklinde görüşlerini beyan ederek ufuk açısı bir perspektif çizmektedir.

İslâm dini, sosyal birliktelik, dayanışma, adalet ve muavenet konusunda çok hassas davranmıştır. Hz. Peygamber'den itibaren İslâm tarihi boyunca konuyla alakalı sayısız pratikle karşılaşmak mümkündür. Ölüm öncesi, vefatın gerçekleştiği an ve sonrasındaki uygulamalar toplumsal dayanışma açısından çok önemlidir.

Vefat hadisesi gerçekleşince ölüyü yıkamak, kefenlemek, namazını kılmak, kabre kadar taşımak, defnetmek (Karaman vd., 2006: 94), dünyevi açıdan onların desteklenmesi, kendilerinin taziye edilmesi ve acılarının (Şah Velîyullah, 1994: II/99) ve üzüntülerinin paylaşılması, mümkün olduğunca teselli edici, rahatlatıcı sözler söylenmesi, (Karaman vd., 2002: 369) ve cenaze için dua edilmesi sosyal bir görev olarak kabul edilmiştir (Karaman vd., 2006: 94).

Cenazenin teşyi esnasında ailesine yardımcı olmak ayrıca onu izlemek gerektiğinin söylenmesindeki neden, vefat etmiş olan kimsenin önemsendiğini göstermek ve vefat edenin yakınlarını memnun etmektir. Ayrıca duası makbul, Allah indinde sevimli salih ve mümin insanların içinde yer aldığı bir topluluğu oluşturmakta çok önemlidir. Bununla defin işinde ölü sahiplerinin işlerini kolaylaştırmak ve onlara destek olmak amaçlanır (Şah Velîyullah, 1994: II/109).

1.6.7. Akraba Ziyareti (Sıla-i Rahim)

Sıla-i rahimin tarifiyle alakalı olarak Eren (2008: 369) “Arapça sıla kelimesi, sözlükte; ulaşmak, kavuşmak, irtibat-bağ; rahim ise, yakınlık, acıma, koruma, şefkat anlamlarına gelir” demektedir. Sıla-i rahimin bir başka tarifi ise; Amca, hala teyze, dayı ve bunların çocukları, kayınvalide, kayınpeder ve kayınbirader gibi hısımlara karşı insani, ahlaki ve sosyal vazifelerin (Karaman vd., 2006: 593), karşılıklı ziyaret, haberleşme, maddi ve manevi dayanışma vb. türlü uygulamalarla muhafaza edilmesi ve desteklenmesi eylemine, korunması ve güçlendirilmesi ilişkisine dini-ahlaki bir tabir olarak sıla-i rahim denir (Akyüz, 1989: II/285).

İslâm ahlakının en önemli konularından birisi sıla-i rahimdir. İslâm bu konuya çok önem vermiş, âyet-i kerîme ve hadis-i şeriflerde bunu sürekli vurgulamıştır. Bir âyette, “Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının” (en-Nisâ, 4/1) diyerek akrabalık hukukuna ve sıla-i rahime dikkat çekmiştir.

Peygamber Efendimiz bir hadis-i şeriflerinde, “Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimse misafirine ikram etsin; Allah’a ve ahiret gününe iman eden sıla-i rahimde bulunsun” (Buhari “Edeb”, 31, 85) buyurarak bu konuyu ne kadar önemseydiğini dile getirmiştir. Akrabalarla olan ilişkileri gevşetmek ve yakınlığı koparmak İslâm hukukuna göre haram kabul edilmiştir. (Akyüz, 1989: II/286).

Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de akrabalık ve hısımlık bağları ve münasebetleri konusunda hassas ve dikkatli olmamız gerektiğini bildirdiği gibi, ebeveyne karşı davranışlarımızda da çok özenli olmamız gerektiğini özellikle vurgulamıştır (el-Bakara, 2/83; en-Nisâ, 4/36; el-İsrâ, 17/23) (Yaran, 2016: 4).

“Yakın akrabaya, düşküne ve yolda kalmışa hakkını ver” (el-İsra, 17/26), “Öyleyse yakın akrabanıza, muhtaçlara ve yolda kalmışlara haklarını verin. Bu, Allah’ın rızasını kazanmak isteyenler için en doğrusudur, çünkü mutluluğa erecekler onlardır...” (er-Rum, 30/38), “Muhakkak ki Allah, adaletli davranmayı, iyilik yapmayı ve akraba (zi’l- kurba)’ya vermeyi emrediyor ...” (en-Nahl, 16/90).

Yakın uzak akrabaları arayıp onların hal ve hatırlarını sormamak, onlarla sık sık görüşüp gönüllerini almamak, onlara muhtaç durumda iseler maddi yardımda bulunmamak müminlere değil münafıklara ait özelliklerdendir. Peygamber Efendimizin muhtelif hadislerinde bildirdiğine göre akrabayı ziyaret etmek Allah Teâlâ'yı memnun etmeye, cennete hak kazanmaya ve ömrün uzamasına sebep olur. Onlarla ilgi ve alakayı azaltmak ise Allah Teâlâ'nın rahmet ve merhametinden uzak kalmaya ve cehenneme girmeye sebep teşkil eder (Nevevi, 2005: II/480-481).

Sıla-i rahimle alakalı olarak Eren'in görüşleri önemlidir: “yakınlar arasındaki manevi bağları güçlendirmekte ve insanları hayata daha çok bağlamakta, kişileri bencillik, yalnızlık gibi hislerden ve bu duyguların sebep olacağı manevi zararlardan korumaktadır. Allah Teâlâ'nın rızasına, rahmetinin tecellisine, malda ve ömürde berekete vesile olmaktadır” (Eren, 2008: 370).

Anne ve baba başta olmak üzere, yakın-uzak tüm akrabalarla iyi ilişkiler içinde olmanın, birey için pek çok hikmet ve yararı bulunmaktadır. İnsanoğlu hem bu dünyada hem de ahirette bunun faydasını müşahade edecektir. Unutulmaması gereken ilk faydası, bireylerin sahip bulundukları imani-ahlaki değerleri bu sayede birbirlerine aktarıyor olmaları, iyi cihetinde kıymetleri ve güzelliklerini, bu yolla birbirleriyle paylaşmaları, karşılıklı iyi yönde bir etki temin etmeleridir. Bu sayede, sila-i rahim yapan bireyler arasında, gerçek manada bir sevgi ve saygı bağı, dayanışma ve yardımlaşma ortaya çıkmaktadır. Bu birliktelikte, yaratıcının kullarına karşı rahmet ve merhamet göstermesine vesile olmaktadır. Zira bir rivayette belirtildiği üzere, “birlik-beraberlik rahmettir, ayrılık ise azaptır” (İbn Hanbel, IV, 278, 375) (Eren, 2008: 377).

1.6.8. Hasta Ziyareti

Hasta ziyaretinde bulunmanın en temel amacı şahsın, dünya veya ahiret zaviyesinden öncelikle kendisine, aile efradına ya da cemiyete yönelik bir menfaat ve kazanç temin etmesidir (Şah Velîyullah, 1994: II/97). Yapılan ziyaret, bu eylemi gerçekleştirenin ruhsal arınmışlığına neden olurken, hasta olan kişi içinde manevi bir dayanak temin etmektedir. Ziyarete gelenler, hastanın iyi olması için dua ederler ve iyileşmesi için temennilerini sunarlar. Hasta da karşılık olarak ziyaretçilerine aynı şekilde dua ve iyi temennileriyle karşılık verir.

İnsanların dünya ve ahiret saadeti için onlara yol gösterici rolünü vefatına kadar devam ettiren Peygamber Efendimiz, hasta ziyaretini çok önemsemiş ve sahabesine bu konuyla alakalı pek çok kereler tavsiye ve uyarılarda bulunmuş, onları bu konuda teşvik etmiştir (Çolak, 2011: 164). Onlardan sık sık hasta ziyaretinde bulunmalarını istemiştir. Onun, “Aç olanı doyurun, hastayı ziyaret edin, esiri hürriyetine kavuşturun” (Buhari, “Merda”, 4) şeklindeki buyruğu, bireysel mutluluğu, toplumsal birlikteliği, daha da önemlisi beşerin onur ve şahsiyetini korumaya matuf bir yönlendirme olarak değerlendirmelidir (Görmez vd., 2014: IV/382).

İslâm dini için insan mukaddestir. Ona kapitalist ve sömürgeci anlayışlarda olduğu gibi, sadece üretirken ve tüketirken değer vermez. İnsan hasta iken de vefat ettiğinde de kıymetlidir. Çünkü o eşref-i mahlukat yani yaratılmışların en şerefliisidir. İslâm dini, insana

sadece üretici olduğu süreçte değil, hastayken de yaşlılığında da kıymet ve değer verir. Hasta veya yaşlı bir durumdayken de onu yalnızlığa ve biçareliğe terk etmez. Yani, kula bakış açısı maddeperest sistemlerin hiçbirine benzemez. İnsan güçlü kuvvetliyken de hastayken de vefat ettiğinde de hep en önemlidir (Nevevi, 2005: IV/495-496).

Berâ şöyle demiştir: Resûlullah, bize hasta ziyaretini, cenazenin arkasından gitmeyi, aksırana “yerhamukellah” demeyi, yemin edenin yeminini yerine getirmesini, haksızlığa uğrayana yardım etmeyi, davet edenin davetine icabet etmeyi ve selamı yaygınlaştırmayı tavsiye etti. (Buhârî, “Cenaiz”, 2; “Mezalim” 5; “Nikah” 71; “Eşribe” 28; Müslim, “Libas”, 3) (Nevevi, 2005: IV/493).

Bu bağlamda Şah Veliyullah şöyle söylemektedir:

Hasta teselli edilmeye, kendisine müşfik davranılması yoluyla sıkıntısının hafifletilmesine, kendi başına yapmaktan aciz kaldığı hizmetlerinin görülmesine muhtaçtır. Bunun gerçekleşebilmesi için de hasta ziyareti ve bakımının, din kardeşleri ve belde halkı tarafından behemehal yerine getirilmesi gerekli dini bir görev (sünnet)’dir” (Şah Veliyullah, 1994: II/97).

BÖLÜM 2: KUR'AN VE SÜNNETTE SOSYAL HİZMETLE ALAKALI DİNİ KAVRAMLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu başlık altında Kur'ân ve sünnette geçen ve dolayısıyla sosyal hizmetle ilgisinin olduğunu düşündüğümüz kavramlar değerlendirilmiş ve ele alınmıştır.

2.1. Nafaka

Sözlükte nafaka kelimesi “harcamak, tüketmek” (Erbay, 2006: 282), “çıkarmak ve gitmek” (İbn Hacer el-Askalani, 2013: III/571), “harcanan mal ve para, yiyecek, yiyecek ve barınacak yer” (Güleç, 1997: III/402) ve gereksinimlerin karşılanması amacıyla kullanılan para vb. maddî kıymetler anlamına gelmektedir.

Fıkıhta, bireyin diğer canlılara sahip çıkma sorumluluğu sadece yakın çevresiyle sınırlı olmayıp köle, hayvan ve cansız varlıklara yönelik sorumlulukları da bulunduğundan İslâm hukuku terminolojisinde nafaka kavramıyla ilgili olarak çeşitli tanımlamalar yapılmıştır (Erbay, 2006: 282).

Nafaka kavramının içeriğiyle alakalı olarak Erbay şöyle söylemektedir;

İslâm hukukunda nafaka kavramı ve yükümlülüğünün aile hukukuyla sınırlı olmadığı, günümüz hukuk düşüncesinde üzerinde önemle durulup geliştirilmeye çalışılan sosyal adalet, hayvan hakları ve çevrenin korunması kavramlarını çağrıştıracak şekilde düzenlemeler yapılarak kişinin sorumluluğu altında bulunan diğer canlıların ve hatta canlı olmayan varlıkların verimliliklerini devam ettirebilmeleri için yapılması gereken harcamaları da kapsadığı görülmektedir. Aile hukuku ilişkisinden doğanlar evlilik ve hısımlık nafakası, mülkiyet ilişkisinden doğanlar da kölelerin, hayvanların ve cansız varlıkların nafakası olmak üzere kısımlara ayrılır (Erbay, 2006: 282).

Nafaka konusu İslâm hukukunun alt dallarından aile hukuku ile alakalı olduğu kadar, konunun kamu hukukunu ilgilendiren yönleri de bulunmaktadır. Konuyla alakalı olarak Akgül'ün tespitleri şöyledir:

Nafaka, fertlerin ihtiyaçlarının karşılanması yönüyle aile hukuku içerisinde düzenlenmiş olmakla beraber kamu hukuku yönü de vardır. Şartlar değişir ve taraflar zorunlu olduğu ihtiyaçları karşılayamaz, aile fertlerine bakamaz, hatta kendisine yardım edilmediğinde muhtaç duruma düşerse, yakın akrabalar devreye girer. Eğer onlar da geçimini temin edemezse o noktada kamu kuruluşları ve devlet bu ihtiyacı karşılar. Batı toplumlarında çok geç zamanlara kadar bu konudaki yükümlülük herhangi bir hukuki kanunla düzenlenmediği halde, İslâm toplumunda, İslâm'ın kabul edilmesiyle beraber, insan ihtiyaçlarını temin etmeyi hedefleyen bu yükümlülük nafaka olarak adlandırılmış ve hukukun bağlayıcı hükümleriyle beraber uygulanmıştır (Akgül, 1995: 22).

Nafaka ile alakalı olarak Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır: “Zengin olan nafakayı zenginliğine göre versin. İmkânı çok geniş olmayan da Allah'ın kendisine verdiği kadarından nafaka ödesin. Allah kimseyi verdiği imkândan fazlasıyla yükümlü kılmaz. Allah, bir güçlükten sonra bir kolaylık yaratacaktır (et-Talâk, 65/7) (Güleç, 1997: III/402).

Nafaka yükümlülüğü aile için sosyal ve ekonomik birlikteliği sağlayan önemli bir ögedir (Demir, 1981: 260-261). Böylece, aile bireyleri ve akrabalar arasında dayanışma ve birliktelik özendirilirken şahıslara olanak ve durumlarına bağlı olarak yeni vazifeler tevdi

edilmiş hak ve mesuliyetleri arasındaki muvazene olabildiğince dengede tutulmaya çalışılmıştır (Güleç: 1997, III/402).

Tarık el-Muharibi: “Medine’ye geldiğimiz sırada Resulullah’ın minber üzerinde durmuş insanlara hitap etmekte olduğunu gördük. Şöyle diyordu: “Verenin eli en yukarıdadır. İlk önce bakmakla yükümlü olduğun kimselerden başla: Annen, baban, kız kardeşin, erkek kardeşin sonra sırasıyla sana en yakın olanlardan” (Nesai, “Zekât”, 5/61, 8/55; İbn-i Hibban, 8/130, 131, 14/519; Dare Kutni, 3/44, 45).

Konuyla alakalı hadis-i şeriflerde ise Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

“Bir adam Allah’ın rızasını umarak ailesinin geçimini sağlarsa, harcadıkları onun için bir sadaka olur”. (Buhârî, “İmân”, 41, “Megâzî”, 12, “Nafakât”, 1; Müslim, “Zekât”, 49) (Nevevi, 2005: II/365). “Sen ev halkına bir harcamada bulunduğun zaman şüphesiz ki, ondan sevap alırsın, hatta hanımının ağzına verdiği lokmadan bile”. (Buhârî, “İmân”, 41, “Nafakât”, 1, “Vesâyâ”, 2; Müslim, “Vasiyyet”, 5, 8). “Bir kimsenin harcadığı paraların en değerlisi ailesinin ihtiyaçlarına harcadığı paradır...” (Müslim, “Zekât”, 38. Ayrıca bk. Tirmizî, “Birr”, 42; İbn Mâce, “Cihâd”, 4) (Sancaklı, 2006: 52-53). “Geçimini sağlaması gerekenleri ihmal etmek, insana günah olarak yeter” (Ebu Davud, “Zekât”, 45).

Hz. Peygamber verenin, infak edenin, sarf edenin İslâm dini nezdinde değerinin çok yüksek olduğunu bildirmiştir. Ayrıca, birey, vermeye en yakınlarından başlayarak halkayı genişletmelidir. Birey için aile kesinlikle ihmal edilmemesi ve ihtiyaçları öncelikle karşılanması gereken toplumsal bir yapıdır.

İslâm hukukçuları anne-baba, çocuk ve birbirinin varisi olan hısımlar arasında dayanışma ve nafaka sorumluluğuna dikkat çeken âyet ve hadisleri (el-Bakara, 2/233; el-İsrâ, 17/23; el-Ankebût, 29/ 8; el-Lokmân, 31/14; Müsned, II, 226; IV, 64, 163; V, 377; İbn Mâce, “Ticârât”, 64; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 119-120; “Büyu.”, 77) ve fıkhnın genel ilkelerini de değerlendirerek hısımlık nafakasıyla alakalı zengin bir çerçeve oluşturmuşlardır (Erbay, 2006: 283).

İslam hukukuna göre, evlilik akdi gerçekleştiğinde eşinin nafakasını temin etmek koca üzerine vacip kılınmış, karının asli haklarından birisidir (Zühayli, 1992: X/93).

İslâm’da ailenin geçim yükü, hanımın ve çocuklarının geçimini sağlama görevi kural olarak aile reisi olan kocaya aittir (Güleç: 1997, III/402). Karısı zengin de olsa, koca, onun nafakasını temin etmek mecburiyetindedir (Demir: 1981, 260). Burada nafakadan kasıt (Sabık, 1987: III/27), evlilik nafakası yani “nafakatü’z-zevciyye” yani kocanın karısı için yüklendiği masraflardır (Güleç: 1997, III/402), bu masraflar arasında kadına yemek, ev hizmeti ve ilaç gibi ihtiyaç duyduğu şeyleri temin etmek başta gelmektedir (Sabık, 1987: III/27).

Kadın zaviyesinden bakıldığında nafaka, evlilik akdinin devamı müddetince maişetin temin edilmesi manasına geldiği için kadın, nikahın kıyılması ile başlayan evliliği süresince geçiminin temini ile alakalı herhangi bir endişeye düşmemektedir. Bu süreçte evlilik akdi devam ettiği müddetçe en temel gereksinimlerinin karşılanması konusunda bir sıkıntı yaşamamakta ve en düşük seviyede de olsa temel gereksinimleri temin edilmektedir (Fidan, 2015: 72).

Hısımlık nafakasına gelince, Hanefi mezhebine göre usul-fürû (anne, baba, büyükanne ve büyükbabalar, çocuklar ve torunlar) ve mahrem (birinin kadın diğerinin erkek olduğu var sayıldığına evlenmeleri yasak olacak) yakınlar arasında uygulanır. Bu nafaka, zevi'l-erhâmdan olan amca, dayı ve hala, teyze gibi yakınları da kapsamaktadır. Usulün fûrûdan nafaka alabilmesi için fakir olması şarttır. Bu hususta İslâm hukukçuları görüş birliği içindedir (Erbay, 2006: 283).

Görüldüğü üzere, İslam dini sadece insanların değil hayvanların hatta cansız varlıkların bile haklarını savunmakta ve bu konuda olabileceğin çok ötesinde büyük bir titizlikle hareket etmektedir.

2.2. Zekât

Arapçada, “büyümek, temizlemek, temizlenmek” (er-Razi, 1988: 474), sözlükte “artma, çoğalma, temizlik, bereket, iyi hal ve övgü (Karaman vd., 2006: 711), manalarına gelen zekâtın bu şekilde isimlendirilmesi, Allah Teâlâ’dan bereketin, malın çoğalmasının, artmasının istenmesi veya zekâtın verilmesi sonucu nefsin iyilik, hayır yönünün artırılması ve bunun nefsi arındırmayı, temizlemeyi beraberinde getirmesi nedeniyledir” (Anonim, 2008: 22–23).

İslam hukukunda zekât, İslam’a göre zengin sayılan bireylerin mallarından (Karaman vd., 2006: 711), Allah’ın hakkını fakirlere aktarmasıdır (Anonim, 2008: 22).

Kur’ân-ı Kerîm, zorunlu vergiler anlamında zekât ve sadaka, terimlerini kullandığı gibi “Hak” terimini de kullanmıştır. Zengin insanların varlıklarında ki bu hak, yapılan herhangi bir akitleşme sonrasında ortaya çıkan bir hak değildir (Yeniçeri, 1980: 432). Konuyla alakalı olarak İbn Hacer el-Askalani (2011: I/27), “Zekât, hak edenlere verilmesi vacip olan malı vermek anlamında da kullanılır” demiştir.

Allah Teâlâ, İsra ve Rum surelerinde şöyle buyurur: “Akrabalara, yoksula ve yolcuya haklarını ver, fakat israf ile saçıp savurma”, “Akrabalara, yoksula ve yolcuya haklarını ver. Bunları yapmak, Allah’ın rızasını arayanlar için daha hayırlıdır (Özek vd., 1984: 10), “Onların mallarında muhtaç ve yoksullar için bir hak vardı, onu verirlerdi” (ez-Zariyat, 51/19).

Zekât, İslam sosyal hizmet anlayışında çok önemli bir yer kaplamaktadır. Hatta zekât için, İslâm dininde sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı yaşatmadaki en mühim kavramdır denilebilir (Çelik, 2017: 40).

Zekâtın sosyal adalete katkıları ile alakalı olarak Çelik şöyle söylemektedir:

Kur’ân’da belirtilen sınıflara sarf edilmek üzere dinen zengin sayılan Müslümanların mallarından belli bir payı zekât veya sadaka olarak vermeleri sosyal dayanışma ve yardımlaşma ile sosyal ve ekonomik adaletin tesisine büyük bir katkı sağlamaktadır. İslam’ın insana yüklediği birçok sosyal, iktisadi ve ahlaki yükümlülük İslam’daki sosyal hizmet anlayışını daha kalıcı ve zengin bir hale getirmektedir (Çelik, 2017: 40-41).

2.2.1. Zekâtın Sarf Yerleri

Zekâtın kimlere ve nerelere verilmesi gerektiği konusuyla alakalı olarak 2 mühim nokta vardır. Bunlardan ilki zekâtı hak edenler, diğeri zekâtın dağıtımı. Allah Teâlâ, zekâtı hak edenleri Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle sıralamıştır: “Sadakalar (Zekâtlar), Allah'tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlarla, (özgürlüğe kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah hakkıyla bilen ve hikmet sahibidir” (et-Tevbe, 9/60) (Beşer, 1987: 113).

Kur'ân-ı Kerîm'de isimleri zikredilen ve zekât verilmesi gerekli olarak ifade edilen bu gruplardan Çelik şöyle bahsetmektedir: “Fakirler (fukara), yoksullar (mesakin), köleler, borçlular, Allah yolunda mücadele edenler, yolcular/yolda kalmışlar sosyal hizmetlerde destek olunması gereken gruplardandır” (Çelik, 2017: 42).

Âyet-i kerîmenin ışığında İslam alimleri zekâtın verileceği yerleri şu şekilde sınıflandırmışlardır;

2.2.1.1. Fakir ve Miskinler

Zekâta hak kazananlar arasında ilk sırayı alanlar fakirler, sonra miskinlerdir. İslâm alimleri nezdinde fakir ve miskin kavramlarının tariflerinin tartışmalı olduğu görülmektedir. Konuyla alakalı olarak Eskicioğlu şöyle söylemektedir:

Tâbiîn neslinden bazı âlimlerle Hanefî ve Mâlikî fakihleri, fakir ve miskinle ilgili olarak bazı âyet (bkz. el-Bakara, 2/61, 273; el-İnsân, 76/8; el-Beled, 90/16) ve hadislerde (bk. Buhârî, “Zekât”, 35; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 24, 33) yer alan ifade ve nitelendirmelerden hareketle miskini “hiçbir malı olmayan ve ihtiyacını dışa aksettiren kimse”, fakiri de “yeterli miktarda malı ve geliri bulunmamakla birlikte bu haliyle geçinmeye çalışan kimse” olarak tanımlarlar (Eskicioğlu, 1995: 130).

Şâfiî ve Hanbelî mezhebine bağlı alimler ise, fakiri kendisinin ya da ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü olduğu kişilerin temel ihtiyaçlarını karşılayacak kadar emtia ve kazancı olmayan kişi olarak tarif ederler. Bu durumdaki insanların nafakalarını sağlayacak ne kocaları ne ebeveynleri ne büyük anne ve babaları ne de çocuk ve torunları vardır. Miskin için ise şöyle bir tarifi uygun görmüşlerdir; elde ettiği gelir gereksinimlerinin belli bir kısmını karşılamakla birlikte, tüm giderlerini karşılaması mümkün olmayan kimse demektir (Zühayli, 1990: III/358).

Hiz. Ömer, âyet-i kerîmede yer alan (et-Tevbe, 9/60) ve aynı anlama gelen bu iki ıstılahın ayrı iki istifadeci zümreyi belirttiği görüşündedir. O, fukara (fakir) kelimesinin Müslümanlar içindeki ihtiyaç sahiplerini, mesakinin (miskinler) ise, gayrimüslim zümreler arasında bulunan muhtaçları ifade ettiğini söylemektedir ki, sahabilerden bazıları da aynı görüşü paylaşmaktadır (Hamidullah, 2003: II/971). İslam dini, fakir ve miskinler için din ayırımına gitmemiş, onların hepsini aynı kategoride değerlendirmiştir. Konuyla alakalı olarak Çelik (2017: 44) “Bu yaklaşım, İslam'da sosyal hizmetlerin din ayırımı gözetmeksizin toplumun bütün bireylerine yapıldığını göstermektedir. Gerek Hiz. Peygamber gerekse sonraki dönemlerde bu gruplara yönelik mali alanda önemli destekler sağlanmıştır” şeklinde görüş beyan etmektedir.

2.2.1.2. Zekât Memurları

Zekât memurları ve görevleri şöyle tarif edilmiştir Zühayli (1190: III/35), “Bunlar zekâtları toplamak için görevlendirilen kişilerdir” (Görmez vd., 2014: II/479). “Kendilerine “amil” denilir” (Hamidullah 2003: II/972). “Devletin maliye işleriyle meşgul memurları demektir. Toplanan vergilerin muhasebesini yapan, teftiş işlerini yürüten, bunların sarfını yapıp kontrolünü gerçekleştiren memurlar da bu kümeye dâhildirler” (Hamidullah, 2003: II/972).

Hiz. Peygamber, bir hadis-i şeriflerinde zengin olduğı halde zekât alabilecek 5 grubu saymıştır “Zenginlerin zekât alması helal değildir. Ancak şu beş grup insan bunun dışındadır: Allah yolunda savaşanlar, zekât toplamakla görevli memurlar, borçlular, ...” (Ebu Davud, 1988: VI/262).

Yukarıdaki hadis-i şerifle alakalı olarak Yeniel ve Kayapınar şöyle bir açıklama (şerh) da bulunmuşlardır: “Binaenaleyh zengin olmaları kendilerine zekâtтан düşen hisseyi almalarına engel değildir. Hanefilere göre devlet başkanı veya yetkili kıldığı zat, zekât memuruna yetecek miktar ne ise, onu verir. Çünkü kendisine verilen miktar, zekâta müstahak olduğı için verilmiyor, emek sarf ettiğı için veriliyor” (Ebu Davud, 1988: VI/263-264).

Bir de topladıkları zekât mallarında memurların gözü kalmamalıdır. Zekât memurlarının üstlendikleri en önemli vazife zenginle fakirin arasını açmadan ve kardeşlik duygularının zedelenmesine müsaade etmeden zekâtın toplanıp ilgisine ulaştırılmasını temin etmektir.

Zekât veren şahıs büyüklenebilir, fakirde bunun karşısında ezilip, kalbi kırılabilirdi. Bu durumun önüne geçmek için yapılacak tek şey, iki tarafında birbirini görmesine müsaade etmeden zekâtın ilgisine iletilmesini sağlamaktır. Hiz. Peygamber, zekâtları toplamak üzere vazifelendirilen ve kendilerine zekât amili denilen görevlilere sıkıntı çıkartılmamasını ve işlerinin kolaylaştırılmasını öğütlemiştir (Müslim, “Zekât”, 177) (Görmez vd., 2014: II/479).

2.2.1.3. Müellefe-i Kulub

Müellefe-i kulub teriminin anlamı ile alakalı olarak Kallek (2006: 475) “Sözlükte “yakınlaştırmak, birleştirmek, ısındırmak” anlamındaki elf (ülfet) kökünden türeyen müellefe ile kalbin çoğılu kulub kelimesinden oluşturulmuş müellefetü’l-kulub (müellefe-i kulub) terkibi “gönülleri ısındırılan, yumuşatılan kimseler” demektir” tanımını yapmaktadır. Bu kişilerin mühim bir bölümü Müslümandır, fakat İslâmı tam manasıyla içselleştirmiş değıllerdir, bir bölümü de kafirdir (Zühayli, 1990: III/356–358).

Değışik kaynaklarda bu sınıfa dahil insanlara niçin zekât verildiğı ve onlara bir pay ayrıldığı şöyle anlatılmaktadır: Terim anlamını Tevbe suresindeki (9/60) “el-müellefetu kulubuhum” ifadesinden alan tamlama (Kallek, 2006: 475), kendilerine zekât verilmek suretiyle, İslâm’a karşı yumuşatılmak, zararsız hale getirilmek yahut İslâm dininde sebat ettirilmek istenen kimselerden oluşmaktadır. Müslümanların sayılarının az, güçlerinin zayıf olduğı dönemlerde, Hiz. Peygamber bu sınıfın tarifine uyan bazı kimselere, âyetin hükmü gereğı zekâtтан pay ayırmıştır. Dolayısıyla da İslâm’ın yayılmasında ve devletin

güçlenmesinde bu gibi harcamalardan yararlanılmak suretiyle (Yavuz, 1992: 79), önemli başarılar elde edilmiştir (Görmez vd., 2014: VI/636).

Müellefe-i kulub için en güzel örneklerden birisi, Safvan b. Ümeyye'dir. Bu amaçla kendisine zekât verildiğini şu şekilde anlatmıştır: “Huneyn savaşında Hz. Peygamber bana ganimet mallarından hisse ayırıp verdi. Oysa o zaman Hz. Peygamber benim hiç sevmediğim bir kimse idi. Bana vermeğe devam etti. Nihayet insanlar içinde en çok sevdiğim kimse durumuna geldi” (Yavuz, 1992: 80).

Bir başka olayda Hz. Peygamber, huzuruna gelerek bazı taleplerde bulunan bir bedeviye iki dağ arasında bulunan zekatlık koyunlardan önemli bir kısmının verilmesini emretmişti. Peygamber Efendimizin bağışından son derece memnun kalan adam kavminin yanına geri dönünce, “Ey kavmim, Müslüman olun! vallahi, Muhammed öyle ihsanda bulunuyor ki fakirlikten korkmadan dağıtıyor” diyerek şaşkınlığını ortaya koymuştu. Bu olayın en yakın şahitlerinden Enes b. Malik, “Bir kişi Hz. Peygamber'in yanına gelir ve kendisine verilen dünyalık bir şey sebebiyle Müslüman olurdu. Ama akşam olunca İslâm kendisi için dünya ve içindekilerden daha sevimli ve daha değerli olarak Allah Resul'ünün yanından ayrılırdı.” demiştir. (HM12073 İbn Hanbel, III/107; M6021 Müslim, “Fedail”, 58) (Görmez vd., 2014: VI/632-634).

Muhammed Hamidullah'ın “İslam Peygamberi” adlı eserinde Ebu Hayyan el-Endelüsi'nin müellefe-i kulub ile alakalı görüşleri şu şekilde aktarılmaktadır:

“Büyük bir ulema, “kalpleri kazanılacak insanlar” zümresinin her zaman mevcut olduğunu ve kıyamet gününe kadar da mevcut olacağını beyan ve ifade etmektedir...” (Hamidullah, 2003: 975).

İnsanların kalplerini İslam'a ısındırma, düşmanların kötülüklerini engelleme adına bu tür faaliyetler Müslümanların gerek dini gerekse toplumsal birlikteliğine büyük oranda destek oluşturmaktadır (Görmez vd., 2014: VI/636).

Yeryüzünün herhangi bir yerinde Müslüman olan ya da olmayan tüm bireylere İslam'ın tanıtımı, yayılması ve aktarımı amaçlı olabildiğince her şekilde destek sağlamak ya da İslam'a ve inananlara herhangi bir şekilde zarar verebilecek şahıs, kurum ve ülkelerin bu zararlarına engel olabilmek için böylesi bir kaynağı kullanmak çok akıllıca bir davranış olacaktır (Şeker, 2007: 165).

2.2.1.4. Köle ve Cariyeler

“Boyun” manasına gelen “rakabe” kelimesinin çoğulu olan “rikab” Kur'an-ı Kerim'de köle ve cariyelerin özgürlükten mahrum oluşlarını anlatmak için kullanılmış, ilgili âyet zekât verilmesi gereken beşinci zümreyi tanımlarken (Erkal, 2013: 204), İslâm ulemasının ileri gelen imamlarına göre, bunlar kendi kuvvet ve maddi güçleriyle bile olsa verecek nakit temin edemeyen mükateb sözleşmeli (hürriyet anlaşmalı) kölelerdir (Zühayli, 1990: III/361).

Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır: “...Sahip olduğunuz kölelerden mükatebe (hürriyet anlaşması) yapmak isteyenlere gelince, eğer onlarda bir hayır görürseniz onlarla mükatebe yapın...” (en-Nur, 24/33).

Bu durumdaki kölelerin özgürlüklerine kavuşabilmeleri ve mükatebliikten kurtulabilmeleri için bunlara zekâtta gerekli miktarda pay verilmesi uygun görülmüştür. Hanefî mezhebi imamları ve İmam Şâfiî bu düşüncüyü onaylayanlardandır (et-Tahavi, 2012: 21).

Yüce kitabımız Kur’ân-ı Kerim, yalnız Müslümanlar arasında köle sahibi olan yardımsever şahıslara elleri altında bulundurdıkları köleleri özgürlüklerine kavuşturmaları için destek vermeyi emretmemiş (Hamidullah, 2003: 977), bu teşviki daha da ileri taşıyarak bu köleleri azad etmeyi özendirmiş (Sarıçam, 2007: 361) ve bunu en yüce bir ahlaki özellik olarak değerlendirmiştir. Âyet-i kerîmede “İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz (den ibaret) değildir. Asıl iyilik, ... (özgürlükleri için) kölelere verenlerin...” (el-Bakara, 2/177) buyurularak bu eylemin bir anlamda yüce bir iyilik olduğu vurgulanmıştır (Şeker, 2007: 166).

Tevbe suresinin 60. âyetinde kölelerin özgürlüklerine kavuşmalarını teşvik amacıyla, Allah Teâlâ “boyunduruk” altında bulunan ve aralarında kadın-erkek kölelerinde yer aldığı şahısların içinde yer aldığı kimselerin bu pozisyonundan kurtulabilmeleri amacıyla beytûlmalden yani genel bütçeden bir ödenek ayrılmasını İslâm devletine, yapılması gerekli bir sorumluluk olarak yüklemektedir” (Hamidullah, 2003: 976–977).

Köle haline gelmiş gayri müslimler kelime-i şهادeti getirmekle özgürlüklerini kazanmış olurlar. Allah’ın varlığına, birliğine ve peygambere şهادet etmek onları içinde bulunduğu bu statüden kurtarıp, özgür bir insan konumuna getirici bir güce sahiptir. Ayrıca, köle eğer Müslüman olmayı kabul etmeyip dini üzere kalmaya devam ederse, bu durumda hür bir insanın sahip olduğu diğer bütün imkanlardan istifade etme hakkından da mahrum değildir (Lahbabi, 1972: 100-101). Bu yaklaşım, İslâm dininde ki sosyal hizmet anlayışının ırk, renk, sınıf gibi birtakım farklılıkları dikkate almaksızın toplumun tamamını kuşattığını göstermesi açısından çok önemli bir kıstastır (Çelik, 2017: 44).

2.2.1.5. Borçlular (Garim)

Ağır borçlu manasına gelen “garim” (Yeniçeri, 2013: 318), zekât verilmesi gereken sınıflardan birisidir. Ağır borçlu (garim) terimini Hamidullah şöyle açıklamaktadır:

Su baskını, yangın, zelzele gibi tabii felaketlerden zarar gören kimselere, ayrıca hiçbir kasdı olmaksızın kaza neticesi bir kimsenin ölümüne sebep olup da ödemesi lazım gelen ağır tazminat borcunu “kan diyeti”ni ödemekten aciz halde bulunan kimselere borçlandıkları meblağları ödemek imkân ve vasıtalarından mahrum kalmış borçlulara, bu terimin işaret etmesi lazım geldiği şeklinde tefsir edilmektedir” (Hamidullah, 2003: II/977).

Hanefî mezhebine göre, garim ağır bir borç yükü altında bulunup, onu ödemeyi başardıktan sonra nisap miktarı malı kalmayan kişi demektir (Zühayli, 1990: 360). Burada bahse konu olan nisap; bir kimsenin zekât vermekle yükümlü olabilmesi için esas alınan zenginlik ölçütüdür.

İslâm dini, toplumsal gereksinimlerin karşılanmasını her zaman çok önemsemiş ve giderilmesi için yapılması gerekenler üzerinde hassasiyetle durmuştur.

Bu, yüce dinimizin faaliyetlerinde toplumun bütün kesimlerini hiçbir ayırım gözetmeden öncelediğini ve onların ihtiyaçlarının karşılanması için her şeyi yaptığını ve bunu sahada pratikte gerçekleştirdiğini gösteren en önemli kanıtlardandır.

Zekât kurumu içinde borçlular sınıfına destek olmak ve onların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla böylesi bir fon oluşturulmakla toplumun sosyal sahadaki en büyük sıkıntılarından birisinin daha giderilmesinde çok önemli bir görev ifa edilmiş olur (Yavuz, 1983: 427).

Borçluluk, üzerinde hassasiyetle durulması gereken çok önemli bir mesuliyettir. Bu mesuliyetin hem maddi hem de manevi yönü bulunmaktadır. Maddi olan yönüne İslâm kaynaklarında “kul hakkı” denilmektedir. İslâm dininde kul hakkı çok önemlidir. Allah Teâlâ, kullarından huzuruna bir başka kulun hakkını üzerlerine almış olarak gelmemelerini ister. İslam dini, kul hakkına çok önem vermektedir. İnsanların kul hakkı ile yaşayıp, bu şekilde Allah’ın huzuruna varmamalarını çok önemser (en-Nisa, 4/36). Borcunu zamanında ödeyen insanın diğer insanlar nezdinde itibarını arttırdığı gibi, borcu ödenen tarafta karşı tarafa karşı daha güvenle bakar. Böylece karşılıklı bir güven ortamı oluşmuş olur (Şeker, 2007: 169–170).

Zekâtın, toplumdaki huzursuzları giderici çok önemli bir yönü de bulunmaktadır (Beşer, 1987: 122). Maddi açıdan sıkıntıya düşen ve borçlarını ödeyemeyen insanlar için zekâtın bir pay ayrılarak borçlarının ödenmesi ve ekonomik açıdan içinde bulundukları bu zorlu durumdan kurtarılmaları çok önemli bir destektir. Bu zekâtın sosyal hizmetin işlevselliğinin sağlanması ve geliştirilmesi açısından son derece kıymetli bir kaynak olduğunu gösterir (Çelik, 2017: 45).

2.2.1.6. Allah Yolunda Cihad Edenler

Bunlar devletin kadrolu ve maaşlı askerleri değildir. Allah yolunda fi sebilillah savaşan gazi erlerdir (Zühayli, 1990: III/362). Her ülke milli gelirinin bir kısmını ülke savunması için ayırır. İslam ülkelerinde de ülke topraklarının ve bu topraklarda yaşamakta olan toplumun dışarıdan gelebilecek herhangi bir fiili saldırı ya da tehlike ihtimaline karşı korunması ve savunulması devletin önde gelen vazifelerindendir (Yeniçeri, 2013: 328).

İslam toplumunda cihad ve şehadet kavramları kutsal ve değerlidir. Allah için, fi sebilillah gazalara dahil olmak, burada ya şehit ya gazi olmak bir mümin kulun en büyük arzularındandır. Ahirette elde edilecek karşılığın Allah’ın rızası, Resulünün şefaati ve direk cennet olması ve bunun âyet-i kerime ve hadis-i şeriflerde çok kereler dile getirilmesi mümin kulları bu yüce mertebeye erme arzu ve isteğiyle doldurmuştur.

Allah yolunda cihad edenler, “Allah yolunda” (fi sebilillah) olanlardır. Terimin hangi sınıf insanları ve hizmetleri kapsadığı hususunda muhtelif görüşler vardır. Bu bağlamda Şeker (2007: 170) “Allah yolunda olanların başında; Allah için savaşanlar geldiğinde ittifak vardır” demektedir.

Zekâtın harcanacağı yerlerle alakalı olarak Hamidullah:

İslam’ın dininin her çeşit savunma ve hayrî iş ve fiilleri bu kategoriye girmektedir. Okullara ve okullulara yardım etmekte buraya girer, toplumun kültür yapısını güçlendirmek için harcamalarda bulunmakta bunlar arasında sayılabilir. Allah yolundaki hizmetler, yalnız savaşmaktan ibaret değildir. Toplumun kültür yapısının güçlendirilmesi de ileri derecede Allah yolunda bir hizmettir (Hamidullah, 2003: II/978).

Konuyla alakalı olarak Sabık (1987: II/254) “Allah yolunda yapılacak işlerin en önemlilerinden birisi de İslam için davetçiler hazırlamak ve onlara yeterli miktarda mal vererek düzenli cemiyetler kurup kafir ülkelere göndermektir” demektedir.

2.2.1.7. Yolcular (İbnü’s-Sebil)

“İbnü’s-sebil”in kelime anlamı “yol oğlu”, yani yolcu, yola çıkmış, seyahat halinde bulunan kimse anlamını gelmektedir. (Hamidullah, 2003: II/978). Bunlar, memleketlerinde zengin oldukları halde, yolculukları esnasında fakir düşen garip kimselerdir (Yavuz, 1983: 427, 450).

İslam hukukunda ise, Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî fukahasıncı yaşadığı yerde malı bulunan, fakat başka bir muhit ya da memlekette olduğu için orada herhangi bir menkul ya da gayri menkule sahip olmayan kimse demektir. Şâfiî fukahasıncı ise hem başka bir muhitteki kişiyi hem de yolculuğa çıkmayı düşünen fakat bunu gerçekleştirecek maddi gücü bulunmayan kimseyi ifade eder (Erkal, 2013: 205).

İbnü’s-sebil kavramından anlaşılması gereken şey, yaşadığı yerden ayrılmış yabancı kişilere bir misafire gösterilen ilgi ve alakanın gösterilmesidir. İl, ilçe, kasaba veya köy olarak adlandırabileceğimiz herhangi bir yerleşim birimine uğrayan her yolcu bizim dinimiz, gelenek ve göreneklerimiz mucibince üç güne kadar ağırlanır. Bu sürede o kişinin yeme-içme ve yatma ihtiyaçları ücretsiz bir şekilde karşılanır.

Daha geniş manada ele alırsak bu turistlerin yoğun olarak geldiği memleketlerde yabancıların istifade edecekleri hizmet kalemlerini de içine alır. Yolların yapım ve bakımı, otellerin inşası, yollardaki emniyet ve asayişin sağlanması, yolcuların sağlık ihtiyaçları gidermek için tesisler kurulması vb. (Hamidullah, 2003: II/978).

İslâm coğrafyasında bu hizmeti yerine getirmek üzere yüzyıllar boyunca yol güzergâhları boyunca inşa edilmiş hanlar bulunurdu. Bu hanlarda üç gün boyunca hem yolcular hem de hayvanları ücretsiz yedirilir, içirilir, yatırılır ve her türden ihtiyaçları karşılanırdı.

Âyet-i kerîmelerde fakir ve yolcu kavramları zekât, sadaka vb. infak türlerinin sarf edileceği değişmez yerlerden ikisidir. Bu İslam dininin, toplumsal ve içtimai güvenlik yanında ulaşım hizmetlerine de çok önem atfettiğini gösteren bir delildir (Yeniçeri, 2013: 332). Günümüz literatüründe dezavantajlı gruplardan sokak çocukları da ibnü’s-sebil kavramının kapsamında değerlendirilmelidir.

2.2.2. Zekâtın İktisadi ve İçtimai Kazanımlarının Sosyal Hizmet Bağlamında Değerlendirilmesi

Zekât, iktisadi ve içtimai sahada toplumun en önemli can simitlerindendir. Konuyla alakalı olarak Özek vd. şöyle söylemektedir:

Zekât aynı zamanda paranın yığılımına engel olan ve onun iktisadi devinime katılımını sağlayan özendirici bir faktördür (Yavuz, 1972: 73). Bu da istihdam hacminin artmasına, adaletli varlık paylaşımına, yatırımların özendirilmesine... (Beşer, 1987: 105), iktisadi canlanmaya ve ilerlemeye olanak sağladığı gibi (Yavuz, 1972: 50), iktisadi yaşama da önemli nispette canlılık getirecektir (Özek vd., 1984: 195).

Eğer bir ülke elindeki iktisadi argümanları iyi şekilde kullanmayı becerebilirse hem iktisadi gelişmişliği artar hem de toplumsal krizler ve sıkıntılar yaşanmasının önüne geçilmiş olur. Konuyla alakalı olarak Yavuz'un değerlendirmesi şöyledir:

İktisadi güç iyi değerlendirildiği takdirde, cemiyette bir refah husule gelir. Bu refah, iktisadi krizlerin ortadan kalkmasına, dolayısıyla fakir ve düşkün kimselerin azalmasına ve sınıf mücadelelerinin son bulmasına vesile olur. Refah içinde yaşayan bir toplumda kıskançlık, hırsızlık, anarşi, soygun, mal ve can düşmanlığı minimize hale gelir... (Yavuz, 1972: 50).

Zekâtın içtimai düzenin tesisinde bu derece önemli olması, bireyler arasında sosyal adaleti, sosyal yardımlaşmayı ve dayanışmayı sağlamış olmasından kaynaklanmaktadır. Zekât, toplumun yoksul kesimine de normal standartlarda hayata tutunma ve yaşama imkânı temin eder (Özek vd., 1984: 28).

İçinde yaşanılan toplumda ekonomik adalet temin edilememişse, toplumun bir kesimi asli gereksinimlerini teminde zorluk çekerken, diğer bir kesimi zekatlarını vermeyerek lüks içinde yaşıyorsa bu durum toplumsal huzursuzlukların çıkmasına zemin hazırlar (Görmez vd., 2014: II/459).

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ, toplumsal barış ve güvenliğe hep birlikte girilmesine dikkat çekerek şöyle buyurmaktadır: “Ey iman edenler, hep birden sulh-u selam'a girin” (el-Bakara, 2/208).

Toplumsal birlikteliğin tesisinde zekâtın çok önemli bir rolü vardır. Zekâtın toplumsal huzurun temini ve devamının sağlanmasında ne derece önemli olduğunu vurgulayan Görmez vd. şöyle söylemektedirler:

Yüce Rabbimiz zekâtı farz kılmakla ihtiyaç sahiplerini elde edilen gelirden hak sahibi kılmıştır. Böylece zekâtla desteklenen muhtaç kişi, genel servet içinde bir payının olduğunu bilerek, zihnini meşgul eden fakirlik sıkıntısını hafifletmiş olur. Bu şekilde sıkıntıya maruz kalan onurlu insanların dilencilik ve karamsarlık gibi durumlara düşmelerinin önüne geçilmiş olur” (Görmez vd., 2014: II/459).

2.2.3. İdari ve Siyasi Bakımdan Zekâtın Sosyal Hizmet Bağlamında Değerlendirilmesi

Toplumsal birlikteliğin ve adaletin mimarı ve en temel donesi zekâtın toplanması ve dağıtımı işinin kimin sorumluluğunda olduğu ile alakalı olarak Yılmaz (1991: 115) “Fakihler arasında zekâtın toplanması ve dağıtılmasının devlete ait bir sorumluluk olduğu hakkında genel bir icma vardır. Nitekim Resulullah ve ilk iki halife döneminde de bu uygulanmıştır” demektedir.

Zekât verme yükümlülüğü taşıyan kimseler devlet tarafından denetlenir, ödememe ya da geciktirme durumlarında gerekli yaptırımlar uygulanır. Bu bağlamda Özek vd.'lerinin görüşleri önem arz etmektedir:

Zekâtı vermeyen kimse, kendi haline bırakılmaz, bilakis kanun zoru ve devlet kuvveti ile zekât ondan cebren alınır. Buna ilave olarak da malında Allah hakkını tutan kimse için bir uslanma, ceza ve başkasının da aynı yola gitmemesi için bir uyarı olmak üzere malının yarısı alınmak suretiyle cezalandırılır (Özek vd., 1984: 22).

Zekâtın devlet eliyle toplatılıyor olması ve yine devlet eliyle bunu hak etmiş olanlara dağıtılması, vermeyenlere birtakım müeyyidelerin uygulanması, onun aynı zamanda siyasal bir nizam olduğunu da gösteren çok önemli bir göstergedir. Zekât, zengin üzerinde bir sorumluluktur. Aynı zamanda zekât, fakirin hakkıdır. Devlet, bu hakkın yükümlüsünden alınıp, hak etmiş olana yani ihtiyaç sahibine ulaştırılması görevini üstlenmiştir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra zekât vermekten vazgeçen ve vermemekte direnen topluluklara karşı ilk halife Hz. Ebu Bekir'in aldığı savaş kararı bunun neticesinde ortaya çıkmıştır. Hz. Ebu Bekir, "Vallahi namazla zekâtın arasını ayıranlarla savaşıcağım! Hatta Resulullah zamanında vermekte olup da vermekten kaçındıkları bir deve yuları dahi olsa!" şeklinde sözleriyle bu konudaki kararlılığını ortaya koymuştur. Bu cebrilik prensibinin en güzel örneğidir (Beşer, 1987: 109).

İslâm dini ne kadar devrimci bir din olduğunu zekâtla alakalı olarak ortaya koyduğu bu kararlılıkla da göstermektedir. Konuyla ilgili olarak Çelik'in görüşleri çok önemlidir:

İslâm, zengin olup zekât vermeye yanaşmayan, fakirlerin hakkı olan miktarı vermek istemeyen kimselere savaş açmıştır. Denilebilir ki, tarihte fakirlerin hakkı için savaşan ilk ve tek devlet İslâm devletidir. İslâm'ın egemen olduğu toplumlarda fakirliğe pek az rastlanır. Nitekim tarihte zenginlerin fakirlere karşı yükümlülüklerini yerine getirdikleri, zekât müessesinin fonksiyonun tam olarak icra edildiği dönemlerde fakirlik ve yoksulluk ciddi derecede azalmış, hatta Müslümanlar kimi zaman zekâtlarını verecekleri kimse bulamamışlardır (Çelik, 2013: 220).

2.2.4. Zekâtın Ahlaki Değerler Bağlamında Manevi Bir Hizmet Oluşu

İslâm dininin zekât vb. maddi ibadetlerle varmayı amaçladığı temel hedef hiçbir zaman mal toplamak ya da beytûlmali zenginleştirmek, sadece muhtaçlara ve ihtiyaç sahiplerine destek olmak onları içinde bulundukları bu zorlu durumdan kurtarmakta olmamıştır. Dinin öncelikli amaç ve gayesi kulu yani bireyi maddenin üzerine çıkarmak, onu maddenin bendesi olmaktan kurtarıp efendisi konumuna getirmektir (Özek vd., 1984: 186).

Kutsal kitabımız Kur'ân-ı Kerîm zekâtın temel amacını "tathir" (temizleme) ve "tezkiye" (arıtma) kelimeleriyle manalandırır (Karaman vd., 2002: 425). Âyet-i kerîmede "Onların mallarından zekât al ki, bununla onları temizleyip yüceltmış olasın" (et-Tevbe, 9/103) buyrulmaktadır.

Yüce Allah Hz. Peygamber'e hitaben "Onların mallarından zekât al ki, bununla kendilerini temizleyip mallarını çoğaltsın. Birde onlara dua et, şüphesiz senin duan, onlar için bir huzur vesilesidir. Yüce Allah, bilen ve işitendir. Bilmiyorlar mı ki Allah, kulunun tevbesini kabul edip, zekâtları alır. Şüphesiz Cenab-ı Allah, tevbeleri kabul edici ve merhamet sahibidir. De ki, çalışın! sizin çalışmanızı Allah da Resulü de göreceklerdir. Ve yakında gaybı ve hazırı bilen Allah'a döndürüleceksiniz; sizlere yaptıklarınızı haber verecektir" (et-Tevbe, 9/103-105). Tevbe suresindeki bu âyet-i kerîmelerin açıklaması ile alakalı olarak (Görmez vd., (2014: II/457) "Zekât hem maldaki kirleri temizler hem de sahibini arındırır. Bu âyeti kerîme zekâtın kişilere sağladığı maddi yararları vurguladığı gibi, konunun manevi/ruhi boyutuna da işaret etmektedir. Bu açıdan bakıldığında zekât vermek, malın ve nefsin temizlenmesine yardımcı olmaktadır" demektedirler.

2.3. İnfak

İnfak, zekât, fıtır sadakası türü mecburi mali ibadetlerle birlikte (Karaman vd., 2007: 335), sadakalar, yardımlar, vakıf vb. muhtaçlara ve değişik hayır kurumlarına yapılan her türden mali ibadetleri kapsamaktadır. De ki: “Verdiğiniz hayır, ana-baba, yakınlar, öksüzler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir. Yaptığınız hayrı, muhakkak Allah bilir (el-Bakara, 2/215). İnfak kavramı, ilim öğretme gibi şeyleri de kapsamaktadır (Yazır’dan aktaran Buladı, 2016: 129).

İnfakın içeriğiyle alakalı olarak Ağırman (2003: 327) “Dinî ve ahlâkî bir terim olarak genellikle “Allah’ın hoşnutluğunu elde etmek amacıyla kişinin kendi servetinden harcama yapması, muhtaçlara aynî ve nakdî yardımda bulunması” demektir. Dolayısıyla infak, farz olan zekâtı ve gönüllü olarak yapılan her türlü harcama ve hayrı da içermektedir” demektedir.

İnfak, insanın maddi ve manevi gelişiminde çok önemli bir role sahiptir. O halde, insan yaratıcısının rızasını kazanmak için ne harcamalıdır. Bu konuyla alakalı olarak Halil şöyle söylemektedir:

Kur’ân-ı Kerîm’de, Hz. Peygamber ve sonraki hakimlerin muhatab oldukları bir soru soruluyor ve cevabı veriliyor: “Ne harcayacaklarını mı sana soruyorlar?... Artanı (harcamaları, infak etmeleri gerekir)” (el-Bakara, 2/219). Cevap, bütün zamanları kapsayıcı bir genişliktedir. Âyetle geçen “afv (artan)” kelimesi ihtiyaç fazlası anlamına geliyor. Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: “İhtiyacından fazla yük veya binek hayvanı olan, onu olmayana versin...”. Bu sözü dinleyenler; “Hz. Peygamber daha sonra öyle malların isimlerini zikretti ki, ihtiyaç fazlasında hiçbirimizin hakkı olmadığını fark ettik (Halil, 1993: 59).

Kur’ân-ı Kerîm’deki birçok âyet, iktidardakilerin lehine, hakkı gasp edilen ve ezilenlerin aleyhine bir şekilde sosyal dengeleri ortadan kaldırmayı, dengeyi bozmayı, yani zenginlerin daha zengin, ihtiyaç sahiplerinin daha muhtaç bir hale getirilmesini bir toplumsal yıkım ve sosyal sistemi altüst eden bir tehlike olarak değerlendirir.

İslâm dininin sınıflararası çatışmaları ortadan kaldırmada ne tür bir formül kullandığıyla alakalı olarak Aslan’ın dikkat çekici saptalamaları mevcuttur:

Sosyal hayatın içerisinde mevcut olan ekonomik dengesizlikler ve buna bağlı olarak sınıf farklılıklarıyla birlikte ortaya çıkan problemlerin çözümünde infak müessesesini devreye sokarak bir nevi sınıfların aynı oranda ama farklı açılardan birbirlerini rehabilite etmelerini sağlar. Zengin sınıf fakirlere yardım etmek suretiyle onların mağduriyetlerine son verir. Geliri düşük sınıf da dünyanın kışkırtıcı menfaatlerine meyledip dünyevileşen sınıfın kayıp etmekte olduğu erdemli davranışları tekrar kazanıp aslına dönmelerini sağlar (ahsen-i takvim). Görüldüğü üzere burada fertten topluma, toplumdan ferde ulaşan iki boyutlu bir sosyal yardımlaşma söz konusudur (Aslan, 2006: 153).

Kur’ân-ı Kerîm’in yetmiş üç âyetinde geçen “Allah yolunda infak” tabiri Müslümanların faydasına olan her türlü harcamayı ifade etmektedir (Tabakoğlu, 1996: 36).

İnfakın sınıfsal farklılıkları ortadan kaldırma gücüyle alakalı olarak Günay (1982: 80), “varlıklı Müslümanların zekât ve sadakalarını fakir, yoksul, yetim, kimsesiz ve darda kalmışlara vermeleri, sosyo-ekonomik farklardan ileri gelen bölünmeleri ortadan kaldırarak toplumsal dayanışma ve kaynaşmanın gerçekleştirilmesinin canlı tablosunu oluştururken”; Ağırman (2003: 334-336) “aynı zamanda İslâmiyet’in talim ve terbiyesi ile müminler başkalarının hayatlarından da sorumlu olduklarının bilincine varırlar”;

Tabakoğlu (1979: 228) “İnfakın içtimaî adaleti sağlamasının yanında en önemli rollerinden birisi de ruhî eğitime yaptığı katkıdır”; Yaşaroğlu (2003: 372-373) “İnfakın toplumsal ölçekteki en önemli etkisi” toplumun ortak menfaati için daha fazla infak etmeye teşvik etmesi ve yoksulluk olgusunu ortadan kaldırmasıdır” demektedirler.

2.4. Sadaka

Sözlükte “(haber) gerçek olmak; doğruluk” manalarında değerlendirilen sıdk kökünden türeyen sadaka kelimesi (çoğulu sadakat), Allah’ın rızasını elde etmek amacıyla muhtaç insanlara yapılan gönüllü ya da dini açıdan bakıldığında mecburi maddi destekleri, bu değerlendirmeler ışığında verilen para ve eşya türü değerleri ifade eder (Duman, 2008: 383).

Hz. Peygamber’den nakledilen “Hayır sayılacak her güzel şeyin sadaka olacağına” ilişkin hadis-i şerifle ilgili değişik yazarların çok dikkat çekici değerlendirmeleri olmuştur:

O, sadakayı o kadar geniş bir perspektifte değerlendirmiştir ki, bu durum sosyal hizmet, yardımlaşma ve dayanışma ile ilgili faaliyetlerin çok geniş bir alanda pratikte gerçekleştirilmesine fırsat vermiştir. Kötü ve şer kavramlarının kapsadığı her şeyle mücadele edip, iyi, doğru ve güzel olan şeylerin yapılmasını öğütlemesi, din kardeşine selam vermesi, iyi söz söylemesi, ona güler yüz göstermesi, sakat bireylere destek olması, camiye cemaatle namaz kılmak için attığı adımları, yoldan geçen insanlara zararının dokunma ihtimali olan herhangi bir şeyi ortadan kaldırması vb. ne kadar iyi kavramının kapsadığı davranış varsa hepsi sadaka olarak değerlendirilmiştir (Çelik, 2017: 48).

Değişik nedenlerle, zekâtтан farklı olarak, sadaka özelliği taşıyan yardım fonları oluşturularak zengin insanların zor durumdaki fakir ve muhtaç Müslüman kardeşlerine ellerini uzatmalarına fırsat veren İslâmiyet, en geniş manada toplumun tamamını ilgilendiren, mafsâl kemiklerinin vücudun hareketlerine sağladıkları destek gibi, toplumun sağlıklı bir şekilde hareketini ve mutluluğunu temin edebilmek için sadaka gibi güçlü bir müesseseyi tesis etmiştir (Şeker, 2007: 185-186).

2.5. Sadaka-i Cariye

İslâm’ın sosyal dayanışma ve yardımlaşma faaliyetleri sırasında kullandığı en önemli kaynaklardan biri de “sadaka-i cariye”dir. Kelime olarak “devam eden, sürekli olan” manasında kullanılan bir terimdir.

Kavramın İslâm literatürüne girişiyle alakalı olarak şu bilgi paylaşılmıştır (Çelik, 2017: 55) “Kaynağını Hz. Peygamber’in, Müslim’de geçen şu meşhur hadisinden almıştır: “İnsan ölünce artık onun sevap kazanma imkânı bitmiş olur. Ancak sadaka-i cariye (kesintisiz sadaka), insanların faydalandığı ilim ve bir de kendisine dua eden hayırlı bir evlat bırakanlar sevap kazanmaya devam ederler” (Müslim, “Vasiye”, 14).

Hadis-i şerifte bahsi geçen sadaka-i câriye kavramı; mescid, yol, çeşme, köprü, hastane, okul, aşevi vb. sosyal hayatta cemiyetin sürekli ihtiyaç duyduğu sosyal hizmet müesseselerini ihtiva eder. Bu müesseseler ayakta olduğu ve hizmete devam ettikleri sürece bu hayrî hizmetin gerçekleşmesini sağlayan kişiler vefatlarından sonra bile ecir almaya devam edeceklerdir.

Bununla bağlantılı olarak ilmi ve fikri sahalarda bir hayır kapısı açanlar içinde Hz. Peygamber'in bir müjdesi bulunmaktadır: “Kim iyi bir çığır açarsa, bununla amel edenlerin eciri kadar eciri bu çığırı açan alır. Kötü bir çığır açan da bununla amel edenlerin günahı kadar günahı yüklenir” (Müslim, “İlim”, 15; “Zekât”; 69) (Aslan, 2006: 189).

2.6. Sadaka-i Fıtır

İslâm'da sosyal hizmet kaynaklarından biri de “fıtır sadakası” veya diğer adıyla “fitre”dir (Çelik, 2017: 53). “Fıtır” kelimesi Arapçada orucu açmak, Ramazan ayını tamamlamak manasına gelir. Bu manaya bağlı olarak “fıtır sadakası” Ramazan ayını yaşama, onun ecir ve bereketinden istifade etmenin şükranı olarak verilen bir sadaka olmaktadır (Özek vd., 1984: 207-208).

İslâm dininde maddi ağırlıklı bütün ibadetlerde olduğu gibi (zekât, kurban, sadaka vb.) fitrede de ihtiyaç sahipleri için ferdi-i içtimai, maddi-mânevî kazanımlar mevcuttur. Bu konuyla alakalı olarak İbn Abbas şöyle söylemektedir: “Resûlullah fitreyi, oruç tutanı anlamsız ve çirkin davranışlardan temizlesin, fakirlere de yiyecek bir lokma olsun diye farz kılmıştır” (Müsned, II/277). Olaya başka bir açıdan bakıldığında zamanda içinde sevinç ve neşe barındıran bayram günlerinde bu mutluluğu toplumun bütün kesimlerinin ortak bir şekilde yaşayabilmesi için ihtiyaç sahibi fakir insanların bir miktarda olsa ihtiyaçlarının gideriliyor olması sosyal yardımlaşmanın da çok güzel bir örneğini teşkil etmektedir. Bu dayanışmayı olabildiğince en üst seviyelere çıkarabilmek ve daha çok muhtaca yardımda bulunabilmek için fitre oranları olabildiğince alt seviyelerde tutulmuş ve ödeme kolaylığı sağlanmıştır (Yavuz, 1996: XIII/160).

Fitrenin fıkhi boyutuyla alakalı olarak Zühayli (1990: III/385) “Fitre ibadeti hür-köle, küçük-büyük, erkek-kadın ayrılmaksızın Müslüman olan herkese vaciptir. Kendisine fitre vermek vacip olan kişi, fitreyi küçük çocukları, bakmakla yükümlü olduğu bunak, fakir ve deliler, hizmet için kullandığı köleler için de öder” demektedir. İslam toplumsal öncelikleri olan bir din olduğu için, ibadetlerin topluma matuf veçhelerinin de yardımlaşma ve dayanışma temelli olduğunu, bütün bireylerinde sosyal yardımlaşma ve dayanışma hizmetine iştiraklerinin sağlandığını görmekteyiz (Çelik, 2017: 54).

Hanefi Mezhebi imamı Ebu Hanife hariç diğer üç mezhep imamı da fıtır sadakası mükellefi olabilmek için kişinin, zekâtta olduğu gibi nisaba malik olmasının şart olmadığına müttefiktir (Özek vd., 1984: 209). Bu bakış açısı sosyal hizmetin toplumun bütün kesimleri tarafından deruhte edildiğini ortaya koyması açısından çok önemlidir (Çelik, 2017: 54).

İslâm dini, müminlerden fıtır sadakalarını bayram öncesi vermelerini istemektedir. Bu sayede ihtiyaç sahibi Müslümanların eksiklerini gidermeleri ve bayram hazırlıklarını yapabilmeleri onların bu kutsal sevince ortak olmaları amaçlanmaktadır. Abdullah b. Ömer, Allah Resul'ünün ashabına fıtır sadakasından yedirmedikçe Ramazan Bayramı günü (bayram namazına) gitmediğini aktarmaktadır (Görmez vd., 2014: 447).

2.7. Fidyeye

İslâm fıkhnına ait bir terim olarak fidyenin tarifini Ögüt (1996: XIII/55-56) şöyle yapmaktadır: “Fidyeye, fıkhn terimi olarak düşman elindeki esiri kurtarmak için ödenen bedeli, ayrıca başta oruç ve hac olmak üzere bazı ibadetlerin eda edilmemesi veya edası sırasında birtakım kusurların işlenmesi halinde yerine getirilmesi gereken dini-mali yükümlülüğü ifade eder”.

Âyet-i kerîmede “(Oruç tutmaya) gücü yetmeyenlerin ise, bir yoksulu doyuracak kadar fidye vermeleri gerekir” buyrulmaktadır (el-Bakara, 2/184).

İslâm uleması arasında, Oruç tutmaya takat yetiremeyen ihtiyar insanlarla, iyileşme umudu bulunmayan kişilerin hastalıkları sürecince tutamadıkları oruçlar sebebiyle fidye ödemelerinin farz olduğu konusunda ittifak vardır (Şener, 1997: II/46-47).

Malum olduğu üzere, fidye fakir bir insanın sabah ve akşam yiyeceği miktar için kullanılan bir ifadedir (Şeker, 2007: 184). Cumhur, fidyenin miktarı yaşanan yerleşkede yenilen yiyecek maddelerinden bir müddür demiştir (Zühayli, 1990: 213).

Kur’ân-ı Kerîm’de “fidye” olarak nitelendirilen bu kefareti türü için şöyle denilmektedir: “Haccı da umreyi de Allah için tam olarak eda edin. Eğer bunları edadan alıkonursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban yerine varıncaya kadar başınızı tıraş etmeyin. Sizden biriniz hasta olur yahut başında bir rahatsızlığı bulunursa onun fidye olarak oruç tutması, sadaka vermesi veya kurban kesmesi gerekir” (el-Bakara, 2/196).

Hastalık ya da başka bir rahatsızlık nedeniyle ihram yasaklarından birisini çiğneme mecburiyetinde kalan kimse, konuyla alakalı âyet ve hadiste de belirtildiği üzere fidye olarak üç gün oruç tutma, altı fakirin karnını doyurma veyahut da kurban kesmek konusunda serbest bırakılmışlardır. Fıkhn mezheplerimizin tamamı bu konuda görüş birliği içerisinde dirler (Ögüt, 1996: XIII/55-56).

İslâm dini, zekâtтан farklı olarak, fakirler, muhtaçlar ve yoksullar için sadaka niteliği taşıyan yardım fonları tahsis ederek Müslüman varlıklıların bu ihtiyaç sahibi insanlara yardım etmeleri şartlarını olgunlaştırmıştır (Şeker, 2007: 185).

2.8. Kefareti

İslâm fıkhnı kefareti şöyle tanımlamaktadır; dinin belirlemiş olduğu yasakları çiğneyen kişilerin (Yaran, 2002: 25), Allah Teâlâ’dan af dilemek amacıyla yaptığı, ceza niteliği de taşıyan mali ve bedeni ibadettir (Gözübenli, 1997: III/19).

Kefareti sebeplerini Yaran (2002, XXV/179) “Kur’ân’da yapılan yeminin bilerek bozulması, zıhar yemini, hataen adam öldürme, ihramlının avlanması veya tıraş olması şeklindeki beş ihlal için kefareti öngörülürken sünnette ayrıca Ramazan orucunun bilerek ve mazeretsiz bozulması” şeklinde belirtilmektedir.

Kefaretler genel itibariyle, köle azat etmek, fakirleri doyurmak, giydirmek, ya da onlara infakta bulunmak ve tasadduk etmek gibi birtakım ibadetlerden teşekkül eder. Bu konu, dinimizin insan hak ve hürriyetlerine ne kadar değer verdiğinin ve onu önemsedığının,

ayrıca kölelerin hürriyetlerine kavuşabilmeleri için pek çok fırsat oluşturduğunun en önemli örneklerindendir. Kefaretin ödenmesinde birinci sırada köle azadı vardır. Ayrıca, köle azadı büyük sevaplar arasında sayılmıştır (Yaran, 2002: XXV/179).

Kefaretle Allah'ın kullarına hatalarını temizleme ve düzeltme imkânı tanıdığı anlaşılmaktadır. Kefaret niçin vardır? Birinci sebebi, yaşadığı musibetlerin, yaptığı her türlü ibadet ve hayırlı işlerin günah, hata ve noksanlarına kefarete olmasıdır. İkincisi ise bazı yasakları ihlal etmesinden dolayı bir takım mali ve bedeni yükümlülükleri yerine getirmesinin kefarete olmasıdır. Böylece insan bir yandan ibadetlerini yerine getirirken Allah'ın lütuf ve ihsanıyla günahlarından arınır. Diğer taraftan da kefarete olarak belirlenen yükümlülüklerini yerine getirerek olgunlaşır ve toplumda bulunan fakirlerin ihtiyacını giderir. Namaz, oruç, umre gibi kefarete kişisel gelişime katkı sağlarken köle azat etme, kurban, şahsi hakkın geri ödenmesi gibi olanlar ise güzel dinimiz İslâm'ın toplumsal ilişkilerin korunmasına ve güçlendirilmesine verdiği önem ve değeri gözler önüne serer (Görmez vd., 2014: V/471-472).

İslâm dini, dünya ile ahireti birbirinden ayıran bir bakış açısına sahip değildir. Dünya ahiret için bir tarladır. İnsan burada ne dikerse, ahirette onun karşılığını biçer. Onun için mümin kul bu dünyaya hayırlar dikmeye çalışır. Karşılığında da ahirette Allah'ın rızasını ve cenneti biçebilir. Zekât, sadaka, kefarete, fidiye, sadaka-i fitır vb. ekonomik yönü ağır basan ibadetlerin temel hedefi ihtiyaç sahiplerine ekonomik bir transfer gerçekleştirip, onların maddi imkanlarını arttırmak, zenginlerle fakirler arasındaki uçurumu ortadan kaldırmaya çalışmaktır. İbadetlerin geneli incelendiğinde görülecektir ki muhtaçların maddi ihtiyaçlarını karşılamayı öngörmeyen bir ibadet neredeyse yok gibidir. (Beşer, 1987: 191-192).

Allah Teâlâ buyuruyor ki: “Ey îman edenler, siz (hac veya umre için) ihramlı bulunurken av öldürmeyin, içinizden kim onu bilerek öldürürse (üzerine) öldürdüğü o hayvanın benzeri bir ceza vardır ki Kâbe'ye ulaşmış bir kurbanlık olmak üzere bunu içinizden adalet sahibi iki adam hüküm (ve takdir) edecektir. Yahut bir kefarete vardır ki (o nispette) yoksulu doyurmak yahut onun dengi oruç tutmaktır. Tâki bu suretle o, ettiğinin vebalini tatmış olsun. Allah geçmişini bağışladı. (Fakat) kim bir daha böyle yaparsa Allah ondan intikamını alır. Allah mutlak galiptir, intikam sahibidir” (el-Maide, 5/95).

Gene Maide suresindeki bir başka âyet-i kerîmede: “Allah, boş bulunarak ettiğiniz yeminlerde sizi sorumlu tutmaz. Ama bile bile yaptığınız yeminlerde sizi sorumlu tutar. Bu durumda yeminin kefareti, ailenize yedirdiğinizin orta hâllisinden on yoksulu doyurmak yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Kim (bu imkânı) bulamazsa, onun kefareti üç gün oruç tutmaktır. İşte yemin ettiğiniz vakit yeminlerinizin kefareti budur. Yeminlerinizi tutun. Allah, size âyetlerini işte böyle açıklıyor ki şükredesiniz” (el-Maide, 5/89).

Allah Teâlâ Bakara 196'da şöyle buyurmaktadır:

“Haccı ve umreyi Allah için tam yapın. Eğer (bunlardan) alıkonursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden her kim hasta olursa yahut başında bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka veya kurban olmak üzere

fidyeye gerekir. (Hac yolculuğu için) emin olduğunuz vakit kim hac günlerine kadar umre ile faydalanmak isterse, kolayına gelen bir kurban kesmek gerekir. Kurban kesmeyen kimse hac günlerinde üç, memleketine döndüğü zaman yedi olmak üzere oruç tutar ki, hepsi tam on gündür. Bu söylenenler, ailesi Mescid-i Haram civarında oturmayanlar içindir. Allah'tan korkun. Biliniz ki Allah'ın vereceği ceza ağırdır”.

2.9. Kurban

Kurban sözcüğü, “karube” kökünden, yaklaştırmak, Allah'a yaklaştıran manasına gelmektedir. Bu anlam üzerinden değerlendirecek olursak kurban (Buladı, 2004: 194), hali vakti yerinde olan her Müslümanın (Beşer, 1987: 192), ibadet (kurbet) maksadıyla belli vakitlerde cinsi belli hayvanları kesmesi (Güç, 2002: XXVI/433), vacip hükmünde bir emirdir (Beşer, 1987: 192).

Hanefî mezhebinde, Hz. Peygamber'e yönelik olarak “Rabbin için namaz kıl, kurban kes” (el-Kevser, 108/2), buyruğunun bütün Ümmet-i Muhammed'i kapsadığı ve gereklilik bildirdiği görüşü hakimdir. Ayrıca Hz. Peygamber'den bize ulaşan birçok hadis-i şerifte maddi olarak zengin sınıfına dahil olan Müslümanların kurban kesmeleri gerektiği bildirilmiş, bu konuyla alakalı Peygamber Efendimizin tavsiyeleri de olmuştur. Hatta “Kim imkânı olduğu halde kurban kesmezse bizim mescidimize yaklaşmasın” (Ahmed b. Hanbel, II/312; İbn Mace, “Edahi”, 2; Müsned, II/321) buyrulmuştur. “Ey insanlar, her sene, her ev halkına kurban kesmek vaciptir.” (Tirmizi, “Edahi”, 18; İbn Mace, “Edahi”, 2) vb. gibi ifadelerle bu yükümlülük vurgulanmıştır (Bardakoğlu vd., 2006: II/2).

Kurban Bayramı günlerinde kesilen vacip kurbandan ayrı olarak (Bardakoğlu vd., 2006: II/3), Allah'ın rızasını kazanmak amaçlı ve ibadet niyetiyle kesilen kurban türleri de mevcuttur.

Âyet-i kerîmede fakir ve ihtiyaç sahiplerine de kesilen kurbanlardan yedirilmesi teşvik edilerek “Kendileri için birtakım yararlar şahit olsunlar ve kendilerine rızık olarak verdiği (kurbanlık) hayvanlar üzerine belli günlerde (kurban adarken) Allah'ın adını ansınlar. Artık bunlardan yiyecek ve zorluk çeken yoksulu da doyurun” (el-Hac, 22/28) buyrulmaktadır.

Zekât gibi mali yönü ağırlıklı olan kurbanın da ibadet yönü bulunmakla birlikte, fert ve topluma yönelik sosyal yardımlaşma ve dayanışma yönü daha önceliklidir. Birey kurban ibadetini yerine getirmekle Rabbinin buyruğunu tutmuş ve kulluk bilincine ne derece sahip olduğunu da ortaya koymuş olur. Bunu yerine getirirken de ondan malını en yakınlarından başlamak üzere bütün insanlara fayda temin edecek şekilde değerlendirmesi istenmiştir (Bardakoğlu, 2002: XXVI/483).

Burada öngörülen hikmet, Allah'ın rızasını kazanmaya çalışmakla birlikte (Görmez vd., 2014: II/519), ihtiyaç sahibi muhtaçların ve temel bir gıda maddesi olan eti temin etme imkanına sahip olmayan düşkünlerin korunmasını sağlamaktır (Buladı, 2004: 195). Ayrıca, toplumda uhuvvet, dayanışma, yardımlaşma ve sosyal birlikteliğin temini ile farklı sosyal sınıflar arasındaki kaynaşmanın sağlanmaya çalışılması ve sosyal adaletin yerleşmesine katkıda bulunulmasıdır.

Kurban, toplumun maddi olarak iyi durumda olanlarının Allah'ın rızasını kazanmak amaçlı harcama yapma ve elindeki nimetleri başka insanlarla bölüşme lezzet ve hazzını kazanmasını sağlar. Onu dünya malına aşırı bağlılık ve cimrilik gibi bir takım manevi ve ahlaki hastalıklardan kurtarır. Bu durum muhtaçları bayram günlerinin huzur ve sevincine dahil ederek birlik ve beraberlikle huzurlu ve mutlu bir bayram geçirilmesini temin eder (Görmez vd., 2014: II/519).

2.10. Ganimet ve Humus

Sözlükte “bir şeyi sıkıntı yaşamadan elde etmek” manasında kullanılan ganimet terim olarak savaş sırasında düşman birliklerinden kazanılan her çeşit emtiayı ifadelendirmektedir (Karaman vd., 2006: 196). Ganimet kelimesinin tarifinde Sarıçam (2011: 311) “Gayr-i müslimlerden savaş sırasından ele geçirilen her türlü mal ve esirlere ganimet (çoğulu; ganaim) denir” demektedir.

Bedir harbinden sonra ele geçirilen ganimet mallarının paylaşımı ile alakalı olarak Müslümanlar arasında görüş ayrılığı çıkmıştı. Bu esnada “Sana enfali (savaş ganimetlerini) soruyorlar. De ki: ganimetler Allah’a ve Peygamber’e aittir” (el-Enfal, 8/1), âyeti indirilince Hz. Peygamber Medine’nin girişine yakın bir yerde bunu savaşta yer alan mücahitler arasından paylaştırmıştır. Allah Teâlâ, Enfal suresinin 41. âyetinde ganimetlerin paylaştırılacağı yerleri detaylı bir şekilde belirtmiştir (Çelik, 2010: 83-84). “Bilin ki, ‘ganimet olarak ele geçirdiğiniz’ şeylerin beşte biri, muhakkak Allah’ın, Resûlünün, yakınların, yetimlerin, yoksulların ve yolcunundur. Eğer Allah’ın, hak ile batılı birbirinden ayırdığı, iki ordunun karşı karşıya geldiği günde (Bedir’de) kulumuza indirdiğimize iman ediyorsanız (ganimeti böyle bölüşün). Allah, her şeye güç yetirendir” (el-Enfal, 8/41).

Ganimetlerin dağıtımı esnasında gözetilen temel ekonomik amaç, bu malların zengin insanlar arasında gezinen bir sermaye şekline dönüşmemesi görüşüne dayanmaktadır. Devamında da Allah Teâlâ şu uyarıda bulunur: “Peygamber size ne verirse onu alın. Sizi neden men ederse ondan da geri durun. Allah’tan sakının, doğrusu Allah’ın cezalandırması tamdır” (el-Haşr, 59/7) (Erdoğan, 1992: 20).

Humusun tarifi için Apaydın (1998: XVIII/365) “sözlükte “beşte bir” anlamına gelen humus kelimesi, İslâm hukuku literatüründe ganimetlerden ve bu hükümde olan mallardan kamu adına, belirli alanlarda sarf edilmek üzere alınan beşte birlik (yüzde yirmilik) payı ifade eder” demektedir.

Allah Teâlâ ganimetlerin paylaşımı ile ilgili olarak gönderdiği âyetlerde “Bilin ki, ‘ganimet olarak ele geçirdiğiniz’ şeylerin beşte biri, muhakkak Allah’ın, Resûlünün, yakınların, yetimlerin, yoksulların ve yolcunundur. Eğer Allah’a, hak ile batılın birbirinden ayrıldığı, iki ordunun karşı karşıya geldiği günde (Bedir’de) kulumuza indirdiğimize iman ediyorsanız (ganimeti böyle bölüşün). Allah, her şeye güç yetirendir (el-Enfal, 8/41) buyurmuştur.

Yani, savaşta elde edilen ganimetlerin beşte biri “humus” “Allah’a, Rasulüne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara” aittir (Algül, 1997: 66).

Peygamber Efendimiz zamanında humusun dağıtımı ile ilgili olarak İslam uleması, bu hakkın siyasi otoriteyi temsil ettiği için Resûl-i Ekrem'e ait olduğunu söylemektedirler. O, bu yetkiyi kullanarak önceleri humusu öncelikle toplumun karşılaştığı sıkıntıları gidermek için harcamayı öncelemiştir. Geriye kalan kısmından bir payı kendisine, bir payı yakın akrabalarına birer payı da yetim, yoksul ve yolda kalmışlara verilecek şekilde paylaşmıştır. Humusun beşte üçünün yetim, miskin ve ibnü's-sebile ayrıldığı ve bu üç gruba humustan pay ayrılmış olmasının sebebinin de muhtaç durumda olmalarından kaynaklandığı ile alakalı ulema arasında görüş birliği mevcuttur. Daha sonra ganimet malı artınca humusu bir fon altında bir araya getirmiş ve muhtaçlara buradan dağıtmışlar ve fey fonu ile de birlikte kullanmışlardır. Fakat zekât fonuyla birleştirilip birleştirilmediği yönündeki rivayetler muhtelifdir (Apaydın, 1998: XVIII/367-368).

2.11. Fey

Feyin sözlük anlamı, Karaman vd.'de (2006: 183), “gölge, zevalden sonraki gölge”, Erkal'da (1997: 35) “geri dönme”, Kaya'da (2001: 68) “şekil değiştirmek” tir. Terim olarak ise, Fayda (1995: 511) “Gayri müslimlerden alınan haraç, cizye, ticari mal vergisi (uşur) ve diğer bazı gelirleri ifade eder” olarak tarif edilmiştir.

Daha kapsamlı bir tarifi Maverdi'den aktaran Erkal (1997: II/36) “Fey, harp yapılmaksızın veya (savaş ilişkisi içinde) hile, baskın veya öldürme yollarına başvurulmaksızın gayri müslimlerden alınan mallardır ki bunlar, onlardan alınan gümrük, harac ve cizye mallarıdır” demektedir.

Beni Nadir Yahudilerinin Medine'den çıkarılması ve savaşmadan mallarının elde edilmesinden sonra nazıl olan Haşr suresinin 6-10. âyetlerinde gayri müslimlerden ele geçirilen mallara ilişkin fey ifadesi kullanılarak bazı hükümler ortaya konmuş (Fayda, 1995: 511), ve beytülmalin önemli kazanç dilimlerinden biri olan feyin görevi ayrıntılı bir tarzda açıklanmıştır (es-Sadr: 1993, 33).

Haşr suresinin 6-7. âyetlerinde barış yoluyla at, deve koşturmadan ele geçirilen toprakların Allah'a, Peygamber'ine, yakınlar, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara ait olduğu, toplumda gelir dağılımının adil ve eşitlikçi bir tarzda sağlanabilmesi için malın zengin sınıfının kontrolünde olmaması gerektiği bildirilmekte, 8 ve 9. âyetlerde bu kazançlardan istifade edecekler arasında fakir Muhacir ve Ensar'ın da bulunması gerektiği, 10. âyette ise kıyamet gününe kadar ortaya çıkacak kuşaklarında milli gelirden paylarının bulunduğundan söz edilmektedir (Erkal, 1997: 35).

Musa b. Ca'fer'in rivayeten şöyle söylediği aktarılmaktadır: “Fakirlere zekât mallarının yeterli gelmemesi durumunda devlet başkanı bu insanların gereksinimlerini karşılamak üzere lüzumlu olan sarfiyatı kendi hazinesinden karşılayacaktır”. “Kendi hazinesinden” lafzı devletin beytülmalinde mevcut olan zekât dışındaki diğer kaynakların, fakirlerin ihtiyaçlarını gidererek onların maişet düzeylerini arttırarak toplum içinde sosyal dengeyi temin etme amacıyla gerekli görülen alanlarda ve yerlerde harcanabileceğini ortaya koymaktadır. Bu vergilerin konumu, Hz. Peygamber'in inisiyatifindeydi. Bu uygulama tarzı, servetin belirli bir zümrenin elinde birikmesinin ne kadar sakıncalı olduğunu ortaya

koymaktadır. Allah Teâlâ'nın emriyle elde edilen gelir kaynakları daha geniş toplum kesimlerine ulaştırılıp, gelir gider dengesinin temin edilmesi amaçlanmaktadır. Devletin elde ettiği fey gelirlerinin adil ve eşitlikçi bir tarzda bölüştürülmesi halk tabanının gelir seviyesini dengelemesi açısından önem arz etmektedir (Tuğ'dan aktaran Kaya, 2001: 74).

2.12.Vakıf

Vakfı sözlükte ve terim olarak Günay (2012: XLII/475-476) “bir şeyi daimî surette durdurmak”, “bir malın maliki tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsisi” şeklinde özetlenebilecek hukukî bir işlemle kurulan ve İslâm medeniyetinin önemli unsurlarından birini teşkil eden hayır müessesesini ifade eder” şeklinde açıklamıştır.

Şeriatta ise vakıf bir malı şahsi mülkiyetten arındırıp sahip olma hakkını (es-Sadr: 1993, 282), insanlara devredip çıplak mülkiyetini Allah'ın emrine bırakarak o mala kamu malı konumu kazandıran (Bardakoğlu, 1997: IV/433) ve İslâm kültür ve medeniyetinin çok mühim bir unsuru olan hayrî bir kurumu ifade eder.

Ebû Hanîfe'nin tarifine göre vakıf, “vakfî gerçekleştirenin mülk bir aynı mülkiyetinde olarak gelirlerini ihtiyaç sahiplerine ya da bir hayır kurumuna devretmesidir”. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed ise vakfı şu şekilde tarif etmektedirler, “gelirleri insanlara ait olmak üzere mülk bir aynı Allah'ın mülkü olarak temlik ve temellükten sonsuza kadar alıkoymak” (Günay, 2012: XL/475-476).

Vakfın amaçlarıyla alakalı olarak Yediyıldız (2012: 479) “temelinde insanlığa karşı şahsî ve vicdanî sorumluluk hissi, iyilik, şefkat, yardımlaşma-dayanışma duygusu vb. değerler ve bu değerleri kendisine ilke edinmiş kişinin hür iradesi yatar” demektedir.

İslâm dininde vakıf Kur'ân, sünnet ve icmâ delilleriyle sabittir. Kur'ân-ı Kerîm'de direk olarak vakıf kelimesi geçmemektedir. Fakat, âyetlerde vakıf manasına gelebilecek ve benzerlik arz edecek birden fazla kelimenin yer aldığı görülmektedir.

Doğrudan vakıfla ilgili olduğu var sayılan âyet ise şöyledir: “Sevdiğiniz şeylerden Allah için harcamadıkça tam hayra erişemezsiniz” (el-Alî İmran, 3/92). Ashab-ı Kiram'dan Ebû Talha bu âyet inince; “Rabbimiz bizden mallarımızı kendi yolunda harcamamızı istiyor. Ey Allah'ın elçisi, en sevdiğim “Beyruhâ” arazimi Allah için tasadduk etmek istiyorum” dedi. Hz. Peygamber'in, araziye en yakın hısımlarına vermesini tavsiye etmesi üzerine de onu amcasının oğulları ve diğer bazı hısımları arasında taksim etti. Ayrıca, Kur'an'da Müslümanlara vakıf kurmaları için tavsiyelerde bulunan âyet-i kerimeler vardır: “Hayır işleyiniz ki kurtulabilesiniz” (en-Nisa, 4/2), “İyilik etmek ve fenalıktan sakınmak konusunda birbirinizle yardımlaşın” (el-Maide, 5/2) vb. (Terzi, 2013: 387).

Hz. Peygamber'in ve ashabının söz ve fiillerinde vakıf mefhumu ve kurumsal yapısı ile ilgili pek çok örneğe rastlamak mümkündür. Peygamber Efendimiz, insanın ölümüyle birlikte amel defterinin kapanacağını, ama arkasında devamı gelen hayırlı bir iş yani (sadaka-i cariye) bırakmışsa sevap kazanmaya devam edeceğini belirtmiştir (Müslim, “Vasiyet”, 14), (Bardakoğlu, 1997: IV/432).

Resul-i Ekrem'e karşı büyük bir sevgi duyan Yahudi din alimi, mühtedi sahabe Muhayrik en-Nadri, Uhud Gazvesi esnasında Müslümanlarla birlikte Mekkeli müşriklere karşı savaşmış ve eğer bu savaşta ölürse Beni Nadir bölgesinde bulunan hurmalığının kullanım hakkını Hz. Peygamber'e bıraktığını söylemişti. O ölünce bu bahçelerin kazancı Peygamber Efendimize kaldı (Kandemir, 2005: 426).

Resulullah, Uhud Gazvesi dönüşü bu hurma bahçelerini Müslümanların istifade etmeleri için vakfetti (Hatiboğlu, 2006: 22). Bir diğer sahabe, Hz. Osman, Medine'nin güneybatısındaki Akik vadisinde yer alan ve bir Yahudi'ye ait olan Rume kuyusunu satın alarak kuyunun suyunu Müslümanların istifadesine verdi (Bardakoğlu, 1997: IV/432).

Hz. Ömer, Hayber'den kendisine ganimet payı olarak düşen kıymetli bir arazi için (Günay, 2012: 475-476) "Ya Resûlullah! Kanaatime göre değerli bir mal kazandım. Onu tasadduk etmek istiyorum" dedi. Bu söz üzerine Peygamber Efendimiz O'na "Miras bırakılmamak, bağışlanmamak, satılmamak üzere aslını tasadduk et. Fakat mahsulü infak et" buyurdular. Hz. Ömer'de bahsi geçen malı infak etti (es-Sadr, 1993: 282-283).

Sahabenin vakıf anlayışıyla alakalı olarak Günay (2012: 475-476) "Câbir b. Abdullah'ın, "ben Muhacir ve Ensar'dan mal sahibi olup da vakıf yapmamış bir kimse bilmiyorum" dediği rivayet edilir" demektedir.

Müslümanların, Hz. Peygamber ve ashabı başta olmak üzere vakfetme ve vakıf insan olma konusunda bu kadar hassas davranmalarıyla alakalı olarak Keskin ve Ateş'in söyledikleri önem arz etmektedir:

Günlük hayatla sıkı bir bağılılığı bulunan ve sosyal hayat üzerinde derin etkiler yapan bu müesseselerin, kurucuları tarafından kendilerine iyi bir gelecek hazırlama, bu dünyada ve ahirette mutluluğa ve refaha erişme, mallarını artırıp çoğaltma, manevi ve sosyal mevkiini yükseltme, adını kendisi öldükten sonra da yaşatma, kıyamet günü için azık hazırlayıp cehennem azabından korunma, cennet nimetlerini elde etme ve mümkün olduğu kadar Allah'a yaklaşma gibi dinî, psikolojik, sosyolojik ve ekonomik düşünce ve niyetlerle kurulmuş olmaları (Keskin, 1999: 192), hayrî ve dinî hizmetlerin yanında geniş çapta sosyal hizmetlere de yer verildiğini açıkça ortaya koymaktadır (Ateş, 1982: 55-56).

Vakıfların toplumların maddi ve manevi kalkınmışlık ve ilerlemesine sağladıkları katkılarla alakalı olarak es-Sadr şöyle söylemektedir:

Vakıfların maddi ve manevî zorlukların, ıstırapların giderilmesine, hayatın güzelleştirilip insan onurunun korunmasına, sosyal düzenin her türlü tehlike ve sıkıntılardan kurtarılmasına yardımcı olduğu görülür. Bu maksat ve gayelerle vakfedilen camiler, mescitler, namazgahlar, okullar, medreseler, kütüphaneler, darüşşifalar, hastaneler, aş evleri, kervansaray, çeşme, kaldırım, su yolu tesisleri ile köprüler, dul ve yetimleri barındırma yurtları, emzirme ve büyütme yuvaları gibi nice mimari ve medeni değeri olan eser sayesinde toplumların geliştiği görülmüş ve memleketlerin kalkındığı müşahade edilmiştir. Vakıfların gördüğü bir diğer önemli hizmet, vakf edenin ölümünden sonra dahi vakıf alanında bırakılan eserler sayesinde muhtaç kimselere yardımın devam etmesidir (es-Sadr, 1993: 282-283).

İslam medeniyet anlayışında vakıflar toplum içi huzur ve refahın artmasına önemli oranda katkı vermiş en önemli sosyal yardım kurumlarıdır (Çelik, 2017: 59). Müslüman toplumlarda pratiğe aktarılmış haliyle vakıf uygulamaları, bütün insanlık tarihi sürecince sosyal hizmet sahasında yapılan hizmetlerin en ileri seviyesini temsil etmektedir (Çelik, 2017: 59, 67).

2.13. Karz-ı Hasen

Karz kelimesi sözlükte “kesmek” (Zühayli, 1992: VI/9), “karşılık vermek”, yerle alakalı bir şekilde kullanıldığında “çaprazından dolaşıp gitmek” (Apaydın, 2001: 520), bir mekândan bir başka mekâna geçmek, intikal etmek, borç vermek, (Şener, 1989: 393-395) manalarında kullanılmaktadır.

Dini literatürde karz kavramı için Çağrı (1997: 536) “karz” kelimesi, “Allah’ın rızasını gözeterek ihtiyacı olanlara ödünç para verme” anlamının yanı sıra daha çok “Allah yolunda infak” yani yoksullara karşılıksız ve sırf Allah rızasını gözeterek yapılan yardım anlamında da kullanılmıştır” demektedir.

İslam dininde, sosyal hizmet kavramıyla iç içe geçmiş kaynaklardan bir tanesi de karz-ı hasendir. Toplumda borçlanmış ve bunu ödemekte zorlanan kişilere destek olmak, sorunlarının çözümüne yardım etmek çok önemli bir sosyal destek uygulamasıdır (Çelik, 2017: 56).

Karzın yani ödünç vermenin İslam’da çok önemli bir yeri vardır. Kur’ân-ı Kerîm’de bu konu ile ilgili altı âyet-i kerîme vardır. (el-Bakara, 2/245; el-Maide, 5/12; el-Hadid, 57/11, 18; et-Teğabün, 64/17; el-Müzzemmil, 73/20). Âyet-i kerîmelerde, borç vermenin çok faziletli bir hareket olduğu karşılığının da Allah katında çok yüksek olduğu bildirilmektedir. Konuya örneklik teşkil edecek bir âyet-i kerîmede Allah Teâlâ, “Yalnız Allah rızası için gönül hoşluğu ile bir ödünç verecek kimdir ki, Allah ona kat kat mükâfatını versin? (el-Bakara, 2/245) buyurmaktadır (Şener, 1989: 393-395).

Yukarıda bahsi geçen âyetlerde yaratanın hoşnutluğunu kazanmak amacıyla yapılan harcamaların Allah’a verilen bir ödünç olarak değerlendirilmesi ve bunun O’nun katında kesinlikle kayıp olmayacağının, karşılığının da sevap ve mükafat olarak kat kat fazlasıyla iade edileceğinin bilinmesi gerektiği belirtilmiştir (Apaydın, 2001: 520).

Karzla alakalı olarak Sabık (1988: 71) “İnsanlara içinde acıma ve rahmet bulunması, onların işlerini kolaylaştırması ve onları güçlüklerden kurtarması sebebiyle Allah’a yakınlaştıracı bir fiil sayılmıştır” demektedir. Karzın, yani ödünçün borçlanan açısından bakıldığında dünyevi, bu borcu vermiş olan kişi açısından bakıldığında da ahirete taalluk eden menfaatleri vardır (Apaydın, 2001: 521).

İhtiyaç sahibi bir insana borç veya ödünç veriyor olmak erdem yüklü bir davranış olarak kabul edilmiştir. Öyle ki kişinin bir başkasına borç veriyor olması, sadaka vermekten daha faziletli bir davranış olarak kabul görmüştür. Hz. Peygamber bir hadislerinde şöyle buyurmuştur: “Mirac gecesi cennetin kapısı üzerinde, ‘sadaka on misli sevapla karşılır, borç ise on sekiz misli sevap ile karşılır’ yazılı olduğunu gördüm. Cebrail’e ödünç vermenin sadakadan üstün olmasının sebebi nedir? diye sordum. Cebrail: Çünkü dilenci, yanında olduğu halde dilenir. Halbuki borç isteyen kimse ancak muhtaç olduğu için borçlanır diye cevap verdi” (İbn Mace, “Sadakat”, 19) (Karaman vd., 2006: 361).

Bir başka hadis-i şerifte ise Hz. Peygamber şöyle buyurmuşlar: “Ödeme güclüğü çeken borçluya zaman tanıyan ya da alacağını bağışlayan kimseyi Allah, hiçbir gölgenin (himayenin) olmadığı kıyamet gününde kendi arşının gölgesinde gölgelendirecektir (özel olarak himaye edecektir) (Görmez vd., 2014: 122).

Kur'ân-ı Kerîm'de "Karz-ı hasen"ın, faiz yasağını bildiren âyetlerden sonra geliyor olması, onun ribaya alternatif bir seçenek olduğunu ortaya koymaktadır (Karaman, 1991: 207).

Maddi açıdan sıkıntıya düşen bir Müslümana, hali vakti yerinde zengin bir Müslüman kardeşi ya da devlet beytûlmali parasal destek verebilir. Hz. Peygamber döneminde hem toplumsal yapı hem de devlet tarafından tatbik edilen karz-ı hasen çok kıymetli bir sosyal hizmet müessesesi olarak ortaya çıkmıştır (Çelik, 2017: 56).

Maddi sıkıntılar yaşayan insanları içinde bulundukları bu zor durumdan istifade ile sömürme temeline dayalı oluşturulan toplumsal yapılarda insanların huzur bulması mümkün değildir. Sömüren ile sömürülenlerin mevcut bulunduğu toplumlarda toplumsal huzuru ortadan kaldırma adına kullanılan en önemli enstrümanlardan birisi olan faizin yerini, uhuvvet ve kardeşlik duygularının alması toplumun huzur ve mutluluğu adına bir zarurettir. İslam toplumsal yapısında zengin konumundaki insanlar gerektiğinde maddi kazanımlardan vazgeçerek kardeş bildikleri muhtaçların ihtiyaçlarını giderme adına karz-ı hasen müessesesini harekete geçirerek toplumsal yapının güçlenmesine toplumda sevgi saygı ve kardeşlik duygularının artmasını temin ederler (Karaman, 1991: 207).

Bu tür maddi yönü ağır basan sosyal yardım uygulamaları ile toplum içinde ortaya çıkması muhtemel toplumsal huzursuzluk ve mücadelelerinde önüne geçilmiş olacaktır.

BÖLÜM 3: HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE SOSYAL HİZMET UYGULAMALARI

Sosyal devlet, cemiyetin korunmaya, bakıma ve yardıma ihtiyaç hisseden kesimlerine lüzumlu görüldüğünde ekonomik ve sosyal destek sağlamak ve cemiyet dâhilinde dışlanmaksızın yaşamlarını sürdürmelerini temin etmek, normal bir insanın ihtiyacı olan beslenme ve barınma imkânlarına kavuşturmak amacıyla destek olması gerektiğini kabullenen bir devlet vasfı ve devlet niteliğidir. Sosyal devlet, halkının sosyal gelişmişliği, huzuru ve refahı ile ilgili vatandaşlara minimum bir hayat seviyesi temin etmeyi bir gereklilik olarak görür.

3.1. Yoksullara Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları

Yoksulluk yüzyıllardır insan neslinin önemli bir bölümünün birebir yaşadığı karmaşık bir problemdir. Bu problemin çözümü ile alakalı olarak dinler ve diğer toplumsal yapılar çeşitli çözümler üretmişlerdir. Sosyal hizmet, toplumsal yaşamla alakalı meselelerde çözüm amaçlı olarak varlık gösterir. Yoksulluk toplumla alakalı birçok sorunun temel etmenidir. Bu alan fakirlik probleminin tamamen ortadan kaldırılması ya da olabildiğince azaltılabilmesi ile birinci dereceden ilgili bir sahadır (Feyyaz, 2015: 30).

Fakir sözcüğü Arap dilinde “delmek, kazmak, kırmak” asıl manası “omurgası (fekar) kırılmış kimse” demektir. Bu pozisyonadaki bir insan gibi, bir işe güç yetirememeleri ve başkalarına ihtiyaç duymaları nedeniyle maddi açıdan müşkil durumda bulunan insanlara da fakir denilir (Eskicioğlu, 1995: 129).

Fakirin bir başka tanımında Yaman (2003: 215) “böyle insanlar, içinde bulundukları sefalet sebebiyle en basit günlük gereksinimlerini bile kendileri karşılama imkânına sahip olmadıklarından dolayı başkalarına ihtiyaç hissettiklerinden bunlara fakir denilmiştir” demektedir.

Peygamber Efendimizin Medine’ye hicretini müteakip toplumdaki sosyal eşitsizlik ve problemlerin çözümü ile alakalı önemli tedbirlerin alındığı görülmektedir. Bunların en başında da muhtaç insanların korunup gözetilmesi ve onlara hem bireysel hem de toplumsal bazda sahip çıkılması gelmektedir.

Muhacir ve Ensar arasında ilan edilen muahat, köle olan insanların azad edilmesi, halkın istifade edebilmesi için vakıf ve hayrî faaliyetlerin özendirilmesi, Kur’ân ve sünnette muhtaçlara sahip çıkmayı teşvik edici türden kefare, zekât, fıtır sadakası, infak, nafaka gibi bir takım dini mükellefiyetlerin ortaya çıkması, ihtiyaç hissettikleri zamanlar borçlu ve muhtaçlara beytülmalen destek verilmesi alınan önlemler arasında sayılabilir (Eskicioğlu, 1995: 129-131). İslam dini ortaya koyduğu bu maddi yardımlaşma araçları sayesinde sermayenin belli ellerde toplanmasının da önüne geçmiştir (Buladı, 2004: 135).

İslâm hiçbir şekilde bütün müminlerin eşit seviyede maddi güce sahip olmalarını hedeflememiştir. İnsanlar arasında maddi güç farklılıkları olacaktır ve bu da normal bir durumdur. Toplumsal yapıda maddi açıdan durumu çok iyi ve zengin insanlar bulunacağı

gibi, bir takım temel ihtiyaçlarını bile teminde zorlanan, yoksulluk içinde yaşıyan insanlarda bulunacaktır.

Öncelikle İslâm dininin temel amacı, maddi olarak ortaya çıkan ve toplumun huzurunu kaçırma kapasitesi de bulunan benzeri maddi sıkıntıları gidererek toplumsal barışın devamlılığını sağlamaktır. Eğer toplumun katmanları arasında maddi imkân noktasında makas sürekli açılıyorsa bu mutluluk huzur ve birlikteliğı ortadan kaldırıcı en önemli sebeplerden birisi olacaktır. Böylesi durumlarda İslâm dini hemen müdahalede bulunarak, ihtiyaç sahiplerinin en yakın çevresinden başlamak üzere durumu iyi olan Müslümanlara muhtaç durumdaki kardeşlerinin ihtiyaçları karışlamak ve asgariye indirmenin bir gereklilik olduğunu bildirir. Muhtaçların ihtiyaçlarını karışlamak zengin kişiler üzerine bir farz-ı kifayedir. İslam şöyle bir prensip ortaya koymuştur; zengin insanlar eğer ihtiyaç sahiplerinin muhtalıklarını gidermezlerse bütün zenginler bu durumda mesuldür ve başkalarına ait malları ellerinde tutuyormuş gibi kabul edilirler (Karaman, 2012: 360).

Hz. Peygamber, bu konu ile alakalı olarak şöyle söylemişlerdir:

“Yanı başındaki komşusunun aç olduğunu bildiğı halde kendisi tok olan; mümin değildir”.

“Herhangi bir yerde, bir kişi aç olarak sabahlıyorsa, orası Allah ve Resulü’nün emanından uzaktır (Orada, Allah’ın azabına açık bir kapı vardır).”

“Bir Mümin aç olarak gecelerse, orada hiç kimsenin mal (sahibi olmak) hakkı yoktur”.

Dr. Ali el-Barudi, “Arap sosyalizmine dair incelemeler” adlı kitabında bu hadisi şöyle yorumlamaktadır:

“Bir toplumda ihtiyaç sahibi aç ve susuz birisi mevcut ise, o toplumsal yapıda yer alan hiç kimsenin mülkiyet hakkı sahih değildir. Bu hakka da saygı duyulması gerekli değildir ve korunması da uygun değildir. Bu cümle şunu ifadelendirmektedir. Toplumda bulunan bir aç insan, bu durumdan kurtuluncaya kadar, diğer insanların mülkiyet haklarının meşruluğı ortadan kalkmıştır” (Halil: 1993, 93).

İbn Hazm konuyla alakalı olarak el-Muhalla’da şöyle demektedir: “Her bölgenin zenginlerine, yoksulların ihtiyaçlarını karışlamak farzdır. Zekât ve Müslümanlardan gelen diğer mallar, onların ihtiyaçlarını karışlamaya yetmezse, sultan onları buna zorlar. Böylece zaruri beslenme ihtiyaçları, yazlık ve kışlık giyecekleri ve onları yağmurdan, güneşten ve gelip geçenlerin bakışlarından koruyacak konut ihtiyaçları giderilir” (Belik, 1992: 73-74).

İbn Hazm bu konuda bütün ashabın icması bulunduğunu söyleyerek sözlerine şöyle devam etmektedir: Eğer bir kişi açlık ve susuzluktan ölecek duruma gelirse ve suyu ve yiyeceğı bulunan kişi bunları ona vermeyi reddederse bu aç ve susuz kimse bunları ondan zorla alabilir. Eğer bunları katı kalpli veya cimri mal sahibinden cebren alan kişi öldürölürse, öldüren cinayetten yargılanır. Eğer mücadele sırasında mal sahibi öldürölürse Allah’ın laneti onun üzerine olacaktır (Fazlurrahman, 1996: 336, 339).

Konuyla alakalı olarak Sancaklı (2004: 147) “Hz. Ebu Bekir’in oğı Abdullah, müşahede ettiğı bir olayı şöyle nakleder: Bir defasında Resulullah, iki kişilik yiyeceğı, olan (suffe ashabından) bir üçüncüsünü, dört kişilik yiyeceğı olan beşincisini yahut altıncısını alıp birlikte götörsün” buyurdu.

H. Peygamber, fakir kardeşlerinin müşküllerini gidermek için gayret sarf eden Müslümanların yaptığı işi, sevaben Allah yolunda cihad eden ve gece namaz kılıp, gündüz oruç tutan kimsenin yaptığına eşit kabul ediyordu (Buhari, “Nafakat”, I) (Görmez, vd., 2014: V/50).

Peygamber Efendimiz, fakirlerin çağrılmadığı ve olmadığı bir düğün sofrasını şöyle nitelemektedir. “Yemeğin en kötüsü zenginlerin davet edilip, fakirlerin terk edildiği velime yemeğidir (İbn Mace, “Nikâh”, B.25).

Sahabe-i Kiram, bu konudaki hassasiyetlerini o kadar ileri seviyeye götürmüştü ki, yalnız yemek yemeği haram kabul ediyorlardı. Evlerine bir muhtaç veya misafir davet etmeden yemek yemiyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ Nur suresinin 61. âyetini indirerek, “yalnız da beraber de” yemek yenilebileceğini bildirmiştir (Coşkun, 1990: 51).

İlk Müslümanlar, Mekke’de İslam’la müşerref oldukları ilk zamanlarda hem sayı olarak azdılar hem de Mekke’li müşriklerin zulümleriyle karşı karşıydılar. Kendilerine ait bir devletleri ve siyasi bir varlıkları bulunmadığı o dönemde bile yoksul ve muhtaç konumdaki kardeşlerine yardım konusunda çok hassastılar (Özek vd., 1984: 6).

Bi’setin yedinci yılında yani 616 yılı itibariyle Mekke müşrikleri tarafından H. Peygamber’in ailesi olan Haşimoğulları’na karşı başlatılan sosyal ve ekonomik boykot, bi’setin onuncu yılına yani 619 yılına kadar devam etmiştir. (Sarıçam, 2011: 106).

Zengin bir Mekke’li kadın olan H. Peygamber’in eşi H. Hatice bu muhasara döneminde aç ve susuz kalan fakirler için bütün servetini harcamıştır. Bu o dönem için çok önemli bir sosyal hizmet örneği idi. Allah Teâlâ bu değerli annemizi Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle övmüştür; “Şiddetli bir açlık gününde kendisine yakınlığı olan bir yetimi yahut yerde sürünen bir yoksulu doyurmaktır” (el-Beled, 90/14-16).

Sana (Allah yolunda) ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Maldan harcadığınız şey, ebeveyn, yakınlar, yetimler, fakirler ve yolcular için olmalıdır. Şüphesiz Allah yapacağınız her hayrı bilir (el-Bakara, 2/215).

Akrabaya, yoksula ve yolda kalmışa hakkını ver. Bununla beraber malını saçıp savurma (el-İsra, 17/ 8).

Allah yolunda mallarını harcayanların örneği, yedi başak bitiren bir dane gibidir ki, her başakta yüz dane vardır. Allah dilediğine kat kat fazlasını verir. Allah’ın lütfu geniştir, O her şeyi bilir. Mallarını Allah yolunda harcayıp da arkasından başa kakmayan, fakirlerin gönlünü kırmayan kimseler var ya, onların Allah katında has mükâfatları vardır. Onlar için korku yoktur, üzüntü de çekmeyeceklerdir (el-Bakara, 2/261-62).

(Sadakalar) Kendilerini Allah yoluna adayan fakirler içindir ki, onlar, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremezler. İffetlerinden dolayı bilmeyen onları zengin sanır. (Ama) Sen onları yüzlerinden tanırsın. Yüzsüzlük ederek insanlardan istemezler. Hayırdan her ne infak ederseniz, şüphesiz Allah onu bilir (el-Bakara, 2/273).

Günahkârlara, “Sizi bu ateşe sürükleyen nedir?” diye sorarlar. Onlar: ‘Biz namaz kılanlardan değildik, yoksulu doyurmuyorduk, bâtıla dalanlarla birlikte dalıyorduk ve hep

böyle ölüm gelinceye kadar hesap gününü inkâr ediyorduk!” derler (el-Müddessir, 74/41-47).

Hayır, yetime karşı cömert davranmıyorsunuz. Birbirinizde yoksulu yedirme sevgisi uyandırmıyorsunuz; mirası, hak hukuk demeden yiyip de yiyorsunuz; malı da sevdikçe seviyorsunuz (el-Fecr, 89/17-20).

Âyet-i kerîmelerin genelinde muhtaç ve yetimlerin doyurulması, onlara sahip çıkılması, her türden ihtiyaçlarının karşılanması gibi sosyal hizmet kapsamında kabul edilen davranışlardan uzak durulmasının insanı Allah’ın rızasından uzaklaştırarak cehenneme sürükleyecek sebeplerden olduğu vurgulanmaktadır (Fazlurrahman, 1996: 127-128).

Yine Zariyat suresinde Allah Teâla “Onların mallarında dilenenin ve yoksulun da bir hakkı vardır” buyurmaktadır. O dönemlerde “doymak” en önemli ve birincil ihtiyaçtı. Muhtaç insanlar “toprakta sürünen” olarak vasıflandırılırdı. Fakirlerin karınlarının doyurulması gerektiğinden bahseden âyet-i kerîmelerde emir sığıması kullanılmamıştır. Fakat “hak”ın ödenmesinden bahseden âyetlerin bazılarında “ver” emri kullanılmıştır (Yeniçeri, 1984: 26-27).

Bir başka âyet-i kerîmede; “Bir de akrabaya yoksula, yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma” (el-İsra, 17/26) buyrulmuştur.

Bu âyet-i kerîmeye göre, varlıklı insanların muhtaç olanlara yardımı bir ihsan değil, yaratanın yerine getirilmesini emrettiği bir haktır (er-Rum, 30/38; el-İsra, 17/26) (Cebeci: 2003, 294). İslâm dininin bu konu ile alakalı düsturu bir ikrammış gibi değerlendirilmemeli bu bir hakkın sahibine iadesi olarak görülmelidir (Yeniçeri, 1984: 27).

Mâûn suresinde dini yalan sayma ile açların karınlarının doyurulması, ihtiyaç sahibi olanların gözetilmesi arasında çok önemli bir bağlantının bulunduğu ile alakalı bir vurgu yapılmıştır. Bu bağlantı, dinin temel yapısının daha rahat bir biçimde anlaşılmasını temin edecek unsurlar içermektedir: “Dini yalanlayanı gördün mü? İşte o, öksüze kötü davranan ve yoksulu doyurmaya çalışmayandır. Şu namaz kılıp da namazlarında ciddiyetsiz olanların vay haline. Onlar gösteriş (için ibadet) yaparlar. En ufak bir yardımı dahi esirgerler” (el-Mâûn, 61/1-7).

Hız. Peygamber, Mekke’de İslâmı tebliğ başladığı ilk dönemde, iki önemli konuyu öncelemiş ve fazlasıyla bunların üzerinde durmuştur. Bunların ilki, iman yani tek Allah’a iman etmek, ikincisi ise, toplumsal yaşamda bu imanın gereği neyse onu yerine getirmektir. Bu iki kavram birbiriyle iç içedir. Öncelikle büyük bir sadakatle iman etmek, sonrasında da bu imanın hayata yansımaları olan toplum hayatında pratiğe dökülmesi ikisi birbirinin izdüşümü gibidir. Birini diğerinden ayırmaya imkân yoktur.

Onun için sık sık okuduğumuz “Eraeytellezi yükezzibübbiddin” (dini yalanlayanı gördün mü?..) anlatımında hem iman etmek hem de yoksula aldırmmamak gibi iki zıt fiilin beraber bulunmasına imkân yoktur. Bu durum insanı iman dışına itmez belki ama böylesi bir iman toplumsal bir nitelik taşımaz. Musa Carullah iman için; “toplumsal iman” tabirini kullanmıştır (Aydın’dan aktaran Sancaklı, 2006: 56-57).

Bu âyeti kerîmelerde dikkat çeken önemli bir hususta aç olan insanın karnını doyurmamanın, muhtaç olana dayanak olmamanın veya onu içinde bulunduğu bu yoksulluktan kurtarmamanın dini yalan saymaya muadil bir noktaya getirilip, bu şekilde davranmanın aynı şekilde dini yalan saydığının ifade edilmiş olmasıdır.

3.2. Yetimlere Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları

Yetim, sözlükte “yalnız olmak, tek başına kalmak” anlamındaki yüm kökünden türemiştir. Kelime çeşitli nesnelerin tekliğini ifade eder. Hz. Peygamber bir hadis-i şerifte yetimin zayıflığına işaret ederek; “Müslümanlar içinde en hayırlı ev; içinde yetime iyi muamele edilen evdir. Müslümanlar için en kötü ev ise yetime kötü muamele edilen evdir” (İbn-i Mâce, “Edeb”, 6) demiştir. Babasını kaybeden küçük büyük herkese (sözlük anlamı bakımından) yetim denilebilirse de fıkhîta yetim henüz bulûğ çağına ermemiş çocuklar hakkında kullanılır. Bir hadiste de bulûğ çağından sonra yetimliğin kalkacağı belirtilmiştir (Ebû Dâvûd, “Vesâyâ”, 9). Çocuğun nafakasını temin etme, haklarını koruma ve onu yetiştirmede babanın daha çok rolü bulunduğundan yetimlik özellikle babaya bağlanmıştır (Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât, “ytm” md.) (Arı, 2013: XLIII/501).

Kur’ân-ı Kerîm’de yetimlerin haklarının korunması ve onlara iyilikte bulunulmasını tavsiye eden ve kesin hüküm bildiren Mekki ve Medeni pek çok âyet-i kerîme bulunmaktadır (Ayrıl, 2007: 9). Bu âyet-i kerîmelerde başlıca şu konulardan bahsedildiğini söyleyen Ağırman (2010: 105) “yetimlerin mallarının korunması, arttırılması yönünde tasarruflarda bulunulması, yetişmeleri konusunda gerekenlerin yapılması, yetiştiklerinde mallarının verilmesi, evliliklerinde adil davranılması gibi hususlardan bahsedilmektedir. Bu meyanda yetimlerin mallarını faydalı ve iyi bir hale getirmenin hayırlı bir tasarruf olduğu ifade edilmektedir” demektedir.

3.2.1. Yetimlerin Himaye Edilmesi

Yetimler yaşamlarını tek başlarına idame ettirebilme yeterliliğine sahip olmadıkları için birilerinin desteğine ihtiyaç hissetmektedirler. İslam hukukuna göre yetim çocukların bakımı, büyütülmesi, terbiyesi (Çinpolat, 2017: 220), ve himayesi en yakınından en uzağına doğru akrabalarının görevidir. Bunun fitri olduğu kadar dini, hukuki, toplumsal ve ahlaki yönleri de bulunmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de ihtiyaç sahibi akraba ve yetimlere yönelik (Ağırman, 2010: 109) âyet-i kerîmelerde şöyle buyrulmaktadır: “Sana yetimler hakkında soruyorlar. De ki: Onları iyi yetiştirmek (yüz üstü bırakmaktan) daha hayırlıdır. Eğer onlarla birlikte yaşarsanız, (unutmayın ki) onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah, işleri bozanla düzelteni bilir. Eğer Allah dileseydi, sizi de zahmet ve meşakkate sokardı. Çünkü Allah güçlüdür, hakîmdir” (el-Bakara, 2/220).

İslam hukukçuları, yetimleri gözetip yetiştirmeyi farz-ı kifâye olarak kabul edip aşamalı bir biçimde bunu toplumsal yapının vazifeleri arasında kabul etmiştir (Arı, 2013: XLIII/501). Yetimin sosyal güvenliği (Acar, 1993: 84), sosyal hizmetler yönünden değerlendirildiğinde İslam hukukuna göre nafakasını karşılamaktan kim sorumluydu ki (Eski, 2007: 28), bu evvel emirde mahremi olan o yakın akrabalarının sorumluluğundadır. Bunların bulunmadığı durumlarda veya bu mesuliyetlerini yerine getirme gücüne sahip

olmadıkları durumlarda bu mesuliyet diğer Müslümanlara ait olur. Devlet başkanının, velisi bulunmayan kimselerin velisi olduğu yönündeki genel kaideye bakarsak (Tirmizî, “Nikâh”, 15; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 19; İbn Mâce, “Nikâh”, 15), bu vazifenin devletçe ya da devletin gözetiminde bulunan koruyucu aile veya kurumsal bünyeler tarafından yapılması gerekmektedir. Herhangi bir idari boşluk oluşursa yetimin bulunduğu beldede ki Müslümanların tamamı bundan sorumlu olur. Anne veya babalarının müslim-gayri müslim ne olursa olsun yetimlerin yalnız bırakılmaması ve kötü niyetli kişilerin insafına terk edilmemesi gerekmektedir. Yetimin korunması ve yetiştirilmesi sırasında ortaya çıkan giderler varsa eğer kendi malından, bu yoksa en yakın hısım ve akrabalarınca, onlarında eğer maddi yeterlilikleri mevcut değilse devlet bütçesinden ya da vakıflar eliyle karşılanır (Arı, 2013: XLIII/501).

Kur’ân-ı Kerim 14 asır önce inmeye başladığında yetimlerin bakımı, eğitilmesi (Yıldırım’dan aktaran Eski, 2007: 40) ve koruyucu aile (Acar, 1993: 84) konularına değinmiştir. Konuyla alakalı olarak Hz. Meryem’in Zekeriya Peygamber’in eli altında yetiştirildiği misal olarak verilmiştir (Yıldırım’dan aktaran Eski, 2007: 40). “Rabbi onu (Meryem) güzel bir şekilde kabul buyurdu ve onu güzel bir şekilde yetiştirdi. Zekeriya’yı da O’nun bakımıyla görevlendirdi...” (Âl-i İmrân 3/37).

Hz. Meryem’in gözetilip, korunmasının dile getirildiği diğer âyet-i kerîmede bu konu şu şekilde teyit edilmektedir: “(Resûlüm!) Bunlar, bizim sana vahiy yoluyla bildirmekte olduğumuz gayb haberlerindendir. İçlerinden hangisi Meryem’i himayesine alacak diye kur’a çekmek üzere kalemlerini atarlarken sen onların yanında değildin; onlar (bu yüzden) çekişirken de yanlarında değildin” (Âl-i İmrân 3/44) (Eski, 2007: 40).

Bilindiği üzere Hz. Peygamber’de bir yetimdi. Bu yüzden O yetimlere sahip çıkılması, onların korunması ve gözetilmesi konularına başkalarına göre daha duyarlı yaklaşmış, onların dahil oldukları aile içinde ailenin bir ferdiymiş gibi sahiplenilmesini ve ona sevgi ve şefkatle muamele edilmesini emretmiştir.

Devlet başkanı olarak Allah Resulü doğmadan babasını, çok küçük yaşlarda da annesini kaybettiği için bir yetim ve öksüz olarak büyümüştür. Çocukluğu dedesi Abdülmuttalib, o vefat edince de amcası Ebu Talib’in yanında geçmiştir. Yaşadığı bu tecrübelerden dolayı yetim ve öksüzlere nasıl muamele etmesi ve edilmesi gerektiğinin pratiğini yaşayarak ve hissederek öğrenmişti. Allah Teâlâ bu tatbiki bilgiyi kıyamet gününe kadar gelecek olan nesiller pratikte uygulayabilsinler diye emir ve yasaklarla Hz. Peygamber’in kişisel deneyimi olmaktan çıkarmış, Kur’ân-ı Kerîm’in birçok âyeti yetimlerle alakalı yol gösterici bir kılavuz olmuştur.

Vahiy her konuda olduğu gibi bu konuda da kılavuzluk işlevini yerine getirerek Allah Resulünün tecrübe ettiği yetimliğin psikolojik ve sosyoekonomik dar boğazlarını da bir gerçeklik olarak onun önüne koymuştur (Altuntaş, 2009: 102). Ondan ihtiyacı olan yetimlere, miskinlere, el açıp isteyen muhtaçlara sahip çıkmasını istemiş ve bunu emretmiştir. Bahsi geçen sosyal ve ekonomik destek ve yardımlara ihtiyaç duyan bu insanların kesinlikle kalplerinin kırılmamasını, mağdur edilmemelerini ve kötü davranışlara muhatap olmamalarını bilakis istemiştir (Buladı, 2004: 140).

“(Rabbin) seni yetim bulup da barındırmadı mı? Seni yolunu kaybetmiş olarak bulup da yola iletmedi mi? Öyleyse sakın yetimi ezme! (ed-Duha, 93/6-9). Gördün mü, O hesap ve ceza gününü yalanlayanı! İşte o, yetimi itip kakan, yoksula yedirmeyi özendirmeyen kimsedir” (el-Mâûn, 107/1-3). “...Yetimlere ve yoksullara iyilikle davranın, insanlara güzel söz söyleyin...” (el-Bakara, 2/83).

Yetim ve zayıfı himaye etmek, müminlerin önemli özelliklerindendir. Çünkü onlar, “kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler” (el-İnsan, 76/8) (Buladı, 2004: 140).

3.2.2. Yetim Haklarının Muhafazası

Yetim haklarının korunmasından maksat; yetim ergenliğe ulaşip kendi şahsi işlerini kendi görebilecek, mallarını da menfaat ve çıkarları doğrultusunda kullanabilecek duruma gelinceye kadar her türden emtiasının yetimin çıkarlarına zarar verecek tarzda kullanılmasına vasisinin engel olmasıdır (Canan, 1995: 529).

Kur’ân-ı Kerîm’de yetimlerle ilgili en fazla üzerinde durulan konu, onlara ait olan malların muhafaza edilmesi ve bu mallara haksız yere el uzatılmamasıdır (Can, 2016: 140).

“Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın” (el-En’am, 6/152).

Âyet-i kerîmede ki “en güzel yaklaşma” ifadesinden müfessirler başlıca üç temel esas çıkarmaktadırlar:

1-Muhafaza

2-Artırma

3-Zamanında teslim (Canan, 1995: 528-529).

Kur’ân-ı Kerîm’de geçen Musa-Hızır kıssası yetim malının korunması ile ilgili ilk örneklerdendir (Eski, 2007: 48). “Duvara gelince, şehirde iki yetim çocuğun idi; altında da onlara ait bir hazine vardı; babaları ise iyi bir kimse idi. Rabbin istedi ki, o iki çocuk güçlü (ergenlik/rüşd) çağlarına erişsinler ve Rabbinden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarsınlar. Ben bunu da kendiliğimden yapmadım. İşte, hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur” (el-Kehf, 18/82). İmam Razi, âyet-i kerîmelerin tefsirinde özetle şöyle söylemektedir: “Çünkü o duvarın yıkılması halinde o yetimlerin malları zayi olacaktı ki, bunda da büyük bir zarar bulunmaktadır” (Razi, 1993: 239).

Allah Resulü, “Allah’ım, Ben iki zayıfın, yetim ve kadının hakları konusunda (insanları) şiddetle uyarıyorum, onların haklarına el uzatılmasını (özellikle) yasaklıyorum” (M3678 İbn Mace, “Edeb”, 6) buyurmuştur (Görmez, vd., 2014: IV/295).

Yetim malının idaresi ile alakalı olarak Altıntaş şöyle söylemektedir:

Hz. Peygamber, yetim malının yenmesi bir yana iyi idare edilmesi konusunda bile hassastı. Yetimin malını iyi idare edemeyecek vasıfta gördüğü sahabeleri bu işi üstlenmekten kaçınmalarını tembihlemişti. “Resulullah (a.s.) şöyle buyurdular: Ey Ebu Zer! Ben seni zayıf bir kimse görüyorum. Ben kendim için sevdiğimi senin için de severim. Öyleyse iki

kişi üzerine emir olma. Yetim malına da velilik yapma.” (Ebu Davud, “Vesaya”, 4; Nesai, “Vesaya”, 10) (Altıntaş: 2011, 190).

“Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını doldurasiya ateş yemiş olurlar ve zaten onlar çılgın bir ateşe (cehenneme) gireceklerdir (Nisa, 4/10).

Ayrıca hadis-i şeriflerde yetim malını yemenin ahirette insanın mahvına sebep olan yedi büyük günahın birisi olduğu söylenerek, inananlardan bundan uzak durması istenmiştir (Buhârî, “Vesâyâ”, 23) (Arı, 2013: XLIII/501).

Hız. Peygamber yetimin sahip olduğu ve bir vasi tarafından koruma altına alınmış malının çalıştırılarak onun geleceği için helal kazançla çoğaltılmasını, tükenip gitmesine müsaade edilmemesini istemiştir. Efendimiz, “Dikkat edin! Kim malı olan bir yetimin velisi olursa, o malı ticarete değerlendirsın ve onu (çoğaltmadığı için) zekâtın yiyip tüketmesine terk etmesin” buyurmuşlardır (T641 Tirmizi, “Zekât”, 15) (Görmez vd., 2014: IV/296).

Konuyla alakalı olarak Canan (1995: 531) “Bundan maksat, velinin, yetimin malını sabit durdurulmamasıdır. Bu da onu ya bizzat ya da başkası vasıtasıyla çalıştırmasıyla gerçekleşir. Eğer, nakit para ise mudarebe yoluyla ticarete verir. Ev ve hayvan ise kiraya verir. Tarla ise çeşitli usullerle eker, ektirir, fakat âtıl bırakmaz” demektedir.

Üzerinde hassasiyetle durulan diğer bir konuda yetim mallarının zamanında teslimidir. Yetimlerin ergenliğe erişmeden önce mallarının teslimi yasak olduğu gibi, erdikten sonra da mallarının tesliminin geciktirilmesi de yasaklanmıştır (Canan, 1995: 531). Ayrıca malların teslimi sırasında şahit bulundurulması da özellikle istenmiştir (Arı, 2013: XLIII/501). Konuyla ilgili âyet-i kerîmede şöyle buyrulmaktadır: “Yetimleri evlenme çağına varıncaya kadar gözetip deneyin. Akılca olgunlaştıklarını görürseniz mallarını kendilerine teslim edin. Büyüyünce ellerine alacakları düşüncesiyle o malları israfla tüketmeyin. İhtiyacı olmayan veli, yetim malına tenezzül etmesin. Muhtaç olan ise meşru surette, ihtiyaç ve emeğine uygun olarak yararlansın. Onlara mallarını teslim ettiğinizde bunu şahitlerle tespit ettirin. Allah hesap sorandır ve O’nun hesap sorması kafidir” (en-Nisa, 4/6).

Konuyla alakalı bir diğer âyet-i kerîmede: “Yetimlere mallarını verin ve murdar olanla temiz olanı değiştirmeyin. Onların mallarını mallarınıza katarak yemeyin. Çünkü bu, büyük bir suçtur” denilmektedir (en-Nisâ 4/ 2).

Son tahlilde yetimle alakalı âyet ve hadislerin geneline bakıldığında görülmektedir ki, İslami naslar yetimlerin ekonomik açıdan zarara uğratılmamasını, yetimlerin mallarının en iyi şekilde korunmasını, arttırılmasını ve en güzel şekilde kendilerine teslim edilmesini istemektedir (Can, 2016: 147).

3.2.3. Yetimlere Maddi Yardım

Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan İslâm’ın genel ilkeleri, Hız. Peygamber’in söz ve tatbikatlarına bakıldığında özellikle yetimlere ayrılmış bazı gelir kaynakları (Ertuç, 2009: 114), ilk etapta miras, fey ve ganimet göze çarpmaktadır (Can, 2016, 134-135).

“(Mirastan payı olmayan) yakınlar, yetimler ve yoksullar miras taksiminde hazır bulunursa bundan, onları da rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin” (en-Nisa, 4/8).

“Allah’ın o (fethedilen) şehir halkından Resûlü’ne verdiği fey, Allah’a, Resûl’e, (ve Resûl’e) yakın akrabaları olanlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir...” (el-Haşr, 59/7).

“Bilin ki, ‘ganimet olarak ele geçirdiğiniz’ şeylerin beşte biri, muhakkak Allah’ın, Resûl’ün, yakınların, yetimlerin, yoksulların ve yolcunundur” (el-Enfâl, 8/41).

Kur’ân-ı Kerîm’de inananlar ihtiyaç sahibi yetimleri doyurmaya, onları ekonomik yönden desteklemeye ve hayat şartlarını iyileştirmeye özendirilmişlerdir (Arı, 2013: XLIII/501).

“Sana neyi infak edeceklerini sorarlar. De ki: “hayır olarak infak edeceğiniz şey, anne-babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlardır. Hayır, olarak her ne yaparsanız, Allah şüphesiz onu bilir” (el-Bakara, 2/215).

“Kendileri, ona duydukları sevgiye rağmen yemeği, yoksula, yetime ve esire yedirirler” (el-İnsân, 76/8).

“Yahut şiddetli bir açlık gününde kendisiyle yakınlığı olan bir yetimi yahut yerde sürünen bir yoksulu doyurmaktır” (el-Beled, 90/14-16).

Hiz. Peygamber’in sosyal çalışmaları arasında yetimlerin toplumsal yapı içinde ekonomik düzeylerini yükseltmek için gerekli önlemleri almak önemli bir yer tutmaktadır (Sarıçam, 2011: 349-350).

“... Abdullah b. Abbâs (r.a)’dan rivayet edildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur:

‘Kim yetimlerden üç kişinin nafakasını, yetiştirilmesini üstlenirse gecesini ibâdetle ihya edip gündüzünü oruçla geçiren ve kılıcını çekerek sabah akşam Allah yolunda cihâd eden kimse gibi (sevab sahibi) olur ve benle o şu iki kardeş (parmak) gibi cennette kardeş oluruz.’ buyurdu ve şehâdet parmağı ile orta parmağını birbirine yapıştırdı (İbn Mâce, “Edeb”, 3680; Müslim, Zühd, 2983).

İbn Abbas’tan nakledildiğine göre, Hiz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Müslümanlar arasında kim bir yetimin yiyecek ve içeceğini üstlenecek şekilde sahiplenirse, affedilmeyecek bir günah işlememişse, Allah onu mutlaka cennete koyar” (T1917 Tirmizi, “Birr”, 14) (Görmez vd., 2014: IV/289).

Kur’ân-ı Kerîm (el-Bakara, 2/177) kendisinin ihtiyacı olduğu halde elindeki ekonomik imkânları yetimlerle üleşen kimseleri hakiki anlamda iyilik (bi’r) üzere olan kişiler olarak tanımlar (Görmez vd. 2014: IV/293).

3.3. Dul Kadınlara Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları

Peygamber Efendimiz, dul ve ihtiyar hanımlar ile fakirlerin ihtiyaçlarını gidermek için sürekli çaba gösterirdi. O, ömrü boyunca maddi ve manevi sıkıntı içinde olanların yanında yer almış ve onları hem maddi hem de manevi boyutta desteklemiştir. Allah’ın rızasının böyle boynu bükük ve ihtiyaç sahibi insanlarla beraber olduğunu söyler, bu insanlara

yardımcı olan ve destek verenlerin Allah yolunda savaşmış mücahitler gibi sevap kazanacaklarını beyan etmiştir (Nevevi, 2005: 300).

Konuyla alakalı olarak Buladı (2004: 146): “Allah yolunda kanını akıtan, canını ve servetini feda eden bir kimsenin gayret ve çabası ile dul ve yoksula bakanın gayret ve çabasının eşit olması, sosyal dayanışma ve yardımlaşmanın en şerefli ve önemli bir iş olduğunu göstermektedir” demektedir.

Resulullah, dul kalanlara olabildiğince fazla maddi destek olmaya gayret göstermiştir. Savaşlardan elde edilen ganimet mallarından hisse verdiği gibi, aynı zamanda devlet bütçesinden de dul hanımlara maaş bağlatmıştır. O’nun Hayber gelirlerinden muhtaç durumdaki dul Mekkeli muhacirlerle, Medineli kadınlara hisse ayırdığı nakledilir. Muhammed Hamidullah da konu ile alakalı olarak dul kadınlara Hayber ganimet gelirlerinden pay ayrıldığı gibi, beytülmalde de maaş bağlandığını söylemektedir (Çelik, 2017: 125).

3.4. Engellilere Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları

Kur’ân’ın, bedensel engellilik ve özür lülükten bahsettiği âyet sayısı çok azdır. Genellikle engellilik konusunun geçtiği yerler mecazi/manevi bir mana ifade etmektedir. Kutsal kitabımız bu tarifle çok özel ve istisnai bir durumu ortaya koymaktadır. Onun hem fiziki hem de mecazi/manevi engelliliğe bakışı Hac suresindeki âyet-i kerîmede ki benzetmeyle kendini göstermektedir. “Gözler kör olmaz; ancak göğüsler içindeki kalpler kör olur” (el-Hac, 22/46). Burada anlatıldığı üzere fiziki yetersizlikler bir noksanlık olarak değerlendirilmemektedir (Tezcan, 2007: 143).

Bu bağlamda Acara (2013: 134-135) “Kur’ân’daki görme, işitme ve ortopedik vb. bedensel engellilik ile zihinsel özür lülüğe değinilen âyetlerin neredeyse tamamına yakınının, müşrikler ve kâfirler ile münafıklar hakkında mecazî kullanım olduğu görülmektedir” demektedir. Öte yandan, bedensel özür lülülüğü ele alan âyetlerin ana değinisi ise şeref ve üstünlük verme, din ve dünya işlerini kolaylaştırma, yaratıcıya yakarma, Allah’ın izni ile hastalıklardan kurtulmak gibi konulardır (Işık, 2017: 85-86).

İnsanlar pratik hayatta başlarından geçen olayları, problemleri iman ettikleri dinsel içerikler bağlamında anlamlandırmaktadır (Musayev, 2015: 194). Mesuliyetlerimizi yerine getirdiğimiz ölçüde değer kazanırız. Bize bırakılan emanetlere sahip çıktığımız ve sorumluluklarımızı bihakkın yerine getirdiğimiz sürece değerli olma niteliğini kazanırız. İnsan kendini yani özünü, yani nefisini kötülük ve günahlardan temizlediği ölçüde değer ve kıymetini devam ettirir (Sancaklı, 2006: 45-46). Bunu değerlendiren Musayev (2015: 194) “Dolayısıyla İslam dini, insanı rengine, ırkına, cinsiyetine, soyuna, fizyolojik yapısına, engelli ve sağlıklı oluşuna göre değil, imanına, ahlakına, güzel ameline, ibadet ve itaatine, takvasına göre değerlendirmektedir” demektedir.

Bu âlemşümül değerlere malik olan engelli bir insan, bu değerlere sahip olmayan ve hiçbir bedensel özrü bulunmayan bir kişiye göre Allah katında daha üstün ve daha kıymetlidir. İçinde yaşadığı toplumun diğer bireyleri gibi her türlü olanaktan istifade etme hakkına da sahiptir (Sancaklı, 2006: 45-46).

Peygamber Efendimizin şu hadisi bu durumu çok güzel bir şekilde tarif etmektedir. “Allah, sizin dış görünüşlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar” (M6543 Müslim, “Birr”, 34) (Görmez vd., 2014: IV/274).

Kur’ân-ı Kerîm’de ise “Sizin en hayırlınız, takvaca en ileri olanınızdır” (el-Hucurat, 49/13) buyurularak değer ve üstünlük kıtası olarak takva sunulmaktadır. Bu durum insanları birbirlerinden farklı kıldığı sanılan dil, ırk, renk vb. bütün özellikleri manasızlaştırdığı gibi herhangi bir engellilik çeşidini de problem olmaktan çıkarmaktadır (Işık, 2017: 85-86).

Kur’ân-ı Kerîm’de, itibar gösterme ile alakalı olarak görme engellilerden bir tek yerde bahsedilmektedir. Allah’a ve Resulüne özden bağlı görme engelli bir sahabenin, Allah ve Resulünü reddeden ve inkâr eden zengin ve seçkin bir müşrikten daha kıymetli olduğu Abese suresinin ilk on iki âyetinde anlatılmaktadır. Bu âyet-i kerîmelerde özelde âma bir sahabiden bahsedilmekle birlikte genel manada tüm özrümlülerin haklarına değinilerek onlara karşı gerekli özen ve ilginin gösterilmesi ile alakalı şöyle buyrulmaktadır; “Kendisine o âma geldi diye Peygamber yüzünü ekşitti ve öteye döndü, yüz çevirdi. (Ey Peygamberim!) Ne bilirsin belki o âma temizlenip arınacak yahut öğüt alacak da bu öğüt kendisine fayda verecek, kendisini muhtaç hissetmeyene gelince sen ona yöneliyor, onun sesine kulak veriyorsun, (istemiyorsa) onun temizlenmesinden sana ne; ama sana Allah’a derin bir saygı ile korku içinde koşarak geleni bırakıp ondan gaflet ediyorsun, hayır böyle yapma; çünkü bu (Kur’ân sureleri) bir öğüttür, dileyen ondan öğüt alır” (el-Abese, 80/1-12).

Hz. Peygamber, engellilerin her açıdan desteklenmesinin devletin bir vazifesi olduğunu birçok hadisinde vurgulamıştır “Kim ki ölür de bir mal bırakırsa, o mal varislere aittir. Kim de bir kelle bırakırsa, o külfet de Allah’a ve Rasûlüne aittir” (Ebu Ubeyd, 1981: 269).

“Kell” şahsi işlerini kendisi göremeyen, aciz ve güçsüz bir durumda bulunması sebebiyle başkalarının yardımına ihtiyaç hisseden aciz konumdaki kişi olarak tarif edilmektedir. Bu kavram, her çeşit engellilik durumunu kapsar (Karagöz, 2013: 77). Yukarıdaki hadis, günümüzde sosyal hizmet kavramının tanımı içine giren en önemli başlıklardan birisi olmuştur (Çelik, 2017: 169).

Peygamber Efendimiz özrümlü, hasta ve dolayısı ile yardıma ihtiyacı olan kişilere yapılacak her türden iyilik ve desteği, yani içtimai açıdan yarar temin edici her türden davranışı sadaka olarak değerlendirmiştir. O, bir hadis-i şeriflerinde doğan her yeni gün için şükür amaçlı bir sadaka verilmesinin gerekliliğinden bahsettiğinde sahabe, bu kadar çok mala sahip olmadıklarını söylediklerinde O, maddi olarak bir kıymet içermeyen fakat sosyal hizmet muhtevalı sadaka çeşitlerinin de olduğunu şöyle ifade etmiştir: “Âmâyâ (görme engelliye) rehberlik etmen, sağır ve dilsiz anlayacakları bir şekilde anlatman, muhtaç bir kimseyi ihtiyacını tedarik etmesi için gerekli yere götürmen, derman arayan dertlinin imdadına yetişmen, koluna girip güçsüze yardım etmen, konuşmakta güçlük çekenin meramını ifade edivermen, bütün bunlar sadaka çeşitlerindendir...” (Ahmed b. Hanbel, 1982: 168-169) (Seyyar, 2015: 75).

3.4.1. Engellilerin Sosyal Hayata Katılımı

H. Peygamber'in yaşadığı zaman diliminde engellilerin toplumda diğer insanlarla aynı muameleye tabi olmaları ve toplumsal hayatın her safhasında yer alabilmeleri onlarla alakalı Kur'ân âyetlerinin inmesi ile gerçekleşmiştir. O, Kur'ân-ı Kerîm'in emir ve tavsiyelerinden esinlenerek engelli kişilere pozitif ayrımcılık göstermiş (Seyyar, 2015: 68), ayrıca eğitim-öğretim etkinliklerinden istifade edebilmeleri, toplum hayatına uyum sağlayabilmeleri için gerekli önlemleri almış ve aldırılmış (Çelik, 2017: 175), konu ile alakalı çeşitli sosyal hizmet uygulamaları gerçekleştirmiştir (Seyyar: 2015, 68).

H. Peygamber'in bu uygulamaları sonucunda o güne kadar toplumda hak ettikleri yeri elde edemeyen ve dışlanan engelliler hayata bağlanmaya başlamış, toplumla bütünleşme içine girmişlerdir. Bu sayede engelliler, ortalıkta dolaşan, büyük oranda hayattan koparılmış ve toplum dışına itilmiş bireyler olmaktan kurtarılacak (Çelik, 2017: 175), topluma uyumlu bireyler haline gelmişlerdir (Seyyar: 2015: 68).

Peygamber Efendimizin engellilerle alakalı topluma verdiği mesaj açık, net, etkileyici ve teşvik ediciydi. O'nun sayesinde, özürliülerin de toplum içinde eşit şartlar içinde yer alabildiği, sevilip sayıldığı bir sosyal hayatın temelleri atılmış oluyordu (Seyyar, 2007: 160-161). O dönemde yaşanan ve H. Peygamber'in engellilere yönelik sosyal hizmet politikasını ortaya koyan birkaç örnekle konuyu bağlayalım;

Zahir b. Haram, bazı bedeni kusurları olan ve belki de bundan dolayı çölde yaşamayı tercih eden sahabiydi. O bir defasında, Medine pazarında çölden getirdiği bazı şeyleri satarken H. Peygamber ona arkadan yaklaşmış ve şaka yapmak maksadıyla gözlerini kapatarak şöyle demişti: "Bu köleyi benden kim satın almak ister?" Zahir, "Ey Allah'ın Resulü Beni herkes değersiz görür" deyince H. Peygamber: "Ya Zahir, and olsun ki sen Allah katında çok değerlisin" (Çelik, 2017: 170) buyurmuşlardır.

İbn Ümmü Mektum'dan rivayet edilmiştir ki; O, H. Peygamber'e "Ya Resulullah, ben âmâ ve evi mescide uzak olan bir kişiyim. Bana kılavuzluk etmeyende bir hizmetçim var. Benim namazımı evimde kılmana ruhsat var mıdır?". Resulullah, O'na "Ezanı duyuyor musun?" diye sordu, O'da "evet" dedi. Bunun üzerine Resulullah "Sana ruhsat bulamıyorum" buyurdular (Ebu Davud, "Salat", 46, II/379). H. Peygamber'in O'nun evinde namaz kılmasına izin vermemesinin nedeni, mescidin evine ezanı duyacak kadar yakın olması, cemaatle namazdan ve toplumsal hayattan uzak kalmamasıdır.

Cuâl b. Sürâka, muhacirlerin fakirlerinden, salih, fiziki görünümü çirkin bu durumdan dolayı tek başına yaşamayı tercih eden birisiydi. O, bu fizikî görüntüsünden dolayı kendisini toplumdan soyutlayıp yalnız yaşamayı tercih etmişti. H. Peygamber, Beni Mustalik Gazvesine giderken Cuâl'i Medine'de yerine vekil olarak bırakmış, O'nun tek başına insanlardan uzak yaşamasına müsaade etmeyerek sosyal hayatın içerisine dâhil etmiştir (Tekin: 2017, 202).

3.4.2. Engellilerin İstihdamı

H. Peygamber özürliülerle özellikle ilgilenmiş, güçlerinin yetmeyeceği sahalarda onlara görev vermemiş, kabiliyetlerini göz önüne alarak onları kamusal alanda çalıştırmış,

kendilerine kıymet vermiş, onları topluma dâhil etmeye çalışmıştır. O, hiçbir zaman özörlöleri bir dilenci kitlesi ve devamlı başka insanlara ihtiyaç hisseden ve onlara mecbur bir kesim olarak görmemiştir (Sarıçam, 2011: 359).

Hız. Peygamber, insanlar arasında ırk, renk, zengin-fakir, özörlö-sağlam, makam ve şöhet gibi dış dünyamızla alakalı konularda hiçbir zaman tefrik yapmamıştır. Peygamberimizin bireysel ilişkilerinde devamlı surette âlemşömul ilkeler geçerli olmuştur. Bu sebeple etrafında yer alan özörlö insanlarla olan ilişkilerini en mutedil şekilde sürdürmüş, onlara İslam insancılığı ile davranmış ve ümmetine de bu konuda örnek olmuştur. Özörlö sahabeleri kamusal görevler dâhil, (Sancaklı, 2006: 45), yetenek ve kabiliyetleri doğrultusunda (Döndüren, 2003: 6), hak ettikleri hiçbir görev ve sorumluluktan mahrum bırakmamış (Sancaklı, 2006: 45), bu sayede de onları topluma kazandırmıştır (Döndüren, 2003: 6).

Bu konudaki en çarpıcı örnek âmâ sahabe İbn Ümmü Mektûm'dur (Aydınlı, 1999: 434). Hız. Peygamber, O'nu Mescid-i Nebevi'de müezzin olarak görevlendirmiştir (Sarıçam, 2011: 359). O, Allah Resulü'nün üç müezzininden birisiydi (Eser, 2013: 164). Ayrıca, O'nu kamusal mevkillerin en yükseğı olan kendi yerine vekâlet göreviyle de istihdam etmiş, Medine'den Veda haccı ve Uhud Savaşı'da dâhil şehir dışına çıktığı on üç seferde yerine vekil olarak O'nu atamıştır (Sarıçam, 2011: 359). Âmâ sahabe aynı zamanda hafızdı (Nedvi, Ansari, 1985: II/431). Hız. Peygamber, Mus'ab b. Umeyr ile birlikte O'nu Medine'ye İslam'ı ve Kur'an'ı öğretmek üzere eğitimci olarak görevlendirmişti (Eser, 2013: 165). Hız. Peygamber'in tatbikatında en dikkat çeken taraf O'nun bir âmâ sahabeyi devletin en üst makamlarında görevlendirmiş olmasıdır (Sarıçam, 2011: 359).

Medine şehir devletinin lideri olan Allah Resulü, Yemen'e vali atamak istiyor fakat bu kişinin işinin ehli ve yöneticilik vasfına sahip birisi olmasını arzu ediyordu. Ashabına aranızda böylesi bir göreve talip olan kimse varmı diye sordu? Hız. Ebu Bekr ve Hız. Ömer'in de aralarında bulunduğu ve bu göreve talip olan aynı özelliklere sahip sahabeleri arasından pozitif ayrımcılıkta bulunarak ortopedik engelli Muaz b. Cebel'i vali olarak atadı. (Seyyar, 2007: 115-116). Ayrıca, O'nu Hız. Ömer, Hilal-i Habeşi ve Ubeyde b. Cerrah gibi hazinedarlıkla (sahibu beytülmal) görevlendirmiştir (Merçil, 1998: XVII/141).

O dönemde, hafız-ı Kur'ân olan birkaç sahabeden birisi olan Muaz b. Cebel aynı zamanda Hız. Peygamber'in kendisinden Kur'ân eğitimi alınabileceğini söylediğı dört sahabeden, fetva verebilecek ilmi yeterliliğe sahiptir dediğı altı sahabeden de birisidir. Helal ve haramları en iyi bilen kişi olarak gösterilen Muaz b. Cebel aynı zamanda Hız. Peygamber'in sır kâtiplerindendir (Kandemir, 2005: 338). Görüldüğü üzere kendisi ortopedik özörlö olmakla birlikte, Asr-ı saadet döneminde İslami en iyi bilen ve onu öğretme yeterliliğine sahip sahabelerden birisidir. Hız. Peygamber O'na çeşitli sorumluluklar yükleyerek ve kendisini överek hem topluma katılımını hem de topluma hizmet etmesini sağlamıştır. Bu durum Muaz b. Cebel'in kendisine olan özgüvenini arttırmıştır. Hız. Peygamber, toplumda bu kadar sağlam insan varken bir özörlö ne işe yarar dememiştir. Aynı pozisyonadaki birçok sahabelerine karşıda aynı şekilde davranmıştır.

3.4.3. Engellilere Dini ve Sosyal Hayatta Kolaylık Gösterilmesi

Peygamberimiz, özürli insanların içinde bulundukları özel fiziki durumlarını göz önünde bulundurarak onlara hiçbir zaman yapmalarına imkân olmayan işleri önermemiştir (Seyyar, 2015: 69).

Allah Teâlâ, insanları altından kalkabilecekleri mesuliyetlerden sorumlu tutmuş, engellilere de engel durumlarına göre bazı kolaylıklar sağlamıştır. Engelli bir müminle, bedenlen sağlam bir mümin ibadetler konusunda aynı oranda sorumlu addedilmemiştir. İslam, kolaylık dinidir. Bu İslam'ın en temel prensiplerinden biridir. Burada kolaylıktan maksat hasta ve engelli konumunda olan kullara ibadetlerle alakalı olarak güç ve kuvvetleri oranında bir mesuliyet yüklenmesidir. Böylece bahsi geçen durumlardaki insanlar zorluk ve sıkıntı çekmeden ilgili sorumlulukları yerini getirebilirler. Bu da İslam dininin ne kadar gerçekçi bir din olduğunu bize göstermektedir. Konuyla alakalı olarak şu âyet-i kerîmeleri verebiliriz: “Allah sizin için kolaylık diler, kesinlikle size zorluk dilemez” (el-Bakara, 2/185), “(Allah) din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi” (el-Hac, 22/78), “Allah hiçbir kimseyi gücünün yetmeyeceği şeyle sorumlu tutmaz” (el-Bakara, 2/286).

Buhârî, Sahîh’inde Kitâbü’l-İmân’ın bir bâbına “Din kolaylıktır” (ed-Dînu yüsrun) adını vererek İslam dinindeki kolaylık telakkisini dile getirmiştir (Buhârî, “İmân”, 29) (Sancaklı, 2006: 58-59).

Âmâ ve topal gibi engellilerle, hastaların cihaddan ve güç yetiremeyecekleri diğer ödevlerden muaf oldukları Kur an-ı Kerim’de ifade edilmiştir. “Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya güçlük yoktur (bunlar savaşa katılmak zorunda değillerdir...)” (el-Fetih, 48/17). Peygamber Efendimizin, söz ve tatbikatları özürli insanlarla ilgili değişik hükümlere açıklık getirmiştir. Bu kişiler idarecilik, imamlık, müezzinlik yapmış ve devletin çeşitli kademelerinde çeşitli görevlerde bulunmuşlardır. Hz. Peygamber özürli sahabilere sürekli pozitif ayrımcılık yapmış, bir görev vereceği zaman bir sağlam birde özürli var ise kabiliyetli, yetenekli ve yeterli ise özürliyi tercih etmiştir. Özürli sahabilere çeşitli görevler vermiş, fakat onları savaflara dâhil etmemiştir (Acar, 2007: XXXIV/135). Fetih suresinde ki bu âyet-i kerîme de Allah-ı Teâlâ engelli kullarına kolaylık ikram ettiğini beyan etmiş, ayrıca onlara karşı ne kadar merhamet sahibi olduğunu ve taşıyamayacağı hiçbir yükü onlara yüklediğini göstermiştir.

3.5. Yaşlılara Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları

3.5.1. Kur’ân- Sünnetin Yaşlılığa Bakışı

Kur’ân-ı Kerîm, muhatabı olan insanın var edilişi ile alakalı olarak anlatımlarda bulunduğu gibi hayatın farklı dönemlerine de yer vermektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de belirtilen süreçler incelendiği zaman insanın yaratılış macerasını kapsayan izahatların hayatının bütün evrelerini ele alarak en son insan ömrünün en zorlu kısmı olan ihtiyarlık dönemiyle sonlandığı görülecektir.

Bütün bu devreler insanın yaşantısında ayrı birer ehemmiyet ve öneme haizdir. Kur’ân’da bu bağlamda bahsi geçen ihtiyarlık olgusu insanoğlunun yaşamayı hiç arzu etmediği bir

devre olarak kabul edilmektedir. Bu durumda ihtiyarlık döneminde insanın birçok yetenek ve yeterliliğini yitirdiği görüşü etkin bir rol oynamakta ihtiyar olarak isimlendirilenlerin sızlanmaları bu döneme ait bir kaybedim olarak görülmektedir. Bu durumda, insan için olumsuz çağrışımlara neden olan ve istenilmeyen bu devre ile alakalı olarak Kur'ân'ın ne dediği önem kazanmaktadır (Tütün, 2016: 303-304).

Kur'ân-ı Kerîm'de yaşlılık devresiyle alakalı birçok âyeti kerime bulmak mümkündür. Bunların bir kısmı direkt bu dönemle alakalı olmakla birlikte, bir kısmı anne ve babaların yaşlılık dönemleri ve onların ihtiyaçlarının karşılanmasından bahsettiği gibi bir kısmı da geçmiş dönem peygamberlerinin yaşlılık dönemleri ile ilgilidir (Bk. el-Hac, 22/5; el-Yasin, 36/68; el-Mü'minûn, 40/67; el-Bakara, 2/266; el-Meryem, 19/2-8; el-Al-i İmran, 3/38-40; el-İbrahim, 14/35, 39-40; ez-Zariyat, 51/24, 28-29; el-İsra, 17/23-24).

Kur'ân'da insanoğlunun bünyesinde ihtiyarlık döneminin biyolojik ve psikolojik olarak ortaya koyduğu değişimleri ve onun kişisel yapısında meydana gelen başkalaşimleri anlatan metinler bulunmaktadır. İlgili âyet-i kerimeler ihtiyarlık döneminin hususiyetleri ile alakalı bilgi sunmaktan çok, metafizik amaçlar etrafında ona yön vermeye ve bu dönemi yaşamakta olan insanlar için kişilikleri ve beklentileri doğrultusunda bir ortam düzenlemeyi gaye edinmektedir (Sancaklı, 2006: 53-54).

Kutsal kitabımız Kur'ân-ı Kerîm ihtiyarlığı, insanın ölümü gibi yaşantısının doğal bir parçası olarak değerlendirir. İnsanların ilgilerini ihtiyarlık devresine yönlendirerek bu döneme özel bir önem atfeder (Kılavuz'dan aktaran Sancaklı, 2006: 53).

Allah Teâlâ, yaşlılık devrini “erzelü'l-umr” yani insan ömrünün en rezil/sefil/düşkün devri olarak ifadelendirmektedir: “Allah sizi yarattı. Sonra sizi öldürecek. İçinizden kimileri de bilgili olduktan sonra hiçbir şeyi bilmesin diye ömrünün en düşkün çağına ulaştırılır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, (her şeye) gücü yetendir (en-Nahl, 16/70; el-Hac, 22/5). Bu âyet-i kerime yaşlılığın insan için ömrünün en sıkıntılı dönemi olduğuna vurgu yapmaktadır.

Bu zaman dilimi, akli ve bedensel pek çok yeteneğin zayıfladığı hatta bitme noktasına geldiği bir süreçtir. Tabi ki insanın bu süreçte gençlik dönemindeki güç ve enerjiye sahip olmasına imkân yoktur. Âyet-i kerîmede Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

“Allah, sizi güçsüz olarak, yaratan, sonra güçsüzlüğün ardından bir güç veren, sonra gücün ardından bir güçsüzlük ve yaşlılık verendir. O dilediğini yaratır. O, hakkıyla bilendir, hakkıyla kudret sahibidir” (er-Rum, 30/54) (Görmez vd., 2017: 280).

Bu âyet-i kerîmede insanın yaratılış serüveni ele alınmakta, onun ne şekilde yaratıldığı, aslının ne olduğu ve sonuçta güçsüzlük ve biçarelik dönemi olan yaşlılığın mutlaka geleceğinden bahsedilmektedir. Böylece insana şımarıp, haddini aşmaması anımsatılmaktadır (Sancaklı, 2006: 54-55).

Yaşlılar kimi zaman sahip oldukları güç ve kuvvetin kaybı ve azalması nedeni ile Rabbin lutfettiği izzet ve şerefi devam ettiremeyebilir, maddi ve manevi olarak onurlarını rencide edici hallere düşebilirler (Köten, 2007: 269).

Hız. Peygamber'in söz, fiil ve davranışlarında yaşlıları çok saygın bir konuma yerleştirdiği görölmektedir. O, gençleri sürekli olarak yaşlılara karşı saygılı davranmayı tavsiye etmiştir. Bir hadis-i şeriflerinde de şöyle buyurmuştur: “Herhangi bir genç, yaşımdan dolayı bir ihtiyara saygı gösterirse, Allah'ta ihtiyarlığında ona hizmet edecek kimseler yaratır” (Tirmizi, IV/372) (Sarıçam, 2004: 343).

Mekke fethedildiğinde âmâ olan babası Ebu Kuhafe'yi sırtında Allah Resulü'nün yanına getiren Hız. Ebu Bekir'e Yüce Nebi keşke bu yaşlıyı evinde bıraksaydın da yanına biz gitseydik (Ahmet b. Hanbel, III/160, VI/349-350) buyurmuşlardır. Hız. Peygamber'in sözlerinde ki bu incelik Hız. Ebu Bekr'i çok sevmesinden kaynaklandığı gibi, aynı zamanda ihtiyar insanlara karşı duyduğu hürmet ve saygının bir neticesi olarak ta değerdendirebilir (Sarıçam, 2004: 344).

Konuyla alakalı hadis-i şeriflerde Hız. Peygamber şöyle buyurmuşlardır;

“Saçı sakalı ağarmış Müslümana, aşırı gitmeyip ahkâmıyla amel etmekten kaçınmayan Kur'an hafızına ve adil hükümdara saygı göstermek, Allah Teâlâ'ya duyulan saygı ve tazimden ileri gelir (Ebu Davud, “Edeb”, 20) (Kandemir, vd., 2005: 532, 534).

“Küçüklerimize acımayan, büyüklerimizin şerefini tanımayan bizden değildir” (Ebu Davud, 58, Tirmizi, “Birr”, 15).

Hız. Peygamber özellikle toplumun zayıf kesimleri olan kadın, köle, çocuk, fakir ve yaşlılarla yakından ilgilenmiş ve onlarla çok sıkı ve samimi diyaloglar kurmuştur. O, yaşlılığa gerçekçi bir açıdan baktığı için zaman zaman o dönemin değerdendirmesini gerçekleştirmiş, bazen de onlarla latife yaparak bazı gerçekleri anlatmaya gayret göstermiştir. Bir defasında, ihtiyar bir kadınla sohbeti sırasında kadın cennete gidebilmesi için O'ndan dua istemiş, Hız. Peygamber, ihtiyarların cennete gidemeyeceğini söyleyince kadın çok üzölmüş, durumu müşahede eden Peygamberimiz kadına insanlar en güzel yaşlarında cennete gidecekler diyerek kadının bu duruma sevinmesi gerektiğini söylemiştir (Sancaklı, 2006: 56-57).

Hız. Peygamber bir hadis-i şeriflerinde de “Allah Teâlâ sünnete bağlı bir şekilde istikamet üzere yaşayan, saçları ağarmış ihtiyar bir Müslüman kendisine dua ettiğinde, kuşkusuz ona istediğini vermemekten hayâ eder” buyurarak Allah-ı Teâlâ'nın yaşlı insanların dualarını reddetmeyeceğini belirtmiştir (Görmez vd., 2014: IV/283).

3.5.2. Kur'an- Sünnet Bağlamında Yaşlılara İyilik ve Onların Himaye Edilmesi

Hız. Peygamber'in toplumun zayıf sınıflarından ihtiyarlara karşı gerçekleştirdiği uygulamalar, kendinden sonraki dönemler için çok önemli bir örnek ve temel yapı olmuştur (Çelik, 2017: 161). O, ihtiyarlara karşı çok merhamet göstermiş, onlara son derece saygılı davranmış ve bunu da ümmetine emir ve tavsiye etmiştir (Köten, 2007: 277).

Peygamber Efendimiz, ihtiyar insanları sıklıkla ziyaret ederdi. Sahabeden Enes b. Malik, bir defasında büyük annesinin Resulullah'ı yemeğe çağırıldığını, davete icabet eden Hız. Peygamber'in de yemek akabinde onlara cemaatle namaz kıldırıldığını aktarmaktadır (Müslim, “Mesacid”, 266). O, davet edilmese de ara ara yaşlı sahabelerin evlerine gider,

onlarla ilgilenir, herhangi bir istekleri varsa bunu karşılamaya çalışırdı (Müslim, “Cenaiz”, 13) (Köten, 2007: 275-276).

Mescitte sahipsiz ve yaşlı bir zenci hanım vardı. Bu kadın mescidin temizliğiyle uğraşırdı. Kadın bir süre ortalıkta görünmeyince Resulullah ahabına bu kadını sordu. Ahab kadının vefat ettiğini ve onu Cennetü'l-Bakı'ye gömdüklerini söyleyince, “Bana haber vermeniz gerekmez miydi? Bana kabrini gösterin” dedi ve kabrine giderek cenaze namazını kıldı (Müslim, “Cenaiz” 71). Bu hadise bize göstermektedir ki, Peygamber Efendimiz kimsesiz ve sahipsiz insanları gözetir, onların her türden ihtiyaçlarını karşılamaya çalışır ve onlarla ilgilenirdi (Köten, 2007: 277).

Yaşlı insanlara karşı takınılacak tavırlar genel itibariyle dini emirlerde anne-baba hakları üzerinden dile getirilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de sıklıkla insanın anne ve babasına karşı iyi davranışlarda bulunması gerektiği üzerinde durulmuştur (Gündüz, 2007: 81).

İlgili âyet-i kerîmede: “Bir zamanlar Biz Beni İsrail'e yalnızca Allah'a kulluk edeceksiniz, ana-babaya iyi davranacaksınız, yakın akrabaya, yetimlere, miskinlere iyilik edeceksiniz diye emretmiş, onlardan bunu tutacaklarına dair söz almış ve “insanlara güzel söz söyleyin”; “Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, eş, dost ve arkadaşına, uzak komşuya, yolcuya, elleriniz altında (emr-i himayenizde) bulunanlara iyi davranın Allah kendini beğenen ve daima böbürlenen kimseyi sevmez” (en-Nisa, 4/36) buyrulmuştur.

En'am ve Lokman surelerinde ki âyet-i kerîmelerde ise;

(Ey Muhammed!) De ki: “Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya iyi davranın...” (el-En'am, 6/151).

“İnsana da anne babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi, onu her gün biraz daha güçsüz düşerek karnında taşımıştır. Onun sütten kesilmesi de iki yıl içinde olur (İşte onun için) insana şöyle emrettik: Bana ve anne babana şükret. Dönüş banadır” (el-Lokman, 31/14) buyrulmaktadır.

Yukarıda geçen bahse konu âyetlerden şöyle bir sonuç çıkmaktadır; İslâm dininde yaşlı insanlar hiçbir zaman göz ardı edilmemiş toplum dışına itilmemiş aksine onlara pozitif ayrımcılık uygulanması gerektiği sürekli olarak dile getirilmiştir. Allah Teâlâ, insanoğluna şu anda yaşlı pozisyonundaki bu insanların onun bebeklik ve çocukluk dönemlerinde göstermiş oldukları alaka ve ihtimamdan bahsederek hatırlatma da bulunmaktadır (Sarıkavak, 2017: 283).

Ebeveynlerin yaşlılık dönemlerinde onlarla özellikle ilgilenilmesi gerektiği ile ilgili benzetmeler yapılarak, çeşitli ikna yöntemleri de uygulanarak bu durum etkili bir şekilde anlatılır. Zira yaşlılık dönemine girmiş olan bu insanlar içinde bulundukları bedeni ve hissi olumsuzluklarla birlikte himayeye, yardıma, desteğe ve bakıma ihtiyaç hissettikleri zorlu bir devreyi yaşamaktadırlar (Sancaklı, 2006: 54-55).

“Rabbin kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, ana-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara “öf!” bile deme; onları azarlama, onlara tatlı ve güzel söz söyle”. “Onlara

merhamet ederek tevazu kanadını indir ve de ki: “Rabbim! Tıpkı beni küçükken koruyup yetiştirdikleri gibi onlara acı” (el-İsra, 17/23-24).

Bu âyet-i kerîmeler, aynı sonuca götürücü iki ana maksada vurgu yapmaktadır. Birincisi, yaşlı insanlara karşı diğer insanlarda bulunması gereken ahlaki ve vicdani sorumluluğun dile getirilmesidir. İkincisi ise, bu insanların huzur, mutluluk ve güven içinde yaşayacakları platformların en iyi formda ne şekilde oluşturulacağının ortaya konulmasıdır (Sancaklı, 2006: 54-55).

Yaratıcımız, yaşlı insanlardan usanıldığını ve istenilmediklerini sezdirecek en ufak bir davranış içinde bulunulmasını kesinlikle tasvip etmez (Kazıcı, 2007: 243).

Anne ve babalar, çocukların dünya sahnesine çıkmalarının en temel etmenidir. Allah’ın lütuflarından sonra insanın yetişmesindeki en mühim desteği sağlayanlarda onlardır. Bu sebepten dolayı, Kur’ân-ı Kerîm’de onlara karşı hürmetsizliğin en hafif şekli olarak ifadesini bulan “onlara öf bile deme” (el-İsra, 17/23) buyrulmuştur.

İslâm dini, miras ve nafaka hukukunda da yaşlıların lehine çok önemli haklar tanımıştır. Verilen bu haklar benzeri hukuki sistemlerle kıyas kabul etmez seviyededir (en-Nisa, 4/11). Ana-baba, dede ve ninelerin, vefat etmiş evlatların terekelerine, belirlenen miktarlarla mirasçı olacakları belirtilmiştir. Bu aynı zamanda yaşlılar için bir güvence ve sigorta özelliği taşımaktadır. Oysa şu anda ülkemizdeki cari hukukta aile büyükleri yani usûl (anne-baba, dede-nine) için evlat ve torunlarına mirasçı olabilme hakkı bulunmamaktadır (Hacımuftüoğlu, 2005: 331).

BÖLÜM 4: HZ. PEYGAMBER'İN SOSYAL HİZMET UYGULAMALARI BAĞLAMINDA YENİ BİR TOPLUM VE MEDENİYET ANLAYIŞININ İNŞASI

Hiz. Muhammed, 23 yıllık Peygamberlik dönemi boyunca iyi ve doğru ilkeleri verimli uygulamalara dönüştürmüştür. Bu süreçte putperestliğin yerine tevhidî, zulmün yerine adaleti, düşmanlığın yerine kardeşliği, sürtüşmenin yerine dayanışmayı getirme gayreti içinde olmuştur. Savaşın yerine barışın hâkim olmasını hedeflemiştir. Doğruluk, nezaket, güvenilirlik, adalet, hoşgörü, özgecilik ve cömertlik gibi ahlakî davranışlarıyla insanlara örnek olmuştur. Buna karşılık kan davası, gasp, soygun, şiddet, intikam, kin beslemek, içki, kumar, hırsızlık, yetim malı yemek, yalan, gıybet, bencillik, çekememezlik, koğuculuk gibi fert ve toplumun huzurunu bozan davranışlarla mücadele etmiştir. Toplumsal hayat için gerekli olan temel değişiklikleri gerçekleştirmiştir. Bütün bu faaliyetlerinin sonucu olarak, vahyin ışığında, mükemmel kişiliğiyle ekonomik, sosyal, kültürel ve ahlakî alanlarda gerçekleştirdiği uygulamaları sayesinde “cahiliye” olarak nitelendirilen ve temel özellikleri bilgisizlik, putperestlik, kabile asabiyeti, zorbalık, zulüm, haksızlık, başıbozukluk, merkezi otoriteden yoksunluk, adaletsizlik, barış ve nizamdan uzak bir hayat, çocukları öldürmek, vahşiyane hareketler, kan davası gibi davranışlar olan dönemi kapatarak yerine sulh ve sükûnun hâkim olduğu yepyeni bir toplum oluşturmuştur (Sarıçam, 2011: 404).

Hiz. Peygamber Mekke döneminde, müminleri, itikadî ve ahlakî bakımlardan eğiterek onlarda gerçek Müslüman kimliğinin oluşmasını sağlamış ve hayatın bütün yönlerini kuşatan İslâm medeniyetini kurmaya hazır hale getirmişti. Nitekim onlar, kazandıkları bu yeni şahsiyetlerini, inançları uğrunda mallarını, mülklerini, yakınlarını ve vatanlarını terk edip bu uğurda ölümü de göze alarak Medine'ye hicret etmek suretiyle göstermişlerdir. Onların bu eylemi, Hiz. Peygamber'in Mekke'de ashabını eğitip yetiştirmedeki üstün başarısını açıkça ortaya koymaktadır.

Medine'ye hicretin ardından, Hiz. Peygamber'in etrafında, Allah'ın ve Resulü'nün emirlerini hakkıyla yaşamaya ve bu uğurda kendilerine verilecek her türlü emri ve yükümlülüğü yerine getirmeye hazır ve yetkin bir topluluk bir araya geldi. Peygamber Efendimiz, Allah'ın lütfuyla birbirleriyle kenetlenmiş bu toplulukla birlikte, insanlık tarihinin sevgi, kardeşlik, dayanışma ve adalet temelleri üzerine oturan en yüksek medeniyetini kurarak tarihin akışını değiştiren en büyük inkılabı gerçekleştirdi. Sadece on yıl süren Medine döneminde, bu medeniyetin temelleri atılmış oldu.

Hicretle birlikte gerek İslâm'ın evrensel boyutta tebliği gerekse Müslümanların barış ve güvenlik içinde yaşama imkânına kavuşması için siyasî hâkimiyetin zarureti ortaya çıktı. Çünkü İslâm dininin bütün yönleriyle yaşanabilmesi için, Hiz. Peygamber'in söz sahibi olduğu bağımsız bir ülke gerekiyordu. Kişisel ve sosyal hayatın bütün yönlerini kuşatan İslâm'ın tam anlamıyla hayata geçirilmesi ve gerçek İslâm medeniyetinin kurulması ancak böyle gerçekleşebilirdi. Dolayısıyla O, nübüvvet görevi ve dinî rehberliği yanında, hicretin ardından kuruluş halindeki bir devletin başkanlığı görevini de üstlenmiş oldu. Medine'de bir araya gelen müminler topluluğu için hem dinin uygulamaya ilişkin yönünün düzenlenip sistemleştirilmesi, hem de siyasî ve hukukî yapının oluşturulması süreci başladı. Bu süreçte Hiz. Peygamber, bir taraftan kendisine vahyedilen âyetleri tebliğ etmek, gerekli açıklama

ve izahlarda bulunmak, dini ve ahlaki kuralların uygulamasında ashabına örnek olmak suretiyle Peygamberlik görevini yürütürken, bir taraftan da Medine Şehir Devleti'ni kurarak yasama, yürütme ve yargı yetkilerine sahip bir devlet başkanı olarak çalışmaya başladı. Medine dönemi, Mekke döneminde atılan köklü ve sağlam temellerin tamamlanması açısından, itikadı, hukuki, siyasi, iktisadi ve içtimai bakımlardan genişleme ve gelişmelerin gerçekleştirildiği bir dönem oldu (Yiğit, 2015: 7-9).

4.1. Sosyal Adalet ve Güvene Dayalı Yeni Bir Toplum ve Medeniyet Anlayışının İnşası

4.1.1. İktisadi Hayatta Adalet

İnsanın sosyal hayatında ve ilişkilerinde ekonomik faaliyetler çok önemli bir yer tutmaktadır. Mekke ve çevresi herkes tarafından ticari merkez olarak bilinirdi. Mekkelilerde tüccarlıklarıyla tanınırdı. O dönem Mekke'sinde ticari işlemlerde faiz, hür iradeye fırsat tanımayan, kumar ve hileye dayalı alışverişler ve önemli oranda aldanma ve aldatmaya dayalı ticari faaliyetler çok yaygındı. Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ ticari faaliyetler esnasında iki tarafında rıza göstermesi halinde akitleşilebileceğini bildirmiş, bunun gerçekleştirilmediği durumlarda bu akitleri meşru kabul etmemiş (bk. en-Nisa 4/29), cahiliye dönemine ait bu türden alışveriş biçimlerine ilkesel anlamda karşı çıkmıştır. Peygamber Efendimizin sünnetinde konu daha vuzuh bulmuş ve bütün ticari faaliyetler ve borçlanma usulleri sağlıklı bir yapıya kavuşturulmuştur. Bu şekilde ticari faaliyetler Hicaz bölgesinde ve İslâm toplumsal yapısında ekonomik ve kültürel yaşamın ana mihferlerinden biri halini almıştır (Kallek, 2012: 135).

Toplumsal hayatta İslâm dininin arzu ettiği uhuvvetin gerçekleşebilmesi için insanların alışveriş faaliyetlerinde adil olmaları birincil önceliktir. Herkes topluma ve toplumsal kalkınmışlığa verdiği katkı nispetinde karşılık bulacak, herhangi bir şahsın veya kurumun diğerini sömürmesine fırsat verilmeyecektir (Kayaoğlu, 1985: 204-205).

Konuyla alakalı âyet-i kerîmelerde Allah Teâlâ ticaretin temel ilkelerini ortaya koymaktadır:

Ölçtüğünüz vakitte ölçeği tam yapın. Doğru terazi ile tartın. Bu hem daha hayırlıdır hem akıbeti itibariyle daha güzeldir (el-İsra, 17/ 35).

Tartmayı doğru ve adaletle yapın, terazide (mizanda) haksızlık ve eksiklik yapmayın (er-Rahman, 55/7-9).

Ölçü ve tartıyı tam adaletle yapın. Biz kimseye gücünün yettiğinden fazlasını teklif etmeyiz. Söylediğiniz zaman da yakınınız da olsa âdil olun ve Allah'a verdiğiniz sözü tutun... (el-En'âm, 6/152).

Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay haline. Ki, onlar insanlardan ölçekle aldıkları zaman (haklarını) tastamam alırlar. Onlara (insanlara) ölçekle yahut tartıyla verdikleri zaman eksiltirler. Onlar, büyük bir gün; insanların, âlemlerin Rabbinin huzurunda duracakları gün için diriltileceklerini sanmıyorlar mı? (el-Mutaffifin, 83/1-6).

Yukarıda da görüldüğü üzere, Peygamber Efendimize iktisadi mevzularla alakalı âyet-i kerîmeler geliyor, konuyla alakalı bir takım yeni hükümler konuyor, cahili döneme ait birtakım adetler yasak kılınıp, bazılarının da ıslahı yoluna gidiliyordu. Hz. Peygamber, Medine'ye hicret ettikten sonra, burada iktisadi hayatın ve pazarların müşriklerin ve Yahudilerin kontrolünde olduğunu gördü. Bunlar ticari faaliyetlerini kendi dini düşünce ve cahili törelerine göre yürütüyorlardı. Resulullah, İslâm'ın ekonomi ile alakalı kurallarının fiiliyata geçebilmesi için Müslümanlara ati bir pazarın kurulmasına ihtiyaç olduğunu gördü ve bu pazarı kurdurdu. Pazarın denetleme işine de Hz. Ömer ile hanımlardan Semra bint Nuheyk'e verdi (Sarıçam, 2011: 309).

Peygamberimiz ticârî ilişkilerin serbest piyasa şartlarında oluşmasına büyük önem vermiştir. Tüketicilerin zararına herhangi bir uygulama ve haksız kazanç yolu var ise bunları ortadan kaldırmak için gerekli tüm tedbirleri almış ve aldırmıştır. Malın üretim safhasından pazarlanmasına kadar olan süreçte koruyucu, önleyici ve denetleyici önemli bir kısmı hukuki, bir kısmı da ahlaki kurallar koymuştur. Medine pazarı ticari sahada İslâmi kural ve kaidelerin pratiğe aktarıldığı ilk yer olmuştur. Efendimizin, gelecek nesillere bıraktığı iş ve ticaret ahlakının esasları; çalışkanlık, girişimcilik, doğruluk, dürüst olmak ve hesap verebilirlik gibi prensiplerdir (İnanır, 2017: 61).

İslâm dini emtia fiyatlarındaki artışı önlemek için problemi kökten çözüme kavuşturucu yollar bulmaya çalışmıştır (el-Mısri, 1981: 483). Resulullah, karaborsacılığa engel olabilmek için gerçekten çok karalı bir tavır sergilemiş ve gerekli tedbirleri alarak toplumun bundan zarar görmesinin önüne geçmiştir. Hz. Peygamber'in açıklık ve rıza prensibiyle uyuşmayan, haksız kazanca ya da taraflar arasında kızışmaya sebep olan geçmişe ait akit türlerini tasfiye ederek adalet üzere bir pazar oluşturma amacı doğrultusunda yasak kıldığı bir takım satım şekilleri vardır. İslâm ticaret hukuku dahilinde hür iradeyi tam olarak ortaya koyamadan faiz ve hile içeren alışverişler, kumar/şans oyunu mahiyetindeki mülameşe, münabeze, müzabene vb. ayrıca garar ihtiva eden muhakale, muhadara gibi cahiliye dönemi ticaret şekillerinin yanı sıra aldatıcı reklamcılık, yalan yere yemin, musarrat ve çalıntı malların piyasaya sürülmesi haram kılınmıştır. Pazara çıkanların önünün kesilip piyasayı görmeden mallarını ucuza alma (telakki'r-rukbân), ihtikâr, neceş, devam eden bir pazarlık üzerine pazarlık, bir satışta iki satış, malın ayıbını gizleme ve etiket bilgilerinde sahtekârlık yasaklanmıştır (Kallek, 2012: 134).

Peygamber Efendimiz, ticaret ve alışveriş konularında güvenilir olmak üzerinde hassasiyetle durmuş, güvensiz bir ticari ortamın oluşmasına kesinlikle müsaade etmemiştir (Özdemir, 2014: 84-87). Konuyla alakalı olarak ashabını sürekli olarak şu şekilde uyarmıştır:

“Pazara inecek malları gelmeden yolda karşılamayın! Satılacak hayvanların sütünü sağmayıp memesini şişkin duruma getirmeyin! Birbirlerinizin malını sattırabilmek için yapmacık olarak fiyat artırmayın, reklamcılık yapmayın!” (Tirmizî, “Buyû”, 41). “Bir kimseyi aldatmak için yapmacık olarak o malın fiyatını artırarak müşteri kızıştırmayın!” (Müslim, “Buyû”, 4); Tirmizî, “Buyû”, 65). “Biriniz diğerinizin satışına karşı satış yapmasın! Sizden biriniz kardeşinizin dünürlüğüne karşı dünürlük yapmasın!” (Buhârî, “Buyû”, 58; Müslim, “Buyû”, 4); Tirmizî, “Buyû”, 57). “Üç grup insan vardır ki kıyamet

günü Allah onların yüzüne bakmayacak, onları günahlarından temize çıkarmayacak ve onlara acıklı azabını tattıracaktır: Yaptığı iyiliği başa kakan, kibir ve gurur için elbisesini yerlerde sürüyen, ticari eşyasını yalan yeminle satıp tüketen” (Müslim, “İmân”, 46); Tirmizî, “Buyû”, 5) (Özdemir: 2014, 84-87). “Meyvenin ağaç üstünde olgunlaşma belirtileri görülmeden alım satım yapmayın” (Buhari “Buyû”, 85), (Görmez vd., 2014: V/73). “Şehir dışından mal getirenleri (pazara gelmeden) yolda karşılamayın. Kim bu şekilde yolda karşılayarak (ucuza) bir şey satın alırsa, mal sahibi pazara gelince (piyasaya öğrenince alışverişi bozma veya kabul etme konusunda) serbesttir. (M2178 İbn Mace, “Ticaret”, 16) (Görmez vd., 2014: V/76).

Hız. Peygamber, dürüst ve güvenilir tüccarlar için şu müjdeyi vermektedir: “Dürüst ve güvenilir tüccar, peygamberler, sıddıklar (dosdoğru kimseler) ve şehitlerle beraberdir (T1209 Tirmizî, “Buyû”, 4), (Görmez vd., 2014: V/69).

İslâm ticaret hukukunda en temel prensip helal ve haram ölçülerine riayet konusunda çok hassas ve dikkatli olmaktır (Kaplan, 2010: 47). Peygamber Efendimiz, her türden helal alışverişte haksızlıkların önüne geçebilmek için ölçüde ve tartıda hile yapılmaması konusunda son derece hassas olunmasını emretmiştir. Tüketicinin korunması amacıyla gerekli bütün önlemleri almıştır. Adaletin topluma en yaygın şekilde yansması sağlanmaya çalışılmış ve bunda da başarılı olunmuştur (Algül, 1995: 30-31).

Tüketicinin korunması ile alakalı olarak kalite kontrolü üzerinde durmuş, çürük ve bozuk mal satımına, kaliteli malın kalitesiz malla karıştırılmasına yasak getirmiştir. Nemli ürünü çuvalın altına yerleştiren üstünü kuru ürünle örten satıcıyı kınamıştır. Kusurlu malı bunu belirtmeden satmaya kalkmanın helal bir satış olmayacağını bildirmiştir. Satışa sunulan malların fiyat artışını sağlamak amaçlı kızırtı yapmayı yasaklamıştır. Ölçü ve tartıları sürekli kontrol ettirerek, denetimlerini sağlamıştır. Piyasada mevcut değişik ölçü ve tartılar için standartlar getirmiş ve “tartı Mekke ehlinin tartısıdır, ölçek ise Medine ehlinin ölçeğidir demiştir” (Nesai, 7/284), (Sarıçam, 2011: 310-311).

Arap cahili toplum yapısında sosyal ve ticari hayatta daha doğrusu toplumsal hayatın bütün safhalarında haklı olanın değil de güçlü olanın haklı olduğu bir yapı mevcuttu. Özellikle ticari hayatta yapılan haksızlıkların önüne geçebilmek için toplumun ileri gelen hak ve adalet taraftarı bir kesimi bu durum karşısında Hılfü’l-fudûl ve benzeri yapıları oluşturma ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu dönemde Hız. Peygamber yirmili yaşlarında olduğu halde bu yapıya dahil olmuştur. Mekke ticaretle hayat bulduğu için özellikle dışarıdan bu amaçla gelen ve güç sahibi olmayan ve arkası güçlü olmayanlara karşı Mekke’nin ileri gelenleri birtakım haksızlıklar yapabilmekte ve onları ticari olarak zarara uğratabilmekte, mallarını gasp edebilmekte ve onlara çeşitli zararlar verebilmekteydiler. Bunun üzerine kurulan Hılfü’l-fudûl’da Hız. Peygamber’de yer almıştır. Cahili toplumsal yapısının açık ifadeyle hak gasbı ve eşkıyalık üzerine kurulu bu sosyal ve iktisadi yapısını bilen Hız. Peygamber, Medine’de şehir devletini kurunca burada tamamen hak ve adalet üzere kurulu sosyal ve iktisadi yapının oluşması için gerekli bütün düzenlemeleri yapmıştır.

4.1.2. Sosyal Adalet

Kutsal kitabımız, Kur'ân-ı Kerîm'in asli amacı, Allah'a imanın başat olduğu, ahlaki ilkeler üzerine kurulu sosyo-ekonomik bir yapı oluşturmaktır (Fazlurrahman, 1995: 106).

Bu yapı üç temel konu başlığı üzerinde yükselmektedir;

- a) Tevhid (tek Allah inancı)
- b) Sosyo-ekonomik adalet
- c) Hesap gününe iman (Fazlurrahman, 1997: 43).

Kur'ân-ı Kerîm, ekonomik manada insanın gereksinimlerinin karşılanması noktasında belirleyicidir. Bu ihtiyaçların giderilmesi ile alakalı olarak akılcı ve insancıl temeller üzerine kurulu, adalet ve refahı gözeten bir yöntem izlemektedir. İnsan bir takım iktisadi etkinliklerde bulunurken, ahlak ve maneviyat ağırlıklı bir güce ihtiyacı vardır. O, bunlardan destek olarak yoksullukla mücadele ve onu ortadan kaldırma ile alakalı faaliyetler yürütecektir (Aslan, 2003: 113).

Âyet-i kerîmelerde:

(Sadakalar) Kendilerini Allah yoluna adayan fakirler içindir ki, onlar, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremezler. İffetlerinden dolayı bilmeyen onları zengin sanır. (Ama) Sen onları yüzlerinden tanırsın. Yüzsüzlük ederek insanlardan istemezler. Hayırdan her ne infak ederseniz, şüphesiz Allah onu bilir (el-Bakara, 2/273).

Gerçekten Allah'ın Kitab'ını okuyanlar, namazı dosdoğru kılanlar ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden gizli ve açık infak edenler; kesin olarak zarara uğramayacak bir ticareti umabilirler (el-Fatır 35/29).

İslâm dini, elindeki iktisadi gücü ümmet arasında dağıtır ve paylaştırırken bunu hak ve adalet üzere yapabilmek için birtakım düzenlemelerde bulunarak refahın toplumun tabanına da dağılımına çok dikkat etmiş (Saruhan, Ankara: 656), toplumun ekonomik kaynaklarının en adil ve doğru şekilde paylaşım ve dağılımının teminini cemiyet yaşamının merkezine oturtmuştur. Bunu gerçekleştirebilmek içinde zekât, infak, sadaka ve yardımlaşmayı öncelemiştir. Toplumun tabakaları arasındaki ekonomik seviyenin aşırı açılmaması içinde elinden gelen ve gerekli gördüğü bütün önlemleri almıştır (Çağlayan, 2013: 304).

Peygamber Efendimiz, vergi, zekât ve kendisinde biriken sadakalarla alakalı olarak bulunduğu konumu, “Ben ancak bir haznedarım” diyerek ifadelendirmiştir. Ayrıca, “Ben ancak bir kasım (bölüşürücü) yüm” ve “Ben ancak bir bölenim, emredildiğim yerlere harcarım” demesi toplumda sosyal adaletin temini ve gelir dağılımının olabildiğince eşitlenmesi açısından çok önemlidir (Yeniçeri, 2013: 76).

Halka hizmet için gayret içinde olanlarla alakalı olarak da şöyle buyurmuştur: “Kim devlet işinden bir işi üzerine alır da ihtiyaç sahiplerine, yokluk içinde olanlara ve fakirlere kapılarını açarsa Allah da ona ihtiyacı, yokluk ve fakirliği için göklerin kapılarını açar. Kim ihtiyaç, yokluk ve fakirlik içinde bulunanlara kapısını kapatırsa Allah da ihtiyaç, yokluk ve fakirliğine karşı ona göklerin kapılarını kapatır” (Yeniçeri, 1984: 484).

İslâm dini, zekât müessesesi ve beytülmalin zekâtın toplanması ve dağıtılması ile alakalı görmekte olduğu temsili hizmet, kötülük adına ne varsa hepsini tamamen ortadan kaldırmıştır. Herhangi bir yerde toplanmış vaziyette zenginlik bulunmakta ise bunu dağıtmanın zekâtтан sonraki en önemli yolu miras hukukudur. İslâm hukuku mini birikimlerle oluşturulan servetin vefattan sonra bekletilmeden dağıtılması yöntemini geliştirmiştir. Buna göre oğullar, kızlar, baba, anne, zevce, erkek kardeşler, kız kardeşler bunların tamamı vefat edenin mirasından pay sahibi olurlar. Vefat eden kişinin yakın akrabası yoksa, uzak akrabalarına bakılır. Eğer o da yoksa, bu durumda vefat eden kişinin mirasına bütün toplum varis olacak ve servetin tamamı beytümale kalacaktır. İslâm dini, ekonomik kaynakların halk arasında eşit bir şekilde dağılımı için gönüllü sadaka ve mallardan arttırılanların infakını da öngörmektedir (Fazlurrahman, 1996: II/300, 354).

Ayrıca, şahsi mesuliyetimizin gereği olarak, öncelikle en yakınlarımızla ilgilenmek ve onlara bakmak bir gerekliliktir. İslâm’da bunu bir düstur olarak kabul etmiştir (Bkz. el-Bakara 2/83, 177; en-Nisa 4/8, 36; el-Enfâl 7/41; en-Nahl 16/90; el-Haşr 59/7).

Bir toplumda gelir dağılımında adalet tesis edilemediyse, toplumsal huzurun temini pek mümkün değildir. Toplumun gelirinin önemli bir kısmı eğer mutlu ve küçük bir azınlığın elinde toplanmış, toplumun kahir ekseriyeti ise açlık sınırının altında kazanca sahip ise, o toplumda her zaman bir takım toplumsal huzursuzlukların ortaya çıkması mümkündür. Toplumdaki ekonomik gelişmeler, paylaşım esasına, eşitlik ve hak etme ilkesine göre cereyan ederse herkes kendisine düşen payı almakta zorluk çekmez.

Kur’ân’da, “Onların mallarında belli bir hak vardır. Hem isteyen hem de istemekten utanan yoksul için” (el-Meâric 70/24-25), şeklinde geçen âyette de belirtildiği gibi, zenginler, fakirlere karşı borçlu addedilmektedir. (Bilgiseven, 1976: 195).

Bir diğer önemli düstur da şudur: Kur’ân insanların şahsi etkinliklerinin temelini tasarruf ederek yığmaya değil, infaka yönlendirmiştir. Hz. Peygamber’in ve ashabın ileri gelenlerinin hayatında bunun sayısız örnekliklerini görmek mümkündür (Aslan: 2003, 141).

Bundan dolayı, toplumu oluşturan sosyal sınıflar arasında oluşan ekonomik dengesizliklerin giderilmesi ve ekonomik yönden zayıf pozisyonda bulunanların diğerleri karşısında korumaya alınması gerekmektedir. Toplumun devamlılığı ve huzuru toplumu oluşturan bireyler arasında sosyal bir denge oluşturmaya bağlıdır. Bu yüzden “sosyal adalet” kavramı sürekli olarak ön plana çıkmaktadır. Bununla alakalı olarak Mâûn suresinde insanlar arasında sosyal adaletin sağlanması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. “Dini yalanlayanı gördün mü? İşte o, yetimi itip kakar; yoksulu doyurmaya teşvik etmez, yazıklar olsun o namaz kılanlara ki onlar, namazlarını ciddiye almazlar. Onlar, gösteriş yapanlardır ve hayra da mâni olurlar.” (el-Mâûn, 107/1-7) (Turgay, 2013: 289-293).

Bundan dolayı, İslâm dini gelir elde etme ve servet dağıtımındaki eşitsizlikleri ortadan kaldırılabilmek adına pek çok düzenlemeler yapmış, hak ve hukuk tanımaz mal ve kazanç sağlama yollarına yasak getirmiştir. Mal ve zenginliğin dağıtım ve paylaşımı esnasında adalet üzere bir sistem kurabilme adına birtakım düzenlemelerde bulunarak, refahın tabana yayılmasını temin etmeye çalışmıştır (Ayengin, 2003: 656). Resulullah, adalet ve

hakkaniyetin toplumsal hayatın bütün safhalarında neşvünema bulabilmesi ve insanlar arası ilişkilerde yayılması için çok çaba sarf etmiş ve buna da muvaffak olmuştur (Özdemir: 2014, 139-142).

4.2. Eşitlik ve İnsan Haklarına Dayalı Yeni Bir Toplum ve Medeniyet Anlayışının İnşası

İslâm gelmeden önce Arap coğrafyasında kabile tahakkümü hakimdi. Herkes kendi kabilesinin tarafını tutar. Hiçbir zaman hak ve adalet ölçülerine uygun hareket etmezdi. Tahakküm etme ve zorbalıkla hükmetme törelere bile girmişti. İntikam çok yaygın bir hal almıştı. Yağma ve karşı tarafın malına zarar verip onu gasp etme normal bir hal almıştı. İnsanların can ve mal güvenliği yoktu ve bunun temin için sağlam esaslar mevcut değildi. Kadınların hakları ayaklar altındaydı, kız çocukları istenmezdi. İnsan, hak ve özgürlüklerinin tamamen ayaklar altında olduğu, ırz ve namusunun payımal edildiği, güçlünün güçsüzü sürekli ezdiği bu zaman diliminde Hz. Peygamber'e inen vahiy manzumeleri insan hak, özgürlük ve şerefi adına çok önemli ilke, prensip ve kurallar kapsıyordu (Çubukçu, 1983: 122-123).

İslâm dini barış prensibini ilan edip, insanlar arasındaki ilişkiyi zorbalık ve savaştan, barış ve esenliğe döndürdükten sonra, insana o güne kadar verilmemiş en üstün değer ve kıymeti vererek, onu yüceltmış, insanı sırf insan olduğu için derisinin rengine, cinsine, dinine, diline, vatanına, milliyetine ve toplum içindeki içtimai pozisyonuna göre değerlendirmeksizin onu kerim kabul etmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.” (el-İsra, 17/70).

Bu şerefli kılma, yaratıcının insanı yaratması, ona ruhundan üflemesi, yerde ve gökte yarattığı her şeyi onun emrine vermesi, onu efendi kılması ve yeryüzünün imar ve ıslah edilmesi için onu halife olarak tayin etmesi olarak ortaya çıkmaktadır (Sabık, 1987: III/319).

İslâm dini, insan haklarına karşı yapılabilecek bütün tecavüzleri bertaraf edebilmek için gerekli tedbir ve yaptırımları da ortaya koymuştur. Toplumsal yapıyı da bu hakları doğrulayacak ve kuvvetlendirecek birtakım esas ve prensiplere göre tanzim etmiştir (Çağrı, 1997: 138).

İslâm dini insanın sahip olduğu bütün haklara kefil olarak dini, medeni ve siyasi bu hakları korumayı ve savunmayı gerekli ve zorunlu kılmıştır (Sabık, 1987: III/319).

İslâmiyet için insanlar, canlı ve cansız tüm varlıklar değerli ve kıymetlidir. İslâm'ın genel prensipleri bir haklar manzumesidir. Haklar, iki ana kategoride değerlendirilebilir; Birincisi: Allah hakları (hukukullah); ikincisi Kul hakları: (hukuk-i ibad) (Çağrı, 1997: 138).

a) Allah hakları (hukukullah): Yaratıcının buyruklarını her şeyin üstünde kabul edip yüce görerek, Kur'ân-ı Kerim ve sünnet-i Resulullah'ta vaz edilen emir ve direktiflere itirazsız

bir şekilde uyup, yasaklanmış olanlardan sakınıp, O'nun sonsuz, ezeli ve ebedi iradesi karşısında teslim olmaktır (Toksarı, 2011: 75).

b) Kul hakları (hukuk-i ibad): Bunlar sonuç itibariyle kamu haklarını ilgilendiriyor olsa bile, ilk etapta ferdi bir hakkın korunmasını önceleyen, kişinin söz söyleme hakkının bulunduğu haklardır. Bunlar, genel ve özel kul hakları olmak üzere iki grupta değerlendirilebilir (Bardakoğlu, 1997: 150).

İslâm dininde, anne-babanın hakları, evladın hakları, hoca-talebe hakları, eşlerin birbirlerine karşı hakları, komşuluk hakları, vatandaşlık hakları, Müslümanların hakları, insan hakları, hayvan hakları vb. çok çeşitli haklar mevzu bahistir (es-Sadr: 1993, 324-325).

Hz. Peygamber, Veda hutbesini irad ederken sözün başında; “öncelikle Allah’a hamd ve sena eyledikten sonra, “Ya eyyühe’n-nas! (Ey insanlar)” demişlerdir. O, bu kelime ile Müslüman olan, olmayan; iman eden, etmeyen; inanmış, inanmamış insanlığın bütününe seslenmiştir. Nas kelimesi kesinlik ifade etmekte olup, iman etmiş, etmemiş; müslim, gayr-i müslim; erkek, kadın; o sırada orada mevcut olan, olmayan; hülâsa akıl sahibi olan herkesi kapsamaktadır. Peygamber Efendimizin Veda hutbesi evrensel bir manifesto, sadece Müslümanlara değil bütün insanlığa hitap eden cihanşümul bir insan hakları beyannamesidir.

Veda hutbesinin içeriğinde İslâm dininin temel meseleleri, cahili olan bütün adetlerin ortadan kaldırılması, müsavat, özgürlük, kan davaları, tefecilik, emanet, insan hakları, aile hukuku, karı-koca hakları, vasiyet, nesep, zina, borç ve kefalet vb. konular yer almaktadır (Şener, 1996: 125-126).

İslâm dini insan haklarını şu şekilde sınıflandırmıştır;

- 1-Din hak ve hürriyeti (İsmetü’-d-din),
- 2-Yaşama hak ve hürriyeti (İsmetü’-n-nefs veya İsmetü’-d-dem),
- 3-Aile hak ve hürriyeti (İsmetü’-n-nesl),
 - a) Karı-koca hakları
 - b) Ebeveyn hakları
 - c) Çocuk hakları
- 4- Irzın (onurun) dokunulmazlığı hak ve hürriyeti (İsmetü’-l-ırz)
- 5- Mal ve mülkiyet hak ve hürriyeti (İsmetü’-l-mâl)
- 6- Fikir ve ifade hak ve hürriyeti

4.2.1. Din Hak ve Hürriyeti (İsmetü’-d-Din)

Din, vicdan ve ibadet hürriyeti, insanın temel hak ve hürriyetlerinin en önemlilerindendir. Herkes bir din seçme ya da seçmeme hakkına sahiptir. Bu konuda kimseye dayatma ve baskı yapılamaz. Kişiler hür iradeleriyle seçim yapma hakkına sahiptir. Hiçbir kimse inancından dolayı kınanmamalı, aşağılanmamalı, alay ve rencide edilmemelidir. Din seçme

hakkına sahip olan kişi, aynı zamanda dinini tümüyle öğrenme, öğretme, yayma ve yaşama hakkına sahip olduğu gibi, bu alanda her türlü örgütlenme hakkına da sahiptir. Çünkü din, vicdanlarda hapsedilen ve mahkûm edilen bir kurum değildir (Sancaklı, 2003: 30).

Bir kimsenin zorla dinini terk ederek Müslüman olması istenemez, iman etmek gönüllü olarak gerçekleşmesi gereken bir eylemdir. Bir dine girmekte, ondan ayrılmakta kişinin özgür iradesiyle gerçekleşmelidir. İman, özgür irade ister (Görmez vd., 2014: V/356-357).

İnsanlar İslâm'a sadece davet edilirler, dine girişleri kendi istek ve iradeleriyle gerçekleşebilir. Kur'ân-ı Kerîm'in insanların dine davet yöntemlerini açıklamış fakat kesinlikle zorlamayı tavsiye etmemiştir. "Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır, onlarla en güzel metotla mücadele et" (en-Nahl, 16/125). "Dinde zorlama yoktur; artık doğru eğriden ayrılmıştır" (el-Bakara, 2/256). "Ey Muhammed! Eğer Rabbin dileyseydi yeryüzünde bulunanların hepsi birden iman ederlerdi... O halde iman etsinler diye insanları sen mi zorlayacaksın?" (el-Yunus, 10/99), (Topaloğlu, 1990: 7).

Kur'ân-ı Kerîm'in belirtilen davet metodolojisi doğrultusunda, Hz. Peygamber Mekke ileri gelenlerine karşı inanç özgürlüğü dahilinde savaşım vermek zorunda kalmıştır. Mekke müşrikleri ve özellikle müşrik ileri gelenleri, ellerindeki çıkar ve menfaatlerini kaybedecekleri korkusu ile, Peygamber Efendimiz ve ashabının imanını kabullenemiyor, onların ibadet pratiklerine engel olmaya çalışıyor, güçsüz ve arkası olmayanlara da her türden işkenceyi ve zorbalığı reva görüyorlardı. Birçok defalar Hz. Peygamber'in namaz kılmasına engel olunmaya çalışılmıştır. Alak suresinin son âyetlerinde bu durumu müşahade etmek mümkündür (el-Alak, 96/9). Müşriklerin Peygamber Efendimize ve ashabına yaptıkları işkence ve eziyetler, Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyet-i kerîmesine de yansımıştır (el-Al-i İmran, 3/195; el-Ahzab, 33/48) (İnan, 2010: 48).

İlk Hristiyanlara uygulanan baskı ve işkencelerin örneklerine Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyet-i kerîmelerinde rastlamak mümkündür. Ashab-ı Uhdud, (el-Buruc, 85/4); Ashab-ı Kehf (el-Kehf, 18/9-25) ve Habib-i Neccar (el-Yasin, 36/18-27) bunlardandır (İnan, 2010: 49).

Kur'ân-ı Kerîm'deki âyet-i kerîmelerden ve Hz. Peygamber'in uygulamalarından İslâm dininin din ve vicdan hürriyeti ile düşünce ve kanaat özgürlüğü noktasında bugünün çok üstünde ve ötesinde bir demokratik anlayışa sahip olduğu anlaşılmaktadır (Altıntaş: 2011, 149).

Peygamber Efendimizin hayatı boyunca verdiği mücadele İslâm dininin amel ve aksiyon yüklü bir din olduğunu ortaya koyan bir tanıklıktır. Uygulamalı bir din olan İslâm, pratik ve realist yol ve yöntemler kullanarak doğrularını insanlara ulaştırma yolu izlemiştir.

Dini özgürlüklerle alakalı olarak, Medine Sözleşmesi'nin 25. maddesinde yer alan "Yahudilerin dinleri kendilerine, Müslümanların dinleri de kendilerinedir" maddesinin pratiği olarak Yahudiler dini eğitim vermek üzere "Beytü'l-Midras" adlı bir yer kurdular. Zaman içinde Hz. Peygamber bazı sahabeleriyle birlikte buraya defalarca uğrayarak yasal bir statü kazanmasını sağlamış, dini özgürlükler konusunda da bir pratik oluşturmuştur (Ayengin, 2010: 179).

İnsanlar, tercihleri doğrultusunda, dini yaşama, ayin yapma ve ibadet etme hürriyetine maliktirler. Peygamberin ve diğer Müslümanların vazifeleri ise, dinin doğrularını en uygun bir tarzda insanlara aktarmak ve tebliğ etmektir (Sancaklı, 2003: 31). Peygamber Efendimiz dönemine ait bu örnek çok dikkat çekicidir; “Hıristiyan Necran heyeti bir ikindi vakti Medine’ye gelerek Mescid-i Nebevi’ye girdiler. Hz. Peygamber ashabı ile ikindi namazını yeni kılmışlardı. O esnada ibadet vakitleri gelen Hıristiyanlar doğuya yönelerek ibadet etmek istediler. Sahabelerden bazıları bu durumdan rahatsız oldu ve bunu engellemek istedi. Peygamber Efendimiz bunu görünce onlara ilişilmemesini ve ibadet etmeleri konusunda kendilerine karışılmamasını emretti (Sarıçam, 2011: 246).

Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de din, düşünce ve vicdan özgürlüğü ile alakalı olarak, insanların herhangi bir dine bağlı olmaya zorlanamayacağını, onlara herhangi bir dini ve vicdani fikri kabullenmeleri ile alakalı olarak baskı yapılamayacağını, dünya hayatında aksiyonları ve eylemleri noktasında özgür oldukları bunlarla alakalı olarak Allah’a karşı sorumluluk sahibi olduklarını ilan eder.

Bütün insanlar kardeştir ve aynı ailenin bireyleridir. Fakat bu konumlarından dolayı onlar dini ve vicdani konularda bir bütünün parçası gibi hareket etmek zorunda değillerdir. Onlar farklı din, dil, soy-sop renk ve kültürlere sahip olabilirler. Herhangi bir dini ve vicdani mevzuda aynı düşünmeye ve uzlaşmaya zorlanamazlar. Bu noktada, ifade özgürlüğü ki, bu din ve vicdan özgürlüğünün ayrılmaz bir parçasıdır, insana sahip olduğu ve dile getirdiği düşüncelerini beyan ve zorbalık kullanmadan başkalarına ulaştırma olanağı sağlar (Karaman’dan aktaran Sayın, 2015: 445).

4.2.2. Yaşama Hak ve Hürriyeti (İsmetü’n-Nefs veya İsmetü’d-Dem)

İnsan haklarının en önemlisi yaşama hakkı ve can güvenliğidir (Sancaklı, 2003:28). İslâm dinine göre fitri bir hak olan can güvenliği ve dokunulmazlığını insan doğmadan önce daha anne karnında iken hak etmektedir. Mecburi bir durum ortaya çıkmadığı sürece cenin halindeyken bile insanın bu hakkı elinden alınamaz (Görmez vd., 2014: V/323).

Yaşam hakkı, İslâm dinine göre bir insanın devredilmesi ve vazgeçilmesi imkânsız en önemli ve temel hakkıdır. Bir insana yaratıcının vermiş olduğu hayat nimetini almaya kimsenin hakkı yoktur. Kur’ân-ı Kerîm’de, bu durumun çok ağır bir cürüm olduğu şöyle anlatılır. “...Haksız yere bir cana kıyan kimse sanki bütün insanları öldürmüş gibidir. Birine hayat veren kimse de bütün insanlara hayat vermiş gibidir. (el-Maide, 5/32). “Allah’ın haram kıldığı cana kıymayın” (el-İsra, 17/33). “Haklı bir sebep olmadıkça Allah’ın haram kıldığı cana kıymayın” (el-En’am, 6/151).

Toplumsal yaşamda, insanların can güvenliklerinin korunabilmesi için herkes bir diğerrinin hayatını korumaya yardımcı olmalıdır. Bir kişinin başkasının hayatına haksız bir gerekçeyle kıymasıyla, sadece o kişiye zulmedilmiş olmamakta insan hayatının dokunulmazlığı gibi toplumda egemen kılınması gereken bir ilkede zarar görmektedir. Resul-i Ekrem’in, “Allah Teâlâ’nın katında bir müminin öldürülmesi, dünyanın yok olmasından daha büyük (bir cürüm) dür (N3993 Nesai, “Muharebe”, 2; TI395 Tirmizi, “Diyat”, 7) hadisi de yaşama hakkının ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır (Görmez vd., 2014: V/ 323-324).

Bir insanın sağlıklı bir yaşam devam ettirebilmesi için yaşama hakkının ve güvencesinin bulunması gerekmektedir. Yaşama hakkı olmayan bir kişinin sağlıklı bir yaşantı sürmesine imkân yoktur. Bu durum Kur'ân-ı Kerîm'in birçok anlatımıyla kaideleştirilmiştir. Âyet-i kerîmeler, insanın yeme-içme, tedavi görme, ruhsal ve bedensel sağlığının korunması ile alakalı emir ve öğütleri insanlar için yapılması gerekli dini bir vazife olarak anlatır (Atay, 1999: 96).

İnsan hayatının değerli ve kutsal oluşu ile ilgili olarak Allah Resulünün hayatında ve sünnet-i Resulullah'da çok sayıda örnek olay mevcuttur. Beynelmilel bir insan hakları beyannamesi hüviyetindeki Veda hutbesinde de “(Müminler), bu günleriniz nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ise canlarınız, mallarınız, namuslarınız da öyle mukaddestir. Her türlü tecavüzden korunmuştur” buyurmuşlardır (Buhârî, “Edeb”, 43, Hacc, 132; Müslim, “Birr”, 32) (Sancaklı, 2003: 28).

Yine Veda hutbesinde; “Ashabım, Sakın benden sonra eski sapıklıklara dönüp de birbirinizin boynunu vurmayınız. Cahiliye devrinde güdülen kan davaları da tamamen kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davası Abdülmuttalib'in torunu (amca-zadem) Rabia'nın kan davasıdır” (Demirçin, 1996: 157).

Cahili döneme ait bütün kan davalarının kaldırılmış olduğunun bildirildiği bu sözler, kişi dokunulmazlığı, yaşama hakkı, toplumsal nizamın sağlanması ve sosyal güvenin tesisiyle ilgili direktiflerdir. Kan davaları gibi toplumsal yapıya büyük darbeler vuran bir uygulamanın ortadan kaldırılması toplumsal birlikteliğin sağlanması açısından çok önemlidir (Şener, 1996: 127-128).

Bu sayede, toplumsal yapıyı altüst eden, anarşi ve kargaşa, intikam duygularını kabartma, insanların can ve mal güvenliklerini ortadan kaldırma gibi kötü hasletlerin önüne geçilmiş ve bunların yerini kardeşlik ve uhuvvet ilkeleri almıştır (Demirçin, 1996: 157).

İslâm dininin en büyük kutsalı insan hayatıdır. Bundan dolayı insanın kendi eliyle hayatına son vermesi kesinkes haram kılınmış ve bu en büyük günahlardan birisi olarak kabul edilmiştir. “Kendi canlarınıza kıymayınız. Muhakkak Allah size karşı çok merhametlidir” (en-Nisa, 4/29) (Topaloğlu, 1990: 6).

İntiharın çirkinliğiyle alakalı olarak Hz. Peygamber kendinden önceki dönemlerde intihar eden birisini örnek olarak ashabıyla paylaşmış ve Allah Tela'nın bu kuluyla alakalı olarak “Kulum bana (intihar etmek suretiyle) kendini getirmekte acele etti, ben de ona cenneti haram kıldım” (Buhari, “Cenaiz”, 83, “Edeb”, 44, 73) (Toksarı, 2011: 78).

Peygamber Efendimizden bize ulaşan genel insani ve ahlaki ilkeler bizim için birer düsturdur. O, bunları pratiğiyle birlikte yaşayarak ümmetine bir hayat modeli oluşturmuştur (Dağcı, 2001: 430). O, insanların öldürülmesini (Toksarı, 2011: 78) ve herhangi bir canlıya karşı işkence ve kötü muamele yapılmasını yasaklamış ve kınamıştır. Bu da Müslümanlar için bir davranış bilinci oluşmasını sağlamıştır. Bir kutsi hadiste Allah'ın, “Kullarıma işkence etmeyiniz” buyurduğunu bildiren (Müsned, IV, 172-173) ve “Dünyada insanlara işkence edenlere Allah da ahirette ceza verir” diyen Resul-i Ekrem (Müslim, “Birr”, 117-119; Ebu Davud, “İmare”, 32), işkence ve kötü muamelenin kulunu yeryüzüne halife olarak yaratan Allah'a karşı yapılmış bir saygısızlık olduğunu belirtmiştir. Hz. Peygamber,

bedenin mahremiyeti dolayısıyla haklı cezalandırmalarda bile yüze vurulmasını doğru bulmamış ve kınamıştır (Müslim, “Birr”, 11), (Dağcı, 2001: 430).

Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulmaktadır: “Diri diri toprağa gömülen kıza sorulduğunda, hangi günahtan dolayı öldürüldü diye” (Tekvir, 81/8-9). İslâmiyet, kendinden önceki Arap cahiliye döneminde çeşitli bahanelere sığınarak kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesine karşı çıkmış ve bunu yasaklamıştır (Sayın, 2015: 433).

Peygamber Efendimiz, yeryüzünde yaratılmışların en merhametlisi olarak, hayvanlara karşı insanların menfî davranışlarına da sınırlamalar getirmiştir. Onların meşru olmayan yollarla öldürülmesini ve kesilmesini ayrıca onlara her türden kötü davranışı da yasaklamıştır (Toksarı, 2011: 78).

Bir hadis-i şeriflerinde konu ile alakalı olarak “Merhamet edene Allah da merhamet eder; siz yerdekilere merhamet edin ki gökteki de size merhamet etsin” (Ebu Davud, “Edeb”, 58) sözleri konu için kapsamlı bir çerçeve oluşturmaktadır. O, bir kediyi hapsederek açlıktan ve susuzluktan ölmesine yol açan bir kadının bu yüzden cehennemlik olduğunu bildirmiştir (Müslim, “Selam”, 151-152, “Tevbe”, 25) (Dağcı, 2001: 430).

Şurası göz ardı edilemez bir gerçekliktir ki, Allah Teâlâ Kitabında, O’nun Peygamberi de sünnetinde insanın ve diğer canlıların hayat hakkını her zaman öncelemiştir. Peygamber Efendimizde bunları bizzat hayatın içine taşıyarak ashabına ve gelecek nesillere bırakmış, bu sayede de ideal anlamda öncü ve örnek bir kardeşlik ve uhuvvet anlayışı tesis etmiştir (Şener, 1996: 127).

4.2.3. Aile Hak ve Hürriyeti (İsmetü’n-Nesl)

Evlilik akdinin en önemli sonucu, aile kurumu adlı o kutsal yapının inşasında temel taşı teşkil ediyor olmasıdır. Aile, toplum hayatının en önemli ve vazgeçilmez unsurudur. Güçlü bir ictimai bünyenin teşekkül edebilmesi, bireysel karakterin oturabilmesi ve toplumsal hayatın niteliğini etkilemesi açısından çok büyük bir öneme haizdir. İslâm dininin en temel amacı bireysel ve toplumsal yapısıyla kuvvetli bir sosyal yapı meydana getirmektir (Çelik, 2017: 84).

İslâm’da aile yapısına çok büyük bir önem atfedilmiş ve aile kurmak desteklenmiştir. Bununla alakalı muhtelif âyet-i kerîmeler ve hadis-i şerifler mevcuttur. “Nikah benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimi uygulamazsa benden değildir”; “Evleniniz, ben diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar ederim” (İbn Mace, “Nikah”, 1) (Aydın, 1989: 199).

Kur’ân-ı Kerîm’de insanlar için kaynaşıp sükûnet elde edecekleri kendi nevinden eşler var edip aralarında sevgi ve muhabbet oluşturmaları Allah’ın kudretinin delillerinden sayılmış (er-Rum, 30/21), mecazi bir yorumla da karı-kocanın birbirlerini örten libas hüviyetinde oldukları belirtilmiştir (el-Bakara 2/187). “Sizden bekar olanları, köle ve cariyelerinizden de durumu uygun olanları evlendirin. Eğer bunlar yoksul iseler, Allah onları lutfüyle zenginleştirir. Allah, lutfü geniş olandır, hakkıyla bilendir” (en-Nur, 24/32). Değişik biçimlerde evlilik akdi özendirilmiş (en-Nahl, 16/72), neslin ifsadına sebep olacak her türden gayri meşru ilişki yasaklanmıştır (el-İsra, 17/32).

Ayrıca, Kur'ân'da nikah ahdi erkeğin kadına verdiği sağlam bir güvence olarak vasıflandırılmıştır (en-Nisa, 4/21). Kur'ân'da nikah akdinin başlangıcından evliliğin karşılıklı olarak iki tarafa da sağladığı hak ve sorumluluklara ve bu akdin nihayetine kadar olan süreçle alakalı bir sıra hükmün yer alıyor olması evlilik kurumuna verilen değer bir göstergesidir (Atar, 2007: 112). Peygamber Efendimiz, evliliğin devamını sağlamak için mali destekleri de devreye almıştır. Kendisine herhangi bir fey malı geldiğinde onu evlilere iki, bekarlara bir pay olarak bölüştürmüştür (Çelik, 2017: 82). Evlenmek arzusu olanlara eşya, para ve psikolojik her türden desteği sağlamaya çalışmıştır. “Sizden kimin evlenmeye gücü yetiyorsa hemen evlensin. Zira evlilik gözü (haramdan) daha çok uzaklaştırıcı, iffeti de çok daha koruyucudur. Evlilik külfetine güç yetiremeyenler ise oruç tutsun. Çünkü oruç, şehveti kıran bir şeydir” (Buhari, “Nikah”, 2; Müslim “Nikah”, 1) (Çelik, 2017: 84) buyurmuştur.

Aile hayatı, bireyin kendisine ait öz saygısını ve toplumsal saygınlığını muhafaza eden bir yöne de sahiptir (Görmez vd., 2014: V/372-374).

İslâm dini, insanlığın geleceği için sağlıklı nesiller yetiştirilmesi gerektiğini bunun da evlilik bağı ve nikah müessesesinin sağlam bir şekilde ayakta tutulmasıyla mümkün olacağını (Demirçin, 1996: 157), neslin devamlılığının temininde de en temel kurumsal yapı olan ailenin korunmasının çok önemli olduğunu belirtmektedir. Bundan dolayı, Hz. Peygamber sulbün karışmasına sebep olan ve çokları fuhşa ve zinaya benzeyen cahili nikah türlerini men etmiş, bir kadının sadece bir erkekle nikahlanabileceği esasını getirmiştir (Görmez vd., 2014: V/372-374).

Sonuç olarak, aile kurumunun temel yapı taşı evliliktir. Evlilik, bütün ilahi dinlerce kadın ve erkeğin kendilerine has bir mahremiyet ve bölüşüm sahası meydana getirmelerine ve insan neslinin sürmesine katkı sağlamalarına yardımcı olan yegâne meşru ilişki şekli olarak kabullenilmiştir (Atar, 2007: 112)

4.2.3.1. Karı-Koca Hakları

Gerekli koşulları barındıran ve şartlarına uygun bir tarzda gerçekleştirilen evlilik akdinin tarafları olarak karı ve kocaya bazı dini, ahlaki ve hukuki yükümlülükler düşmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyet-i kerîmede karı ve kocanın karşılıklı olarak birçok haklarının bulunduğu belirtilmektedir (el-Bakara, 2/228, 233; en-Nisa, 4/4: 20-21; et-Talak, 65/7) (Yaşaroğlu, 2002: 129).

Kur'ân-ı Kerîm'e bakıldığında zaman insanlar arası ilişkilerde en fazla karı-koca ilişkileri ile ekonomik ilişkilere yer verdiği görülmektedir (Atay, 1999: 100).

Hz. Peygamber'in, Veda haccında irad ettiği Veda hutbesinde yoğunluklu olarak bahsi geçen konuların başında aile hukukunun temelini oluşturan kadın hakları (karı-koca hakları) gelmektedir (Şener, 1996:128).

Hz. Peygamber Veda hutbesinde kadın haklarıyla alakalı olarak şöyle buyurmuştur: “Ey insanlar, kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları Tanrı emaneti olarak aldınız. Onların namuslarını ve iffetlerini Allah adına söz vererek helal edindiniz. Sizin kadınlar üzerinde haklarınız, onların da sizin

üzerinizde hakları vardır. Sizin kadınlar üzerindeki hakkınız, kadınlarınızın aile şerefini hoşlanmadığınız hiçbir kimseye çiğnetmemeleridir. Kadınlarınızın da sizin üzerinizde hakları, örf ve adete göre onların her türlü yiyecek, giyecek ve ihtiyaçlarını karşılamandır. Onlar sizin haklarınıza riayet etsinler, siz de onlara nezaketle muamele edin. Bir kadının, kocasının izni olmadıkça onun malından bir şeyi başkasına vermesi helal olmaz (Demirçin, 1996: 157).

Hz. Peygamber ailenin temel iki etmeninden birisi olan kadınların haklarının çiğnenebileceğini düşündüğü için, onların haklarına riayet edilmesini istemiştir. Bunun aksi bir durumda onların erkeklere Allah'ın bir emaneti olduğunu, ona ihanet etmemeyi, haklarını gasp etmemeyi özellikle emretmiştir (Şener, 1996: 129).

Evliliğin huzur ve mutluluk içinde devamının temini için iki tarafta birbirlerine karşı sevgi, saygı ve hoşgörü ile davranmalıdır. Karı kocanın müştereken yerine getirmeleri gereken hak ve vecibelerinin önemlileri arasında şunlar sayılabilir; iyi geçinmeye çalışmaları, birbirlerinin onurlarını yıpratacak türden davranışlardan uzak durmaları, birbirlerinin meşru cinsel ihtiyaçlarını karşılamaları. Çocukların bakım ve eğitimleri görevini de bunlar arasında dahil etmek gerekir. Bunların haricinde evlilik birlikteliğinden doğan ve hukuki boyutu bulunan bir takım hak ve mesuliyetlerde bulunmaktadır. Taraflardan birisi için hak niteliği taşıyan bir şey, karşı taraf için borç olarak değerlendirilmektedir. Nikah akdinin yapılması ile birlikte erkeğe iki çeşit mali sorumluluk yüklenmiş olur: Mehir ve nafaka (Yaşaroğlu, 2002: 129). İslâm hukukunda mehir hakkı ailesine değil kadına aittir (Çelik, 2017: 87-88). Tamamı kadının malıdır ve ondan istediği şekilde tasarrufta bulunma hakkına sahiptir (Aydın, 2003: XXVIII/390). Diğer dinler ve İslâm dışı toplumlar kadın hakları ile alakalı olarak incelendiği zaman mehir konusundaki prensibin sosyal hizmet ve kadın hakları adına büyük bir ilerleme temin ettiği görülecektir (Çelik, 2017: 87-88). Mehrin asli amacı, kadına ekonomik bir güç temini ile gereksiz boşanmaları engellemektir. Boşanmanın sıklıkla ve gereksiz yere kullanıldığı yörelerde mehir yüksek tutulup birde boşanma anında ödenmesi talep edildiğinde önemli ölçüde gereksiz boşanmaların önüne geçmektedir (Aydın, 1989: 199).

Evliliğin kadın hakları açısından ikinci önemli sonucu nafakadır. Hukuken kadın ve çocukların geçiminin temini kocaya aittir (el-Bakara, 2/233; en-Nisa, 4/24) (Yaşaroğlu, 2002: 129).

4.2.3.2. Ebeveyn Hakları

Kur'ân-ı Kerîm'deki birçok âyet-i kerîmede ve hadis-i şeriflerde Allah'a kulluk zikredildikten sonra ikinci sırada ana-babaya karşı iyi davranmak dile getirilmektedir. Konuyla alakalı biri İsrailoğulları diğeri de Müslümanlarla alakalı iki örnek verebiliriz; Bakara suresinin 83. Âyetinde İsrailoğulları'ndan sekiz konuda söz alındığı görülmektedir. Burada da kulluktan sonra ikinci sırada ana babaya iyi davranmak sıralanmıştır. Müslüman bir insanda bulunması gereken ahlaki özelliklerden bahseden En'am suresinin 151-153. âyet-i kerîmelerinde ise, Allah'a ibadetten sonra ana babaya iyilik gelmektedir (Çağrı, 1991: III/103).

Âyet-i kerîmelerden ve hadis-i şeriflerdeki vurgulamalardan anlaşılmaktadır ki, ana ve babalarının küçüklükten itibaren evlatlarına vermiş oldukları emek o kadar yüce bir değerdir ki, Allah’a kulluktan sonra araya başka bir amel girmeden hemen ana babaya iyilik ve saygıdan bahsedilmektedir. Konuyu vurgulayan âyet-i kerîmeler bunu ima etmektedir. Ana babaya ihsanda bulunmak o kadar önemlidir ki, bu husus Allah’a kulluk ile beraber zikredilmektedir. (Kazancı, 2006: 204).

Yine konuyla alakalı olarak ilgili âyetlerde; “Rabbin, ‘kendinden başkasına kulluk etmeyin, anne ve babaya iyi muamele edin’ diye hükmetti. Eğer onlardan biri veya her ikisi senin yanında ihtiyarlığa ererlerse, onlara öf bile deme. Onları azarlama. Onlara güzel (ve tatlı) söz söyle. Onlara acıyarak tevazu kanadını yerlere kadar indir ve ‘Ya Rab, onlar bana çocukken nasıl merhamet ettilerse, sen de kendilerini öyle esirge’ de” (el-İsrâ, 17/23-24) buyrulmaktadır.

Peygamber Efendimizde birçok hadislerinde ana baba hakkından bahsetmiştir. Bir hadis-i şeriflerinde: “Allah’ın rızası ebeveynin rızasında, Allah’ın gazabı ve hışmı da ebeveynin gazabında ve hışmındadır (Tirmizî, “Birr”, 28/3) (Akyüz, 2014: 276).

Ebu Hüreyre’den rivayetle bize ulaşan bir hadiste de Hz. Peygamber: “Burnu sürtülsün, burnu sürtülsün, burnu sürtülsün.” dedi. “Kimin burnu sürtülsün ey Allah’ın Resûlü?” denilince de şöyle dediler: “Anne ve babasının veya ikisinden birinin yaşlılıklarını görüp de (onların rızasını kazanmak yoluyla) cennete giremeyen (evlâdın) burnu yere sürtülsün, sonra burnu yine yere sürtülsün, sonra burnu yine yere sürtülsün!” (Müslim, “Birr”, 9-10) (Akyüz, 2014: 277-278).

Yine bize, Ebu Hüreyre’den ulaşan bir hadiste: Peygamber Efendimiz bir gün: evlat uğruna harcanan emeği anlatırken, “Hiçbir evlat ana babasının hakkını ödeyemez. Ancak onu köle olarak bulup satın alır ve azat ederse belki” (Müslim, “İtk”, 25) (Görmez vd., 2014: IV/186) buyurmuşlardır.

Bir başka hadiste ise: “Verenin eli en yukarıdadır. İlk önce bakmakla yükümlü olduğun kimselerden başla: Annen, baban, kız kardeşin, erkek kardeşin, sonra sırasıyla sana en yakın olanlardan...” (Nesai, “Zekât”, 5/61; 8/55).

Hadiste yer alan “ilk önce bakmakla yükümlü olduğun kimselerden başla” sözü vacip hükmünde değerlendirilmiştir. İslâm hukukçuları, dinen zengin ve hali vakti yerinde bir evlâdın şahsi ihtiyaçlarını temin ettikten sonra kalan parayla ana ve babasına bakmasını vacip olarak kabul etmişlerdir (İbn Hacer el-Askalani, 2013: III/583-584).

İslâm dini, eğer bakacak başka bir kardeşi yoksa ana babaya bakmayı kişi için farz-ı ayn olarak kabul etmiştir. Cihad gibi farz-ı kifaye ya da ikinci defa yapılması düşünülen hac ve umre gibi nafil ibadetler için bile ana babadan izin alınmasını gerekli görmüştür (Akyüz, 2014: 278).

Bu hükümler şunu göstermektedir ki, İslâm dini ana ve babanın hakları, onları koruma, onlara sahip çıkma ve maddi ve manevi yardıma ihtiyaçları olduğu dönemlerde onların yanında yer almaya çok önem vermiş ve aksatılması halinde çok ciddi yaptırımlar getirmiştir.

4.2.3.3. Çocuk Hakları

İslâm dini, kişinin evlat sahibi olmasını çok büyük bir sorumluluk altına girmek olarak kabul etmektedir. Ebeveyn ile evlatları arasındaki ilişkiler ahlaki ve hukuki açıdan birtakım ilkelere göre şekillendirilmiştir (Hökelekli, 1999: 355).

Çocuğun görülüp gözetilmesi, eğitimi, dini terbiyesi ve nafakasının temini gibi işler babaya yüklenmiştir (Akyüz, 1991: 102).

Bir âyet-i kerîmede “Ey iman edenler! Kendinizi ve çoluk çocuğunuzu, yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem ateşinden koruyun” (et-Tahrim, 66/6) buyrulmuştur. Bu âyetin yorumu ile alakalı olarak müfessirlerin, evlatlarının ve diğer aile bireylerinin terbiye edilme görevinin ailenin reisi olan babaya ait olduğu ile alakalı ortak görüş beyan ettikleri görülmektedir. Hz. Peygamber’de, “Hepiniz çobansınız ve göttüklerinizden sorumlusunuz” (Buhari, “Cum’a”, II; Müslim, “İmare”, 20) hadisinde babanın yüklenmiş olduğu bu büyük sorumluluğa değinmektedir. Annenin de benzeri bir sorumluluğu mevcuttur. O, ailenin iç düzeninin sağlanmasından sorumlu olduğu gibi aynı zamanda çocukların bakım ve yetiştirilmesi de onun görevleri arasındadır (Buhari, “Rikak”; Müslim, “İmare” (Hökelekli, 1999: 355).

Allah Resulünün çocuklarla ilişkisi çok sıcaktı. Onları çok sever, onlara aşırı değer verir, onlara selam verip hal ve hatırlarını sorardı. Birçok hadis-i şerifte onlarla şakalaştığını onların arzu ve isteklerini önemseydiğini görmekteyiz (Aslan, 2004: 98-99). Çocukların bakımı, terbiyesi ve mallarının idaresi ebeveynin onlara karşı hak ve sorumlulukları arasında yer almaktadır. Bunlar, batı hukukunda velayet kurumu altında ele alınmıştır. İslâm hukuku ise bunu hidane ve velayet olmak üzere iki ayrı kurumun sorumluluğu altında değerlendirmiştir (Aydın, 1993: 361).

Peygamber Efendimizin hadislerinden yola çıkarak İslâm’da çocuk haklarını şu başlıklar altında toplayabiliriz: (Hökelekli, 1999: 355)

a) Nafaka: Geçimini temin edecek miktarda malı veya geliri mevcut olmayan çocukların nafakaları ergenlik dönemine gelinceye kadar babaları, eğer o yoksa usulleri ya da diğer yakınlarınca karşılanır.

b) Güzel isim: İslâm dinine göre, çocuk dünyaya geldikten sonra onun terbiyesi konulacak isimle başlamaktadır. Çocuğun babası üzerindeki en önemli haklarından birisi ona güzel bir isim vermesidir (Öztürk, 2014: 571).

bir ebeveynin çocuğuna vereceği isimle alakalı hassasiyet göstermesi gereken bazı noktalar vardır. Muhakkak İslâm’ın evrenselliği ve değişik kültür çevreleri göz önünde bulundurulmalıdır. Çocuğa verilecek isim onu yaşadığı toplumda ve kültür çevresinde küçük düşmesine neden olacak bir isim olmamalıdır. Peygamber Efendimiz bu konu üzerinde hassasiyetle durmuştur. Bir hadis-i şeriflerinde, “Siz kıyamet gününde kendi isimleriniz ve babalarınızın isimleriyle çağrılacaksınız, öyleyse güzel isimler seçin” (Ebu Davud, “Edeb”, 70) (Hökelekli, 1999: 355) buyurmuşlardır.

c) İyi terbiye: Daha öncede bahse konu olduğu gibi ana babaların çocuklar üzerinde birtakım hakları olduğu gibi evlatlarında ana babaları üzerinde birtakım hakları

bulunmaktadır. Onun iyi bir eğitim ve terbiyeye sahip olması hem ailesi hem de vatandaşı olduğu devlet üzerindeki haklarındandır (Bayraktar, 1998: 12).

Bir âyette şöyle buyrulmuştur: “Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi ateşten koruyun. O ateşin yakıtı insanlar ve taşlardır” (et-Tahrim, 66/6).

Alimler, “burada bahsi geçen “ateşten korunma”nın terbiye ile sağlanacağını söylemişlerdir. Aile bireylerine İslâmi eğitim ve terbiye sağlanması onların hem dünya hem de ahiret hayatlarında huzura kavuşmalarını ve cehennem ateşinden uzak kalmalarını temin edecektir.

Zümer suresindeki âyet-i kerîmelerde aile bireylerinin İslâmi terbiye almasını sağlamayarak onların cehenneme sürüklenmelerine sebep olan ebeveynler için “insanların en bedbahtı” aynı zamanda “hakiki hüsrana (zarara) uğrayanlar denmiştir: De ki: “Gerçek hüsrana sahipleri, kendilerini ve mensuplarını kıyamet günü hüsrana atanlardır. Haberinizi olsun ki, apaçık hüsrana işte budur. Onları üstlerinden de altlarından da kat kat ateş kuşatacaktır. İşte Allah kullarını bundan sakındırıyor. Ey kullarım! Siz de benim azabımdan korkun! (ez-Zümer, 39/15-16) (Canan, 2005: 27).

Bir hadis-i şerifte “terbiye vazifesi” cihad gibi çok önemli bir faaliyete tercih edilmiştir. Peygamber Efendimiz cihada gidebilmek için kendisinden izin isteyen kişinin kendi yerine çoluk çocuğuna bakacak kimse bırakmadığını öğrenince sen onların yanına dön ve onlarla ilgilen demiştir (İbn-i Mace, “Edeb” 2).

Peygamber Efendimiz yakınlarından birisinin bir çocuğu olur, o da konuşma yaşına gelirse ona ilk önce kelimeyi tevhid-i öğretirdi (Canan, 1980: 100).

Çocuğun yetiştirilebilmesi için ebeveynlerin ellerinden gelen bütün imkanları seferber etmesi bir gerekliliktir. Ana babalar evlatlarının kusursuz bir tarzda yetişmesi, gereksinim hissettiği insani ve ahlaki erdemlere sahip olması, sosyal yaşamda gerekli kural ve davranışları uygulayabilmesi, İslâmi itikat ve kıymetleri öğrenip onları hayatında pratiğe dökebilmesi, ruhsal ve bedensel açılardan sağlıklı, ayrıca sanat ve hüner sahibi olabilmeleri için ellerinden gelen bütün gayreti göstermek zorundadırlar. Çocuğa verilecek ve onun dünya ve ahiret mutluluğunu temin edecek böylesi bir terbiye için Peygamber Efendimiz ana babanın evlatlarına bırakabilecekleri “en güzel miras” nitelemesinde bulunmuştur (Tirmizi, “Birr”, 33) (Hökelekli, 1999: 355).

d) Gençlerin ve yetimlerin evlendirilmesi: Peygamberimiz, gençlerin ergenlik çağına geldiklerinde bekletilmeden evlendirilmeleri gerektiğini, aksi durumda işleyeceği günahlardan babalarının sorumlu olacağını belirtmiştir (Canan, 2005: 27).

Ergenlik dönemine gelen bir gencin evlendirilerek bir yuva sahibi olmasının sağlanması, ana babaya verilmiş olan neslin korunması ve devamının temini vazifesinin bir gereğidir (Hökelekli, 1999: 356).

e) Eşit muamele: İnsanın evlatları arasında ister erkek ister kız ister öz ister üvey olsun, herhangi bir ayırıma gitmemesi İslâmi ve insani bir gerekliliktir. Bu ayırım maddi olabileceği gibi, şefkat, sevgi, merhamet gibi manevi türden de olabilir. Peygamber Efendimiz bir hadis-i şeriflerinde: “Allah öpücüğe varıncaya kadar her hususta çocuklar

arasında adaletli davranmanızı sever” diyerek, bu konuyla alakalı olarak ne kadar hassas ve dikkatli olduğunu göstermiştir (Oflaz, 2017: 297).

Ebeveynler eğer evlatlar arasında adalet dışı davranışlar sergilerlerse, bu durum adaletsizliğe maruz kalan çocukta hem ebeveynlerine karşı hem de diğer kardeşlerine karşı kin, nefret ve düşmanlığın oluşmasına sebep olabilir (Çalış, 2003: 123).

Bu göz önünde bulundurularak ana babanın hibe, hediye ve mal paylaşımı türünden maddi meselelerde adalet üzere hareket edip kardeşler arasında ayırım yapmaması çok önemlidir. Kütüb-i sittenin tamamına yakınında yer alan bir hadis-i şerifin son kısmında bu konuya özellikle işaret edilmektedir: “Allah’tan korkun ve çocuklarınız arasında adaleti gözetin” (Buhari, “Hibe”, 12-13, “Şehadat”, 9; Müslim, “Hibat”, 13). (Hökelekli, 1999, 356).

4.2.4. İrzın (Onurun) Dokunulmazlığı Hak ve Hürriyeti (İsmetü’l-Irz)

Hz. Peygamber Veda hutbesinde o gün orada bulunanların şahsında kıyamet gününe kadar gelecek bütün insanlığa hitaben şöyle seslenmiştir: “(Ey insanlar!) Bu (Zilhicce) ayınızda, bu (Mekke) Şehrinizde, bu (Kurban Bayramı) gününüz nasıl mukaddes ise kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız (şeref ve namusunuz) da aynı şekilde mukaddestir.” (B67 Buhari, “İlim”, 9; M4384 Müslim, “Kasame”, 3) (Görmez vd., 2014: V/369)

Hz. Peygamber’in anlatımından şunu anlamaktayız ki; insanın ırzı bir diğer ifadeyle onuru, canı ve malı ne kadar mukaddes ve kutsalsa o kadar mukaddes ve kutsaldır. Bu değerler aynı zamanda dokunulmazdır. Peygamber Efendimiz, Veda haccı esnasında birçok kereler değişik yerlerde çevresindeki ashabına hutbeler irat etmiştir. Bu hutbelerde bütün insanlığa seslenerek evrensel insani değerlerden ve bunların ne kadar mukaddes olduğundan bahsetmiştir. Özellikle ve sıklıkla “can, mal ve ırz yani onur saygınlığını”ndan söz etmiş, bu değerlerin Arafat gibi, Arefe günü ve Zilhicce ayı gibi itibarlı olduğunu vurgulamıştır (Buhârî, “Megâzî”, 78; “Hac”, 132) (Erul, 2014: XIX/230).

Can, mal ve ırz dokunulmazlıklarının birlikte anılıyor olmasından ortaya şu çıkmaktadır. İslâm dini, insanın yaşama ve mülkiyet hakkı ile manevi kişiliğine ait hakları aynı şekilde garanti altına almıştır (Hökelekli, 1999: 134).

İnsanın şahsiyeti ile ilgili haklar özellikle dile getirilmiş, insanın kişiliğine zarar verecek her türden davranışlardan uzak durulması gerektiğine vurgu yapılmıştır. İslâmî prensiplere göre, iyi Müslüman bir başka kardeşinin canını ve malını olduğu gibi kişilik haklarını da korumaya özen gösteren ve dokunulmaz kabul edendir. Peygamber Efendimiz, konuyla alakalı bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuşlardır: “Müslümanın Müslümana malı, ırzı ve kanı haramdır. Müslümanın kardeşini küçük görmesi, kişiye kötülük olarak yeter (D4882 Ebu Davud, “Edeb”, 35; İM3933 İbn Mace, “Fiten”, 2) (Görmez vd., 2014: V/369-371).

4.2.5. Mal ve Mülkiyet Hak ve Hürriyeti (İsmetü’l-Mâl)

İslâm dini, insan hakları arasında insanın mülk edinmesini, mal sahibi olmasını ve kazanç elde etmesini de saymıştır. İnsanın çeşitli helal yolları kullanarak mal sahibi olması meşrudur. Aynı şekilde insanın malını harcamada ve kullanmada meşru yer ve usulleri

kullanıyor olması, malın mukaddes bir teminata sahip olmasını sağlayacaktır (Atay, 1999: 95-96). Âyet-i kerîmede: “Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla (haram yollarla) değil, karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle yiyin” (Nisa, 4/29) buyrulmuştur.

Hız. Peygamber Veda hutbesinde şöyle buyurmuşlardır: “Faizin her çeşidi kaldırılmıştır, ayağımın altındadır. Lakin borcunuzun aslını vermek gerekir. Ne zulmediniz ne de zulme uğrayınız. Allah’ın emriyle faizcilik artık yasaktır. Cahiliyetten kalma bu çirkin adetin her türlü ayaklarımın altındadır...”. Bahse konu olan faiz ve tefecilik kesinkes yasaklanmıştır. Böylece haksız kazanç yollarının ve sömürü düzenlerinin temellerine önemli bir darbe vurulmuştur (Şener, 1996: 127).

Allah Resulü’nün, “...Her Müslümanın bir başka Müslümana kanı, malı ve ırzı (şeref ve namusu) haramdır” (M6541 Müslim, “Birr”, 32; T1927 Tirmizi, “Birr”, 18) buyruğu, en temel ve evrensel insan haklarındandır. Her fert, “insan olarak” öncelikle yaşam hakkına, arkasından mal edinme ve mala sahip olma hakkına, arkasından şeref ve namusunun korunması hakkına sahiptir. Bu sayılan haklar uluslararası literatürde de bir insan için öncelikle korunması gerekli temel haklardır. Allah Resulü bunu on dört asır önce bildirmiştir. Hiçbir birey bu hak ve değerleri kesinlikle ihlal etme ve çiğneme hakkına sahip değildir.

Ayrıca; Resulullah şöyle buyurmuştur: “Malını savunurken öldürülen kişi şehittir. Dinini savunurken öldürülen kişi şehittir. Canını savunurken öldürülen kişi şehittir. Ailesini savunurken öldürülen kişi şehittir” (T1421 Tirmizi, “Diyat”, 21; D4772 Ebu Davud, “Sünnet”, 28-29). İnsanın sahip olduğu mala karşı gerçekleştirilen saldırı ve gasp girişimi büyük bir zulüm ve haksızlık olduğu kadar İslâm’ın ortaya koyduğu sınırların ihlali manasına da gelmektedir (Görmez vd., 2014: V/324-325).

İslâm dininde kişinin en temel hak ve hürriyetlerden biri de mesken hürriyetidir. Zira insanın hayatı, malı, canı, namusu, şeref ve haysiyeti, meskeni ile korunur. Bundan dolayı kişinin evi veya meskeni tecavüzden korunmuştur. Kur’ân-ı Kerîm, mesken masumiyet ve korunmuşluğunu şu âyet-i kerime ile dile getirir: “Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, geldiğinizi hissettirip (izin alıp) ev sahiplerine selam vermeden girmeyin. Bu davranış sizin için daha hayırlıdır. Düşünüp anlayasınız diye size böyle öğüt veriliyor. Eğer evde kimseyi bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin. Eğer size, “Geri dönün” denirse hemen dönün. Çünkü bu sizin için daha nezih bir davranıştır. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla bilendir” (en-Nur, 24/27-28) (Altıntaş, 2011: 172).

Allah Resulü mesken mahremiyeti ile alakalı olarak şöyle buyurmuşlardır: “Bir kimse izinleri olmaksızın insanların evinin içine bakarsa, gözünü çıkarmaları onlara helal olur” (Müslim, “Adab”, 43). Bu hadis-i şerifle alakalı yorumlarda böylesi bir davranış serdeden kişinin büyük bir suç ve günah işlediğine dikkat çekilmekte, alimlerin çoğunluğu burada bir tehdit ifadesi olduğunu, yoksa gözü çıkarılır manasında değerlendirilmemesi gerektiğini söylemektedirler (Nevevi, 2005: 459).

4.2.6. Fikir ve İfade Hak ve Hürriyeti

Hız. Peygamber'in evrensel insan hak ve hürriyetlerine en önemli katkılarından birisi peşin hüküm ve duyguları bir kenara iterek doğruya ulaşabilmek maksadıyla serbest düşünme çağrısıdır (Fazlurrahman, 1996: III/254).

İnsan düşüncesinin değer bulduğu toplumsal yapılarda onun önünde hiçbir engelin bulunmaması gerekmektedir. İslâm hukukunun sahip olduğu ictihad uygulaması düşünceye ve yeni açılımlara İslâm dininin çok önem verdiğinin bir göstergesidir (Sancaklı, 2003: 32).

Kur'ân-ı Kerîm vasıflı bir müminin “düşünen, bilen, ibret alan, gözlemleyen ve öğrenen” olduğunu vurgulamaktadır. Kutsal kitabımız, en önemli ibadet olan düşünmeyi terk eden kınamakta, düşüncenin doğru ile yanlış, iyilik ile kötülüğü ayırt etmemizi temin eden en önemli unsur olduğunu belirtmektedir (el-Yunus, 10/101; er-Rum, 30/8; el-Bakara, 2/164). “Dinde zorlama yoktur, artık doğru eğriden ayrılmıştır” (el-Bakara, 2/256) âyeti inanç ve düşünce hürriyetini ifade eder.

Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah Teâlâ düşünme yetisini sadece insanoğluna bahsettiğini bildirmektedir. İnsan Rabbinin kendisine lütfettiği akıl nimetini kullanmalı ve görüşlerini diğer insanlarla da paylaşmalıdır. Peygamberimiz, “Din öğüttür” (Ebu Davud, “Edeb”, 59) buyurarak, düşünce özgürlüğüne önemli bir vurgu yapmıştır. Öğüt verebilmek ve bunu özgür bir şekilde gerçekleştirebilmek, bağımsız bir ifade ortamının bulunmasının sonucu gerçekleştirilebilecek bir eylemdir. Kur'ân'da “Sizden öyle bir topluluk bulunmalıdır ki, herkesi iyiliğe çağırınsınlar, kötülükten vaz geçirmeye çalışsınlar” (el-Al-i İmran, 3/104) âyeti, İslâm'ın düşünce özgürlüğüne ne kadar değer verdiğini gösteren önemli bir parametredir (Saruhan, 2009: 64).

Huneyn savaşının ardından ganimetlerin dağıtımı esnasında küçük bir ihtilaf yaşandı. Hız. Peygamber, yeni Müslüman olmuş bazı Mekkelilere daha fazla ganimet dağıttı. Ensar'dan bazıları bu durumdan rahatsız olup, itiraz etti. Hız. Peygamber onları yanına çağırıp “Ben Allah'ın peygamberiyim, ne istersem yaparım” demedi. Aksine, hürriyet ve adalet üzere davranan bir lider tavrıyla neden böyle bir tavır takındığını onlara izah etti. Ensar'ın kabaran duygularını yatıştırdı, akıl ve mantığa göre hareket etmelerini sağladı (Aksu, 2001: 208).

Peygamberimiz, yaşamı boyunca gerçekleştirdiği bütün işlerde ve önemli oranda aldığı bütün kararlarda, çevresinin görüş ve fikirleri dinlemiş ve onların bir kısmını da uygulamaya koymuştur. İslâm dinince istişare ederek bir işe karar vermek düşünce özgürlüğüne ne kadar önem verildiğini gösteren önemli bir göstergedir. Kur'an'da “...İş hususunda onlara danış...” (el-Al-i İmran, 3/159) denilmektedir. Buradan da şu anlaşılmaktadır ki, danışma rahatlığını sağlayan, temel etmen düşünce özgürlüğüdür (Saruhan, 2009: 63-64).

4.3. Kardeşlik ve Dayanışmaya Dayalı Yeni Bir Toplum ve Medeniyet Anlayışının İnşası

Hız. Peygamber, Mekke sürecinde bir yandan peygamberliğini duyurmaya çalışıyor, bir yandan da kendisini engellemeye uğraşan müşrik ileri gelenlerine karşı savaş veriyordu. Bu ortamda Mekke'nin ileri gelenleri (Apak, 2007: 315), O'nu küçümseyip, Onunla dalga

geçtiler. Peygamberimize inananlara tazyiklerde bulundular. İlerleyen süreçte bu baskılar zulüm ve işkenceye dönüştü. Haşimoğulları kendilerinden olduğu için Peygamber Efendimize ve O'na inanan Müslümanlara sahip çıktılar. Bu yüzden de üç yıl süren bir boykotla karşı karşıya kaldılar. Akabinde Ebu Talib ölünce, bunu fırsat bilen müşrikler Hz. Peygamber'i aşağılamaya başladılar. İçinde bulunulan ortamın tebliğe müsait olmadığını gören Resulullah, Taife gitti ve davetini burada yaymaya çalıştı. Fakat burada da sert bir reaksiyonla karşılaştı ve Mekke'ye dönmek zorunda kaldı (Önkal, 1998: 459).

Peygamberimiz, davetini özgürce gerçekleştirebileceği ve ibadetlerini hiçbir baskıya maruz kalmadan özgürce yapabilecekleri bir yurt ve bu faaliyetlerine destek olacak bir toplum aramaya başladı (Sarıçam, 2004: 117).

Akabe 'de 620-623 yılları arasında üç sene üst üste Medine'den gelenlerle bir araya gelen Hz. Peygamber onlardan destek sözü aldı. “Koruyucu sosyal hizmetler” faaliyetine temel teşkil eden bu çalışma ile Medine'ye gidecek olan muhacirler için gerekli adımlar atılmış oldu (Tekin, 2017: 234).

Bu üç görüşmeden ilki karşılıklı söyleşi, iş ciddiye bindikten sonra gerçekleşen ikinci ve üçüncüsü ise söz verme şeklinde gerçekleşmiştir (Sarıçam, 2004: 110).

İkinci Akabe biatında Peygamberimiz şöyle buyurdular; “Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim Peygamber olduğuma şahadet getirerek namaz kılacağınıza, mallarınızın zekâtını, sadakasını ödeyeceğinize, sevinçli ve hüzünlü zamanlarınızda sözlerime uyacağınıza, emirlerime itaat edeceğinize, yoklukta da, varlıkta da ihtiyaç sahiplerine yardım edeceğinize, hiç bir ayıplayıcının ayıplamasından korkmaksızın, Allah için doğruyu söyleyeceğinize, emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker görevini yerine getireceğinize bey'at etmeli bana söz vermelisiniz. Kendime gelince: Bana her bakımdan yardım edeceğinize; yanınıza geldiğimde kendinizi, hanımlarınızı ve evlatlarınızı esirgeyip koruduğunuz şeylerden beni de esirgeyip koruyacağınıza kesin söz vermelisiniz! dedi. Onlardan söz aldıktan sonra onlara; içinizden 12 kişi seçiniz ki onlar, her bakımdan kavimlerinin benim yanımda temsilcisi olsunlar. Musa da İsrail oğullarından 12 temsilci almıştı dedi. Peygamberimiz, çıkarılan temsilcilere “Havarilerin, İsa b. Meryem'e karşı kavimlerinden dolayı kefil oldukları gibi, siz de, sizden başkalarının kefillerisiniz. Ben de kavimimin (Mekkelî muhacirlerin) kefilim!” buyurdular (Köksal, 1981: 386-388).

Efendimiz bu süreçte Mekkelî Müslümanlara, Medine'ye hicret ederek orada ki kardeşlerine kavuşmalarını buyurdu: “Doğrusu yüce Allah, sizin için kardeşler kıldı ve içinde emin olacağınız bir yurt kıldı” (İbn Kesir, 1994: III/259).

Göç etmek zorunda kalan insanların sosyal sapsmalarla karşı karşıya kalmaması için, eğitim, sağlık, sosyal güvenliğin ve toplumsal birlikteliğin temini amaçlı tasarımlara ihtiyaç vardı (Açık, 2015: 690). Hicret gerçekleştikten sonra Hz. Peygamber muhacirlerle Ensar arasında kardeşleşme sözleşmesi yaptı ve “Allah için ikişer ikişer kardeşleşin” buyurdu. İbn Sa'd'a göre, 45 Mekkelî ile, 45 Medinelî bu süreçte kardeş ilan edildi (Köksal, 1981: I-II/110).

Gerçekleştirilen kardeşleştirme faaliyeti ile göçün yani hicretin ortaya çıkaracağı sosyal sorunlar önemli ölçüde ortadan kalkmış oldu. İslâm'ın kardeşlik anlayışı muhacir

kardeşlerinin Medineli Ensar tarafından kucaklanmasını sağlamış ve bu sayede sosyal dışlanmışlık olgusu ortadan kalkmıştır (Açık, 2015: 690).

Kardeşlik anlayışı, Ensar tarafından öylesine içselleştirildi ki, muhacir kardeşlerini ağırlayabilmek için büyük bir yarışa girdiler (Köksal, 1981: II/113-114). Ensar fedakarlıkta o kadar ileri noktalara gitti ki, geçim kaynakları olan hurmalıklarını bile muhacir kardeşleriyle paylaşmak istediler. Allah Resulu buna izin vermedi. Onlardan birlikte çalışmalarını ve mahsulün gelirini paylaşmalarını istedi. Kardeş kılınanlar birbirlerine varis oldular. Fakat, bu hüküm Bedir Savaşı'ndan sonra neshedildi (el-Enfal, 8/75) (Sarıçam, 2004: 117).

Muhacirler hicretle birlikte bütün mal varlıklarını Mekke'de bırakarak göç etmek zorunda kalmışlardı. Medine'ye geldiklerinde ekonomik olarak çok zor bir durumdaydılar. Bu da onlar açısından ciddi bir ekonomik kriz anlamına geliyordu (Okumuş, 2013: 46). Medineli Ensar, kardeşleştirme çerçevesinde muhacir kardeşlerine her türden maddi ve manevi desteği sağladılar. Bu da muhacirlerin zaman içinde ekonomik olarak toparlanmalarının zeminini hazırladı. Mekke malum, ticaret şehriydi. Gelenlerde Mekke'nin iyi tüccarlarıydı. Hz. Peygamber Yahudilerin ticaretteki tekeli kırarak maksadıyla, Medine'de bir pazar kurarak, muhacir tüccarlar eliyle Müslümanların Medine ekonomisinde söz sahibi olmalarını sağladı. Muhacirler aracılığıyla çarşı ve pazarda İslâmi ekonomi ve ticaret hükümleri uygulanmaya başlandı. Böylece, Yahudilerin ticaret yoluyla Ensar üzerinde oluşturdukları iktisadi baskı ortadan kalkmış oldu.

Ayrıca, Hz. Ömer ile İtban b. Malik gibi bazı kardeşlerde gün içinde Hz. Peygamber'i nöbetleşe bir şekilde takip edip, O'ndan öğrendiklerini akşamları diğer kardeşlerine aktararak muahatın boyutlarını, ruhi-manevi ve ilmi alanlara da ulaştırmaktaydılar (Algül, 2005: 308-309).

Medine'de Hicret ertesinde Peygamber Efendimiz tarafından oluşturulan kardeşleştirme faaliyetinin, sosyal dayanışma ve yardımlaşma boyutunun yanı sıra, manevi sosyal hizmet boyutunun bulunduğunu da görmekteyiz. Hz. Peygamber kardeşlikle alakalı hadis-i şeriflerde şöyle buyurmaktadır: “Sizler iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olamazsınız. Yaptığınız zaman birbirinizi seveceğiniz bir şey söyleyeyim mi? Aranızda selâmı yayın!” (Müslim, “Îmân”, 93-94; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 478).

“Müminler birbirini sevmeye, birbirlerine karşı sevgi ve merhamet göstermede bir beden gibidir. O bedenin bir organı acı çektiği zaman, bedenin diğer organları da uykusuz kalıp yüksek ateşle aynı acıyı hissederler” (Buhârî, “Edeb”, 27; Müslim, “Birr ve Sıla”, 66; İbn Hanbel, Müsned, IV, 271).

“...Kul din kardeşine yardımcı olduğu sürece, Allah da onun yardımcısı olur...” (Müslim, Zikr, 38; İbn Mâce, Sünne).

“Müslüman, Müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, haksızlık yapmaz, onu düşmana teslim etmez. Müslüman kardeşinin ihtiyacını gideren kimsenin Allah da ihtiyacını giderir. Kim bir Müslümandan bir sıkıntıyı giderirse, Allah Teâlâ o kimsenin kıyamet günündeki

sıkıntılarından birini giderir. Kim bir Müslümanın ayıp ve kusurunu örterse, Allah Teâlâ da o kimsenin ayıp ve kusurunu örter” (Buhârî, Mezâlim, 3; Müslim, “Birr”, 58).

Müslümanlar arasında kardeşlik bağlarının bu kadar güçlü olduğu bir toplumsal yapının oluşturulduğu Medine şehir devletinde, Ensar ve muhacir kan kardeşi gibi davranmış ve bu birliktelik anlayışını hayatlarının her anında canlı bir şekilde yaşamışlardır.

Bu dönemde toplumsal yapı da sen, ben ve o kavramları tamamen ortadan kalkmış yerini biz kavramı almıştır. Peygamber Efendimiz, Ebû Zer el-Gıfârî’ye hitaben şöyle buyurmuştur: “Yâ Ebâ Zer! Çorba pişirdiğin zaman komşularını gözeterek suyunu çok koy!” (Müslim, “Birr”, 142) (Çağlayan, 2013: 308).

Suffe ashabından aynı zamanda muhacirlerden olan Ebu Hüreyre, açlıktan bitkin düştüğü bir gün Hz. Peygamber’in yanına geldi. Peygamber Efendimiz onu yiyecek bir şeyler versinler diye hanımlarına gönderdi. Fakat onlar evde sadece su bulunduğunu belirtince, O’da sahabesine bu kardeşinizi kim doyurur buyurdular. Ensar’dan Ebu Talha, Ebu Hüreyre’yi yanına alarak onu evine götürdü. Fakat eşi evde sadece iki çocuklarına yetecek kadar yiyecek olduğunu söyleyince oda çocukları aç uyutmasını, yemeğe misafirlerinin olduğunu söyledi. Kendileri de sofrada yanan mumu söndürerek, yemek yiyormuş gibi yapıp, misafirlerinin bu durumdan rahatsız olmasını engelleyip, aç bir şekilde yattılar. Ertesi gün, Peygamber Efendimizin yanına uğradıklarında Resulullah onlara “Allah, sizin bu hareketinizden çok memnun oldu ve sizinle alakalı olarak şöyle buyurdu: “...Kendilerinin ihtiyaçları olsa dahi, (göç eden yoksul kardeşlerini, muhacirleri) öz canlarına tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar başarıya erenlerdir” demiştir (Kaya, 2013: 314).

Yermük Savaşı’nda ölümün yaklaştığı o son anda, sıcağın hararetiyle dillerinin ve damaklarının kuruduğu ve son bir damla su istediklerinde, gelen suyu yanında ki kardeşine oda diğer kardeşine, oda diğer kardeşine derken son su uzatılanın şehit olduğu görülünce su geriye doğru döndürüldüğünde sırayla hepsinin şehit olduğu görülmüştür. İlk dönem müslümanları arasında bu türden pek çok örnekle karşılaşmak mümkündür (Çağlayan, 2013: 308-309).

İslâm dini, kardeşlik anlayışını “fena fi’l-ihvan” üzerine kurmuştur. Bu anlayışa göre kişi kardeşini şeref, mevki, makam, dünyevi ve uhrevi menfaat ve çıkarlarda her zaman kendisinin önüne alır (Keleş, 2012: 31-39). Bu beraberlikte benden önce kardeşim vardır... (Gazali, 2000: 178-179).

Konuyla alakalı âyet-i kerîmelerde:

“Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler” (el-İnsan, 76/8).

İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya, işte onlar birbirlerinin velileridir...” (el-Enfâl, 8/ 72) buyrulmaktadır.

İslâm, kardeşlik hukukunu öncelemektedir. Kardeşler, karşılıklı olarak görev, hak ve sorumluluklara sahiptirler. Müslümanlar, maddi ve manevi açıdan destek olur, birbirlerinin

hukuklarına yönelik bir tecavüz olursa müdahale eder, birbirlerine karşı fedakârlık gösterirler. Gerektiğinde kardeşlerinin borçlarını üstlenir ya da ödemesine yardımcı olurlar. Sıkıntı, dert ve üzüntülerini paylaştıkları gibi mutluluk ve sevinçlerine de ortak olurlar. Birbirlerine hakkı ve sabrı öğütlerler (Okumuş, 2013: 47).

Medine’de hayata geçirilen kardeşlik projesi, benzersiz sosyal ve ekonomik bir dayanışma ve yardımlaşma örneğiydi (Sancaklı, 2008: 67). Bu proje ile Ensar ile muhacir arasında müşterek bir kimlik meydana getirilmiş ve zihniyet birliği temin edilmişti (Sarıçam, 2004: 142). Peygamber Efendimizin insanlığa sağladığı en önemli katkılardan birisi “evrensel kardeşlik” anlayışıdır. O, bu anlayış ile insanlar arasındaki her türden ayrıma bir son vermiştir (Fazlurrahman, 1996: 171). Veda hutbesi esnasında bu evrensel kardeşliğe vurgu adına Hz. Peygamber insanlığa şöyle seslenmiştir: “Ey insanlar! Sizin Rabbiniz birdir. Babanız da birdir...”. Bir başka hadiste ise, “Hepiniz Adem’in oğullarısınız, Âdem de topraktan yaratılmıştır...” (Tirmizî, “Tefsir”, 49). Böylece insanların tamamının aynı soydan geldiklerini ve kardeş olduklarını vurgulamıştır (Şahan, 2015: 116-117).

Araplar, soya, sopa çok önem verirler ve atalarıyla övünmeyi çok severlerdi. Bir defasında ashabın ileri gelenlerinden Sa’d b. Ebi Vakkas, Selman-ı Farisi’nin de bulunduğu bir ortamda orada bulunanlardan kimin soyundan geldiklerini saymalarını istedi. Orada bulunanlar soylarını saydılar. Selman soyu sebebiyle kendisini küçük düşürmeye çalışanlara şu müthiş karşılığı verdi: “Benim soyumu mu bilmek istiyorsunuz. Rabim bana İslâm nimetini nasip etti. O yüzden ben İslâm’ın oğlu Selman’ım”, olanlar Hz. Ömer’in kulağına gidince bu duruma çok üzülür ve hemen gelerek orada bulunanların şahsında bütün insanlığa şu müthiş mesajı verir: “Kureyş’in çok iyi bildiği üzere babam Hattab, cahiliye döneminin en seçkin insanlarından biriydi. Ama artık beni, babamın adıyla anmayın. Çünkü ben de İslâm’ın oğlu Selman’ın kardeşi İslâm’ın oğlu Ömer’im” (Bilgiz, 2014: 573-575). Peygamberimiz, kabileci asabiyetin ortaya çıkardığı soya büyük ehemmiyet veren düşünce yapısını ve her türden ırki yakınlığı önemseyen anlayışı değerler sahasının dışına çıkarmıştır (Çağrı, 2001: 485).

Peygamber Efendimiz, özverili, eli açık, başkalarını kendisinin önüne koyan, ihlas ve erdem sahibi kişilerden oluşan toplumsal bir yapı meydana getirme gayreti içinde olmuştur. Asli hedefi, güzel huylarla süslenmiş, her türlü kötü hasletlerden kendisini arındırmış erdem yüklü birey modeli/insan-ı kâmil bir prototip oluşturmaktır. O, kendi döneminde bunu gerçekleştirmeyi başarmıştır. İlk ve birincil rol model kendisi ve en yakınındaki ashabı olmuştur. Böylece, Peygamber Efendimizin “karizmatik otoritesi çok anlamlı bir sosyal dayanışma sistemi ortaya koymuş oldu” (Sancaklı, 2008: 71).

Kurulan bu sistemde müminler, kardeşlerini kendilerinden öne koydular. Dünya ve ahiret menfaatlerinde onları öncelediler. İyi anlarında da kötü anlarında da kardeşlerinin yanında oldular ve onları desteklediler. Kardeşlik ahlakı gereği olarak; birbirlerine kötü zanda bulunmaz, birbirlerinin arkasından konuşmaz ve çekiştirmezlerdi. Karşısındakinin yanlışını aramak yerine onun kusurlarını örtmeyi yeğler, birlik ve dayanışma içinde yaşamayı tercih ederlerdi. Herkes diğerine beddua değil, dua ederdi. (Okumuş, 2013: 47). Kardeşliklerine halel getirecek; alay etme, gıybet ve suizanda bulunma, küçümseme, arkasından konuşma, karşısındakini kandırma, onu aldatma, kötü lakap takma, birbirlerine

karşı düşmanlık ve kin besleme, çekememezlik etme, sırt çevirme gibi kardeşliklerini bozacak her türden tavır ve davranış yasaklanmıştır. Kardeşliğin devamını temin dinin muhafazasını sağlayan en önemli etmendir. Kardeşlik algısını güçlendirmek, zayıf yönlerini kuvvetlendirmek, bozulan yönlerini ıslah etmek çok önemlidir (Keleş, 2012: 31-39).

Bu doğrultuda, Müslümanlar, ben merkezci bir anlayıştan biz merkezci bir anlayışa yöneltilerek, kardeşini kendi nefesine tercih etme noktasına taşınmışlardır. Peygamberimiz, iş, ticari hayat, siyaset ve yönetim işlerinde ve bütün sosyal münasebetlerinde İslâm toplumunun bütün fertlerinin bu ilkelere bağlı kalarak hareket etmesini arzu etmiştir (Sancaklı'dan aktaran Açık, 2015: 696). O, temelde insanları Allah'ın varlığı ve birliği itikadı ve kardeşlik düsturu çerçevesinde birleştirdiği için Habeşli bir köle ile Mekkeli bir asilzadeyi bile kardeş yapabilmiştir (Dündar, 2017: 281).

SONUÇ

Günümüz dünyası, sosyal yaşam ve değerler açısından incelendiğinde insanın kendi iç dünyasına ve içsel doğrularına ne kadar yabancılaştığı tüm çıplaklığıyla ortaya çıkacaktır. Manevi düzlemde oluşan bu yabancılaşma insanların her şeyi sadece madde boyutuyla ele almasından kaynaklanmaktadır. Maddi yapı, insanı hem yaratanına hem kendine hem de içinde yaşadığı toplumun diğer bireylerine karşı yabancılaştırmaktadır. Maddi doygunluk insanoğluna huzur ve mutluluk getirmemektedir, aksine onu bencilleştirmektedir.

Bu yalnızlaşma ve yabancılaşma sarmalından bizi ancak manevi bir atmosfer kurtarabilir. Bedeniyle olduğu kadar ruhuyla da birliktelik gerçekleştirmesi insanoğlu için bir zorunluluktur. Bunun için maddi-manevi her türden yardıma ihtiyacı olanlarla ilgilenmek, onların sorunlarını ve problemlerini çözmeye çalışmak, insanın manevi olgunluğunu ve tatminini sağlayacak en büyük araçtır. Bireyin sosyal hizmet alanında devletin ve kurumsal yapıların önderliğinde ya da bireysel bazda, birtakım faaliyetler içine girmesi kendini erdemli bir birey kılmasında ve manevi doygunluk yaşamasında önemli bir kilometre taşıdır.

Ruhsal lezzetler, insanı manevi açıdan tatmin edecek önemli bir olgudur. İnsanoğlu bu suretle bencillik, egoizm, kibir ve gurur gibi birçok kötü hasletlerden kendisini koruyacaktır. Paylaşmak, yardımlaşmak, diğer insanlarla dayanışma içinde olmak insanı insan kılar, onu kendine döndürür, onu terbiye eder.

İslâm'ı insanlığa lütfeden yüce yaratıcı onların huzur ve mutluluğu için birtakım kurallar ve kaideler vaz etmiştir. İnsanlara bu kurallara uygun bir hayat sürerlerse dünya ve ahirette mutlu olacaklarını gönderdiği kutsal kitaplar ve elçileri vasıtasıyla bildirmiştir.

İnsanlar Allah Teâlâ'nın gönderdiği kurallara bağlı ve adalet üzere bir yönetim tarafından idare edilmezlerse, toplumun değişik kesimlerinin haklarına tecavüz edenlerin iktidarlarını sürdürdükleri, gücü ve kuvveti olmayanların ezildiği ve haklarının ellerinden alındığı zalimlerin yönettiği toplumsal yapılar ortaya çıkar. Bunun olmaması için birtakım kuralların cari olduğu, insanların haklarını adalet çerçevesinde savunmayı ve temin etmeyi amaçlayan ve adalet üzere yürüyen bir yönetime ve yöneticilere ihtiyaç vardır. Bu tür yapılarda hakları elinden alınmış ve hak gasbına uğramışların en büyük yardımcısı adaletle hareket eden idarecilerdir. Hak üzere yürüyen sistemlerde hayatlarını sürdüren insanlar, toplumun çeşitli kesimlerinde bulunan ve hak gasbına uğrayan ve bazı hakları ellerinden alınmış kimselerin bu haklarına tekrar kavuşabilmeleri için mücadele ederler. Vatandaşların hak ve adalet temelli bir sistemde mutlu bir şekilde hayatlarını devam ettirmelerine yardımcı olmaya çalışırlar.

Sosyal hizmet, Hz. Peygamber döneminde, bir kavram ve disiplin olarak toplumsal hayatta yer almamakla birlikte uygulamada gündelik hayatın her alanında mevcuttu. Çünkü, Kur'an ve onun yeryüzünde ki uygulama platformu olan sünnette insan temel etmendir. Her şey insan için var edilmiştir. İnsan için de iman temelli bir hayat birinci önceliktir. Mümin kul, yeryüzünü imar için vardır. İnsanın önceliği Rabbine iman etmektir. Bu

sağlandıktan sonra onun bu dünyada ki gayesi hemcinslerinin maddi manevi sıkıntılarını ortadan kaldırmaya gayret etmektir.

Bireysel ve kurumsal bazda toplumda birlikte yaşadığımız her türden ihtiyaç sahibi insanın ihtiyaçlarının meşru yollarla giderilmesine çalışılmasıdır. Bu da dünya ve ahiret saadetinin imandan sonra öncelikli şartlarından biridir.

Hız. Peygamber'in örnekliliği bu sahada da seçkin bir yere sahiptir. Bundan dolayı O'nun içinde yaşadığı toplumda gerçekleştirdiği çeşitli faaliyetler, on dokuzuncu yüzyılda bir disiplin olarak ortaya çıkmaya başlayan "sosyal hizmet" sahasının bir öncü çalışması olarak kabul edilebilir. Bu zorlama bir tanımlama değildir. Hız. Peygamber ve arkadaşlarının hayatları incelendiği zaman aranılandan daha fazla örneğin mevcut olduğu müşahade edilecektir. Hız. Peygamber döneminde de bugün olduğu gibi kendi ayakları üzerinde hayatını idame ettiremeyen ve başkalarının yardım ve desteğine ihtiyaç hisseden birçok insanın bulunduğu görülecektir. Bu insanlar, Peygamberimizin ve ashabının yardım ve destekleri sayesinde içinde bulundukları bu durumdan kurtulmuşlardır. O günün uygulamaları bugünden bazı farklılıklar içermekle birlikte temel amaç maddi-manevi her türden yardıma ihtiyaç hissedenlerin içinde var olmaya çalıştıkları zorlu şartları ortadan kaldırmaktır.

Tezimize konu olan İslâm dini özelinde Hız. Peygamber Medine'de site devletini kurduktan sonra sosyal hizmet açısından özellikle incelenmesi gereken bir süreç ortaya koymuştur. Peygamber Efendimiz, toplumun çeşitli katmanlarında yer alan ve pozitif ayrımcılığa ihtiyacı olan bütün kesimlere yardımcı ve destek olmuştur. O günün Mekke ve Medine'sinde öncelikle yoksullar, sonrasında yetimler, köleler, kadınlar özelinde dullar, engelliler ve yaşlılar sosyal destek ve yardıma en fazla ihtiyaç duyan sınıflardı. Arap cahiliyesinde bunlar, toplumda mağdur ve dezavantajlı pozisyonunda idiler. Toplumun üst kesimi, bunları ayak takımı ve avam tabakası olarak görmekteydi.

Özellikle köleler ve özgürlüğünü kazanmış köleler (mevali), onlar nezdinde insan olarak bile görülüyorlardı. O devirde, kişiyi koruyup kollayacak çevresi ve arkası yoksa, akşam hür yatıp, sabah köle olarak kalkmak mümkündü. Kız çocuklar yüz karası olarak değerlendirilir ve bundan dolayı diri diri toprağa gömüldükleri olurdu. Kadın da bir nokta da mal gibi görülürdü. İnsanın değeri, kabilesinin gücü, kabilesi içinde ki mevkii ve zenginliği ile ölçülürdü.

Peygamber Efendimizin içinde yaşamakta olduğu Arap cahiliye toplumunun genel kabuller itibarıyla bugün yaşadığımız materyalist toplum yapılanmalarından çok da farklı olmadığı görülmektedir. O günün toplumu da Allah'ın dininden uzaklaşıp materyalist bir felsefe ve kabuller etrafında insan haklarının ihlal edildiği ve ayaklar altına alındığı, sadece elit tabakanın huzur ve mutluluk içinde yaşadığı bir toplumsal yapı oluşturmuştu. Bu yapı toplumsal barış ve huzuru sağlamaktan oldukça uzaktı. Toplumun alt tabakaları büyük bir yalnızlık ve zulüm altında, oldukça kötü şartlarda hayatlarını idame ettirmeye çalışıyordu.

Hız. Muhammed manevi ve ahlaki bir çöküş yaşayan toplum yapısını içinde bulunduğu bu durumdan kurtarmaya, Medine'de adalet temelli anlayışı inşa etmeye çalışmıştır. Zaman içinde hak ve adalet ve insan hakları merkezli toplumsal faaliyetlerle de bunu

gerçekleştirmeyi başarmış, toplum içinde yardım ve desteğe ihtiyacı olanlara yönelik önemli çalışmalar gerçekleştirerek toplumun yaşadığı bu sorunları çözme gayretine girmiştir.

Hız. Peygamber döneminde yoksulluk oldukça yaygındı. Yoksul kesim her zaman horlanır ve dışlanırdı. Allah Resulü bu kesimin bu yazgısını değıştirmek için çokça mücadele etmiştir. Bütün mal varlıklarını Mekke’de bırakarak hicret eden ve yoksul konumuna düşen muhaciri, Ensar’la kardeş yaparak onları bu durumdan belli oranda kurtarmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’in sürekli olarak müslümanları infaka teşvik etmiş, Hız. Peygamber’de ashabına bu konudaki örnekliliyle yol göstermiştir. Komşusu açken, tok yatan bizden değildir demiştir. Ayrıca Mescid-i Nebevi içinde fakir Müslümanlar için Suffe adlı kurumsal bir yapı oluşturulmuştur. O, insanın elinin emeğinin önemi üzerinde durmuş ve insanları alın teriyle kazanma üzerine teşvik etmiştir. Zekât, sadaka, fitır gibi maddi anlamda toplumsal dayanışma ve yardımlaşma araçlarını hep ön planda tutmuş ve değerlendirmiştir. Ashabına sürekli olarak yoksul insanlara sahip çıkmalarını tavsiye etmiştir. Kurulan toplumsal yapıda farz olan zekâtın zenginin malında yoksulun hakkı olduğu, zenginin bunu verip vermeme gibi bir hakkı olmadığı, eğer vermiyorsa bunun devlet tarafından tahsil edilerek yoksul sahiplerine verilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’de yetimlerin korunması ve onlara sahip çıkılmasıyla alakalı Mekki ve Medeni birçok âyet-i kerîme mevcuttur. Kendisi de bir yetim olan, Hız. Peygamber, yetimlere karşı özel bir tutum sergilemiş, onları sürekli koruyup kollamıştır. Yetim ve öksüzleri sürekli olarak himaye ederek, koruyucu aile olmayı teşvik etmiştir.

Yine dul kadınlar gibi toplumda itilip kakılan bir sınıfa Peygamber Efendimiz sürekli sahip çıkarak onları korumuştur. Dul bir hanım olan Hız. Hatice validemizle evlenmiştir. Ayrıca, sahip çıkıp zevcat-ı tahirat içine aldıkları dul hanımları olmuştur. O, dul kadınlara savaş ganimetlerinden pay ayırdığı gibi, devlet bütçesinden de onlara maaş bağlatmıştır.

Ayrıca, Hız. Peygamber’in hayatında bir kısmı doğuştan, bir kısmı da sonradan engelli konumuna düşen insanlarla alakalı çok güzel örneklikler vardır. O, engellilerin önündeki bütün manileri kaldırma ve onları topluma kazandırma yolunda çok mücadele etmiştir. Engelli bireylerden, Abdullah İbni Ümmü Mektum’u kendine müezzin yapmış, kimi zamanda Medine dışına çıktığında onu, yerine vekil olarak bırakmıştır. Engellilerin korunmasının devletin bir vazifesi olduğunu belirtmiştir. Peygamber Efendimiz özürlü, hasta ve dolayısı ile yardıma ihtiyacı olan kişilere yapılacak her türden iyilik ve desteği, yani içtimai açıdan yarar temin edici her türden davranışı sadaka olarak değerlendirmiştir.

Yaşlılarda sürekli olarak Hız. Peygamber’in desteğini almışlardır. O’nun söz, fiil ve davranışlarında yaşlıları çok saygın bir konuma yerleştirdiği görülmektedir. O, gençleri sürekli olarak yaşlılara karşı saygılı davranmaya teşvik etmiştir. Onlara aşırı merhamet gösterir, onlara son derece saygılı davranırdı. Onları sıklıkla ziyaret eder, onların kendisini davet etmelerini beklemeden, çoğu zaman kendisi ziyarete giderdi. Yanında annesi ile babası ya da her ikisi ihtiyarlayıp cenneti kazanamayanlar için “burnu yerde sürünsün” buyurmuşlardır.

Tezimizin amacı, Hz. Peygamber döneminde maddi-manevi muhtaçlık içinde bulunan toplumun çeşitli sosyal katmanlarına, Kur'ân-ı Kerîm ve Peygamberimizin örnekliğinde yardım ve destek amaçlı ne türden sosyal politikalar gerçekleştirildiğini ortaya koymaktır.

Yapılan bu çalışma ile İslâm dininin ortaya çıktığı özellikle Medine dönemi Hz. Peygamber uygulamalarının insanlığın medeniyet algısına sağlamış olduğu pozitif katkıya vurgu yapılmıştır. Bugünün dünyasının da gerçekten muhtaç olduğu bu toplumsal yapıyı o dönem örnekliğinden istifade ile sağlamanın mümkün olduğu ortaya çıkarılmıştır.

İslâm dininin, Kur'ân ve sünnet eksenli döngüsünde sosyal hizmet ve manevi destek eksenli faaliyetler çok önemli bir yekûn teşkil etmektedir. Peygamber Efendimizin inşa ettiği manevi ve ahlaki erdemler üzerine kurulu toplumsal yapının toplumun huzurunu, maddi ve manevi kalkınmışlığını nasıl sağladığı o günün toplumundan verilen örneklerle ortaya konmuştur. Amacımız, Hz. Peygamber'in Medine'de oluşturduğu ve ağırlıklı olarak erdemler üzere kurulu toplumsal yapının sosyal hizmet anlamında tüm toplumu kucaklayıcı bir nitelik taşıdığını ortaya koymaktır.

Hz. Peygamber'in hayatı ve uygulamaları insana ve canlı ve cansız varlıklara yönelik çalışma ve faaliyetleri bu eksenle değerlendirilmiştir. Sonraki dönemlerde de Müslümanlar O'nun döneminde yapılan uygulamaları kendilerine örnek alarak hareket etmişlerdir.

Çalışmanın sonucunda, Hz. Peygamber'in kurduğu Medine Site Devleti özelinde dünden bugüne, bugünden yarına devam olan süreçte hem Müslümanlara hem de insanlığa sosyal hizmet sahasında örnek bir birey ve devlet yapısı nasıl olmasının o devir özelinde bir prototipi sunulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, H. ve G. Ç. Duyan. (2003). Dünyada Sosyal Hizmet Mesleğinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 14(1). (1-19).
- Acar, H. İ. (2007). Özür. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt: 34, 134-135). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Acar, H., N. Negiz, E. Akman. (2013). *Sosyal Politika ve Kamu Yönetimi Bileşenleriyle Sosyal Hizmet Temelleri ve Uygulama Alanları*. Ankara: Maya Akademi.
- Acara, Y. (2013). Saadet Asrı Model Toplum Tecrübesinin Engellilere İlişkin Kodları, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 13(1). (131-171).
- Açık, F. (2015). İlk İslâm Toplumunun İnşa Sürecinde Kardeşlik Projesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, IV(3). (686-704).
- Afzalurrahman. (1990). Siret Ansiklopedisi. (Haz. Afzalurrahman... [ve öte.]; trc. Hakan Bayrak... [ve öte.]. İstanbul: İnkılap Yay.
- Ağırakça, A. (1990). Afv. *Şamil İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt: 1, 175-176). İstanbul: Şamil Yay.
- Ağırman, C. (2003). Yoksullukla Mücadelede Ahlâkî ve Dinî Olarak İnfakın Rolü. *Yoksulluk Sempozyumu*. İstanbul: Deniz Feneri Derneği.
- Ağırman, C. (2007). Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* [www.dinbilimleri.com]. VII(2). (9-30).
- Ağırman, C. (2010). Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları. *Çocuk Sorunları ve İslâm Sempozyumu*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Ahmed Serici b. Abdülhamid. (1994). Cihad: Barış ve Adâlet İçin Mücadele. *İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi*. (II)2. (113-118).
- Ahmed b. Hanbel. (1992). *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*. İstanbul: Çağrı Yay.
- Ak, A. (2006). Maturidi'nin Şükür Anlayışı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. XLVII(2). (185-194).
- Akdoğan, A. (2008). Medeniyetlerin Oluşmasında Dinin Rolü ve İslâm Medeniyeti. *Dinî Araştırmalar*. XI(32). (87-106).
- Akgül, L. (2005). İslâm Hukukunda Evli Kadının Nafakası ve Kapsamı. *Ekev Akademi Dergisi*. 19(62). (21-34).
- Akgündüz, A. (1996). *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Aksu, A. (2001). Asr-ı Saadet Hulafa-i Raşidin ve Emeviler Döneminde Fikir Hürriyeti Üzerine Bazı Mülâhazalar. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. V(2). (203-228).
- Aksu, Z. (2005). *İslâm'ın Doğuşunda Toplumsal Realite*. Ankara: İlahiyat Yay.
- Akyüz, V. (1991). Ana Baba (Ebeveyn). *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 3, 101-103). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Akyüz, V. (1989). Akriba. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 2, 285-287). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Akyüz V. (2014). Kur'an ve Sünnette Ebeveyn ve Çocuk Hakları. (Muhsin Demirci) (Ed.). *Kur'an ve Sünnete Göre Temel İnsan Hakları* içinde. İstanbul: Ensar Neşriyat.

- Algül, H. (1997). Ganimet. *İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, (Cilt: 2, 66-67). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay.
- Algül, H. (1995). Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Adaleti. *Diyanet İlmi Dergi*. XXXI(3). (25-36).
- Algül, H. (2005). Muahat. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 30, 308-309). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Ali Cevad (2015). *Cahiliye'den İslâm'a İbadet Tarihi*. (Çev.: Muammer Bayraktutar). Ankara: Ankara Okulu Yay.
- Alper, H. (2003). İtikattan Pratiğe Uzanan Bir Zincirde İslâm'da Yoksulluğun Çözümü. *Yoksulluk Sempozyumu*. İstanbul: Deniz Feneri Derneği.
- Alptekin, K. (2016). *Başlangıçtan Bugüne ve Yarına Türkiye'de Sosyal Hizmet Eğitimi*. Konya: Atlas Yay.
- Altıntaş, H. (2011). *İslâm, Demokrasi ve İslâm'da İnsan Hakları*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yay.
- Altıntaş, H. (2000). Kur'anî Düşünce Sisteminde İnsan Hakları. Yaşar Çolak (Ed.). *Uluslararası Avrupa Birliği Şûrası: Tebliğ ve Müzakereleri içinde* (90-95). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Amra, S. C. (1991). *Kur'an Sünnet ve İslâm Hukuku Işığında Ma'ruf ve Münker Kavramlarının Yorumu*. (Çev.: Mehmet İslamoğlu). İstanbul: Gündoğdu Matbaacılık.
- Apak, A. (2007). Hz. Peygamber'in Hicret Sonrası Medine'de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu içinde* (315-324). Çorum: İslâmî İlimler Dergisi.
- Apaydın, H. Y. (2001). Karz. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 24, 520-525). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Apaydın, H. Y. (1998). Humus. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 18, 365-369). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Ardoğan, R. (2004). İnsan Haklarına Saygının Yükseltilmesinde İslâmî Teolojinin Rolü. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLV(2), (83-111).
- Ardoğan, R. (2005). Müslüman Toplumlarda İnsan Hakları ve Demokrasiye Saygıyı Artıracak Bazı İslâmî İlkeler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, III(9). (25-58).
- Arı, A. (2013). Yetim. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 43, 501-503). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Arıcı, K. ve Y. Alper. (2013). *Sosyal Güvenlik*. (Yusuf Alper, Seda Tekeli) (Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.
- Armağan, S. (1987). *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Armağan, S. (2011). *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Aslan, A. (2003). *Kur'an Ekseninde Fakirlik Problemi*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Aslan, N. (2004). Çocuk Sahibi Olma Sorumluluğu. *Diyanet İlmi Dergi*. XL(2). (91-100).
- Aslan, S. (2006). *Bakara Sûresinde Ana Hatlarıyla Sosyal Hayat*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Ateş, İ. (1982). Hayri ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar. *Vakıflar Dergisi*. 15. (55-88).
- Atar, F. (2007). Nikah. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 33, 112-117). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Atar, F. (2011). Tedbir. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 40, 250-259). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Atay, H. (1999). Kur'an'da İnsanın Doğal Hakları, Müslümanların Durumunu Tespit ve Müslümanlık Kur'an'ın Neresinde?. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*. XII(2). (89-112).

- Aydemir, İ. (2003). *Sağlık Bakanlığı'na Bağlı Hastanelerde Tıbbi Sosyal Hizmet Uygulamaları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Aydın, A. A. (1969). Ahiret ve Öldükten Sonra Dirilmeye İman. *Diyanet İlmi Dergi*. VIII(86-87). (216-221).
- Aydın, A. A. (1981). Kur'an-ı Kerim'den İki İlâhi Esas İman ve Salih Amel. *Diyanet İlmi Dergi*. Hicret Özel Sayısı. (181-203).
- Aydın, A. A. (1970). Peygamberimiz, İman Esasları ve Tevhid Akidesi, *Diyanet İlmi Dergi*. Özel Sayı. (56-63).
- Aydın, M. (2003). Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslam (Ankara, 2003), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Aydın, M. A. (1989). Aile. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 2, 196-200). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Aydın, M. A. (1993). Çocuk. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 8, 361-363). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Aydın, M. A. (2003). Mehir. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 28, 389-391). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Aydınlı, A. (1999). İbn Ümmü Mektûm. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 20, 434-435). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Ayengin, T. (2010). İnsan Hakları Sözleşmelerinde Din ve Vicdan Hürriyeti. *İnsan Hakları ve Din Sempozyumu* içinde (101-113). Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Ayral, M. Ş. (2007). *Kur'an'ın Yetimlere Bakış Açısı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- Ayverdi, İ. (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yay.
- Azzam, A. (1962). *Allah'ın Peygamberlerine Emanet Ettiği Ebedi Risalet*. (Çev.: Hasan Hüsnü Erdem). İstanbul: Sönmez Neşriyat.
- Bakan, E. (2003). Takva Zengini Olmak. *Yoksulluk Sempozyumu*. İstanbul: Deniz Feneri Derneği.
- Bardakoğlu, A. (1994). Diyet. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 9, 473-479). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Bardakoğlu, A. (2002). Katil. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 25, 45-48). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Bardakoğlu, A. (2002). Kurban. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 26, 436-440). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Baudrillard, J. (2008). *Tüketim Toplumu*. (Çev.: Hazal Deliceçaylı ve Ferda Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Çetiner, B. (2008). *Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnette Zekât*. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı.
- Belik, İ. (1992). *Ayet ve Hadislerle İslami Hayat*. (Çev.: İbrahim Cücük, Vecdi Akyüz ve Salim Ögüt). İstanbul: İklim Yay.
- Beşer, F. (1991). *İslamda Zenginlik ve Fakirlik Kavramları*. İstanbul: Seha Neşriyat.
- Beşer, F. (1987). *İslamda Sosyal Güvenlik*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- Beşer, F. (1988). *İslamda Sosyal Güvenlik*. İstanbul: Seha Neşriyat.
- Bilgin, M. (2012). *Kur'an'da İnsanlık Onuru*. Ankara: FCR Yay.
- Bilgiseven, Â. K. (1976). *Genel Sosyoloji*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yay.

- Bilgiseven, A. K. (1977). *Sosyolojik Açıdan Tasavvuf ve Laiklik*. İstanbul: Kutsun Yay.
- Bilgiz, M. (2014). İnsan Onuru ve Evrensel Kardeşlik İlkesi. *Kutlu Doğum Haftası, (Hz. Peygamber ve İnsan Onuru Sempozyumu)*. Konya: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Bingöl, O. (2015). Genel Bağlarıyla Sosyal Hizmet ve Toplum. *Mavi Atlas: Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi*. (5), (69-77).
- Buhari, Muhammed b. İsmail. (1981). *el-Camiü's-Sahih*, İstanbul: ÇağrıYay.
- Buhari, Muhammed b. İsmail. (2004). *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih*. (Çev.: Abdullah Feyzi Kocaer). İstanbul: İmaj Yay.
- Buladı, K. (2004). *Kur'an'da Sosyal Dayanışma*. İstanbul: Kayıhan Yay.
- Buladı, K. (2016). *Kur'an'ın Temel Konularına Giriş*. İstanbul: Kayıhan Yay.
- Buladı, K. (2009). *Muhabbetullah Allah Sevgisi*. İstanbul: Kayıhan Yay.
- Canan, İ. (1995). Enes b. Mâlik. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 11, 234-235). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Canan, İ. (1980). *Hiz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- Canan, İ. (1996). İslâm'da Aile Terbiyesi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. I. (19-36).
- Canbulat, M. (2002). *İslâm'da Sosyal Dayanışmanın Önemi ve Sosyal Dayanışma Müesseseleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Cılga, İ. (2002). Türkiye'de Gelişme Sürecinde Sosyal Politikalar ve Sosyal Hizmetler, Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye'de Sosyal Hizmet Politikaları, (Sosyal Hizmet Sempozyumu 2000). (Haz. İlhan Tomanbay). Ankara, Hacettepe Üniversitesi S.H.Y.O. Yay.
- Bilgiz, M. (2014). İnsan Onuru ve Evrensel Kardeşlik İlkesi. *Kutlu Doğum Haftası, (Hz. Peygamber ve İnsan Onuru Sempozyumu)*. Konya: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Cilacı, O. (1994). Dua. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 9, 529-530). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Çağlayan, H. (2013). İslam Kardeşliğinin Zirve Noktası: İsâr. Kutlu Doğum Haftası Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku Sempozyumu.
- Çağrı, M. (1991). Ana Baba, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 3, 103-105). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Çağrı, M. (1994). Dua. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 9, 536-539). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Çağrı, M. (1997). Hak. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 15, 137-139). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Çağrı, M. (2001). Kardeşlik. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 24, 485-486). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Çağrı, M. (1997). Karz. *İslamda İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. (Cilt: 2, 536-538). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı [İFAV].
- Çağrı, M. (2009). Salih Amel. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt: 36, 31-32). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Çağrı, M. (2010). Şükür. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt: 39, 259-26). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Çağrı, M. (1997). Karz. *İslamda İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. (Cilt: 2, 536-538). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı [İFAV].

- Çakın, K. (2001). İtbân b. Mâlik. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt: 23, 454). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Çalış, H. (2003). Ebeveyn ve Çocuklar Arası Maddî İlişkilerde Adâlet/Eşit Muâmele. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (16). (121-151).
- Çalış, H. (2010). İslam ve İnsan Hakları: Ödev Öncelikli Toplum Modeli, *İnsan Hakları ve Din Sempozyumu* içinde (71-85). Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Çekin, A. (2014). *Maneviyat, Manevi Bakım ve Sosyal Hizmet*. Samsun: Etüt Yay.
- Çelik, H. (2010). Fey ve Ganimet Ayetleri Çerçevesinde Hz. Ömer'in Sevad Arazisi Hakkındaki Uygulamasının Değerlendirilmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. VIII(15). (75-100).
- Çelik, Y. (2017). *İslâm'da Sosyal Hizmetler: Hz. Peygamber Dönemi*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Çengelci, E. (1996). *Cumhuriyet Türkiye'si'nde Sosyal Hizmetlerin Örgütlenmesi*. Ankara: Şafak Matbaacılık.
- Çetin, A. (2013). *Örneklerle Peygamberimiz*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Çinpolat, S. (2017). *Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm'da Çocuk Algısı*. Ankara: Araştırma Yay.
- Çolak, A. (2011). Hasta Ziyareti ile İlgili Hadisler Bağlamında Bir İnceleme. *EKEV Akademi Dergisi*. XV(48). (161-176).
- Çubukçu, İ. A. (1983). Din ve İnsan Hakları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. XXVI. (119-130).
- Demir, F. (1981). *İslâm Hukukunda Mülkiyet ve Servet Dağılımı*. Ankara: İlmi Yay.
- Demir, Ö. (2013). *Dini Kavramlar ve Öğrenme Ortamları (Salih Amel Örneği)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Demir, R. (2016). Kişilik ve Karakter İnşasında Önemli Bir Kur'an Kavramı: Âsâr, *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*.
- Demirbilek, S. (2009). *Sosyal Politika Bağlamında Sosyal Hizmet*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlük Matbaası.
- Dilik, S. (1991). *Sosyal Güvenlik*. Ankara: Kamu-İş Sendikası.
- Dilik, S. (1980). Sosyal Güvenlik ve Sosyal Hizmetler Arasındaki İlişkiler. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 5(1). (73).
- Döndüren, H. İslâm'ın Engellilere Tanıdığı Kolaylıklar ve Ruhsatlar (*Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslam Sempozyumu, Yayınlanmamış Tebliğ*). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Döndüren, H. (1992). Nafaka. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 36, 31-32). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Duman, A. (2008). Sadaka. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 35, 383-384). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Dündar, M. (2017). İslam'ın Irkçılık Karşısındaki Tutumu ve Kardeşlik Eğitimi. *SOBİDER: Sosyal Bilimler Dergisi*. IV(12). (276-283).
- Ebu Davud. (1981). *Sünen-i Ebi Davud*, İstanbul: Çağrı Yay.
- Ebu Davud. (1988). *Sünen-i Ebi Davud Tercüme* (Şerhi Haz.: Necati Yeniel, Hüseyin Kayapınar). İstanbul: Şamil Yay.
- Ebu Ubeyd, Kasım b. Sellâm. (1981). *Kitâbu'l-Emvâl*. (Çev.: Cemaleddin Saylık). İstanbul: Düşünce Yay.
- Ebu Yusuf. (1982). *Kitâbü'l-Harâc*. (Sdl. İsmail Karakaya). Ankara: Akçağ Basım Yayım Pazarlama.

- Efe, A. (2008). *Manevi Sosyal Hizmetler*. (Ed.: Ali Seyyar). İstanbul: Rağbet Yay.
- Engelliler Dini-Manevi Bakım Paneli: 1. (2014). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Er, İ. (1998). *Din Sosyolojisi Açısından Bir Deneme*. Bursa: Furkan Kitabevi.
- Erbay, C. (2006). Nafaka. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 32, 282-285). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Erdoğan, M. (2007). Yaşlıların Fıkhi Yükümlülükleri. M. Faruk Bayraktar (Ed.). *Yaşlılık Dönemi ve Problemleri içinde* (91-97). İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı.
- Erdoğan, M. S. (1992). *İslâm Ekonomisinde Tasarruf ve Ekonomik Gelişme*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Eren, M. (2008). Kur'ân ve Sünnete Göre Sıla-i Rahmin Önemi. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 12. (369-380).
- Eroğlu, M. (1991). Ashâbü'l-Uhdûd. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 3, 471). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Eroğlu, M. (1992). Beled Sûresi. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 5, 397-398). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Erkal, M. (1996). Ganimet. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 13, 351-354). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Erkal, M. (2013). Zekât. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 44, 197-207). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Ertuç, H. (2009). İslamda Yetimlerin Hukuki Statüsü. *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*. (31). (127-150).
- Ertuğrul, R. (2015). Kur'an'da Fiili Dua. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. IV(4). (896-921).
- Erul, B. (2014). Hadislerde Geçen “İrz” Kavramı ve “Onur” ile İlişkisi. (*Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber ve İnsan Onuru Sempozyumu”, 19-21 Nisan 2013*), Konya.
- Eser, M. (2013). *Engelli Sahabiler*, İstanbul: Nesil Yay.
- Eski, N. (2007). *Hak ve Sorumlulukları Bakımından İslam Hukukunda Yetimler*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı. Konya.
- Eskicioğlu, O. (1995). Fakir. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 12, 129-131). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Eskicioğlu, O. (1996). *İslam ve Uluslararası Adalet*, (Doğu'da ve Batı'da İnsan Hakları-Kutlu Doğum Haftası- 1993-1994).
- Fahreddin er-Razi. (1993). *Tefsir-i Kebir: Mefatihü'l-Gayb*, (Ter.: Suat Yıldırım). Ankara: Akçağ Yay.
- Fayda, M. (1995). Fey. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 12, 511-513). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Fazlurrahman. (1997). *Allah'ın Elçisi ve Mesajı* (Çev. Adil Çiftçi). Ankara: Ankara Okulu.
- Fazlurrahman. (1995). *Tarih Boyunca İslâmî Metodoloji Sorunu* (Çev.: Salih Akdemir). Ankara: Ankara Okulu.
- Fidan, M. A. (2015). *İslam Hukukunda Kadın Haklarının Korunmasına Yönelik Tedbirler*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskişehir.
- Gazzali, Ebu Hamid. (1981). *İhyau' Ulumi'd-Din*. (Çev.: M. A. Müftüoğlu). İstanbul: Pırlanta Yay.

- Güç, A. (2002). Kurban. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 26, 433-435). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Günay, H. M. (2012). Vakıf. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 42, 475-479). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Günay, Ü. (1982). Din ve Toplumsal Farklılaşma, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (5). (77-85).
- Gündüz, Ş. (2007). İslam ve Diğer Dinlerin Yaşlılığa Bakışı, Yaşlılık Dönemi ve Problemleri, (Ed.: M. Faruk Bayraktar). *İslami İlimler Araştırma Vakfı, Tartışmalı ilmi Toplantılar Dizisi*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Hacımuftuoğlu, N. (2005). Kur'an'da ve Bazı Telakkilerde İnsan Aile, Yaşlılık ve Huzurevleri, *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi*.
- Görmez, M. (2013-2014). *Hadislerle İslam: Hadislerin Hadislerle Yorumu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- Halil, İ. (1993). *Sosyal Adalet*, İstanbul: Şule Yay.
- Hamidullah, M. (1990). *İslam Peygamberi: Hayatı ve Faaliyeti* (Çev.: Salih Tuğ). İstanbul: İrfan Yay.
- Hökekleli, H. (1999). Irz, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt:19, 133-134). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Işık, H. (2017). İslam Dini Perspektifinden Engellilik Sorunu. (Ed. Süleyman Turan). *Engellilik ve Dinler içinde*, (178-191). İstanbul: Açılım Kitap.
- Izutsu, T. (1991). *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*. İstanbul: Pınar Yay.
- İbn Hacer el-Askalânî. (2011-2013). *Buluğu'l-Meram Şerhi*. (Şrh. Nurettin İtr; Çev. Ahmed Efe). İstanbul: Tahlil Yay.
- İbn Kesir. (1994). *el-Bidaye ve'n-Nihaye: Büyük İslâm Tarihi*. (Çev.: Mehmet Kesgin). İstanbul: Çağrı Yay.
- İbn Mâce. (1992). *Sünen-i İbn Mâce*, İstanbul: Çağrı Yay.
- İnan, A. (2010). Kur'an Verileri Açısından İnsan Hakları, *İnsan Hakları ve Din*. 40-52.
- İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. (1997). İ. K. Dönmez (Red.). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı [İFAV].
- Kallek, C. (2000). İhtikar. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 21, 30-31). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Kallek, C. (2005). Muhakale. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt: 30, 396-397). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Kallek, C. (2006). Müellefe-i Kulüb. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt: 31, 475-476). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Kallek, C. (2012). Ticaret. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt: 41, 134-144). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Kandemir, M. Y. (2005). Muaz b. Cebel. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt: 30, 338-339). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Kandemir, M. Y. (2005). Muhammed. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt: 30, 423-428). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Kaplan, Y. (2010). Ticarete Adalet, *Din ve Hayat. İstanbul Müftülüğü Dergisi*. (10), 46-48.
- Karaçam, İ. (1982). *İslam'da Tevbe*, İstanbul: Nedve Yay.
- Karagöz, İ. (2005). *Ayet ve Hadisler Işığında Engelliler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.

- Karaman, F. (1995). Ma'rufu Emretme ve Münkeri Nehyetme Görevi Hakkında Bir Değerlendirme. *Diyanet İlmî Dergi*. XXXI(2). (15-32).
- Karaman, F. (2006). *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- Karaman, H. (1987). *İslamın Işığında Günün Meseleleri*. İstanbul: Nesil Yay.
- Karaman, H. (2012). *İş ve Ticaret İlmihali*. İstanbul: İz Yay.
- Karaman H. vd. (2007). *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karaman, H. (1991). *Mukayeseli İslam Hukuku*. İstanbul: Nesil Yay.
- Karaman, H, A. Bardakoğlu ve H. Y. Apaydın. (2002). *İlmihal: İman ve İbadetler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Kaya, A. (2009) *Bir Özveri Davranışı Olarak Kur'an'a Göre İnfâk*. Ankara: Fecr Yay.
- Kaya, R. (2001). Kur'an-ı Kerim'de Fey Gelirleri ve Dağılımı. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. X(2). (67-86).
- Kazancı, F., A. Şenat (2006). Kur'an'ın Ana Babaya İhsan İlkesinin İtaate Dönüşümü ve Geleneğe Etkisi. *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*. VI(1). (195-211).
- Kazıcı, Z. (2007). Kültürümüzde Yaşlılık ve Yabancı Gözüyle Ülkemizde Yaşlılar. *Yaşlılık Dönemi ve Problemleri*. 239-253.
- Kesgin, B. (2013). *Kamu Sosyal Politikalarında Sosyal Yardım*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Keskin, Y. Z. (1999). İslâm'da Vakıf ve Toplum Açısından Önemi, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. II. (181-192).
- Kocaman, N. (1999). Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfına Müracaat Edenlerin Sosyo- Ekonomik Durumları Hakkında Bir Araştırma. *Sosyal Hizmetler Dergisi*. 1. (10).
- Kongar, E. (1972). *Sosyal Çalışmaya Giriş*. Ankara: Sosyal Bilimler Derneği.
- Köten, A. (2007). Hz. Peygamberin Sünnetinde yaşlılara Saygı, Yaşlılık Dönemi ve Problemleri. *İslami İlimler Araştırma Vakfı*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Kula, M. N. (2008). Engellilere Verilecek Tebliğ ve İrşad Hizmeti. (Ed. Ali Seyyar). *Manevi Sosyal Hizmet*. İstanbul: Rağbet Yay.
- Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi: (Hadis Ansiklopedisi)*. (1995). (Haz., Drl., Çev.) İbrahim Canan. Ankara: Akçağ Yay.
- Lahbabî, M. A. (1972). *İslam Şahsiyetçiliği* (Çev.: İsmail Hakkı Akın). İstanbul: Yağmur Yay.
- Malik b. Enes. (1982). *el-Muvatta*. (Çev. Ahmet Muhtar Büyükçınar). İstanbul: Al-Tuğ Yay.
- Merçil, E. (1998). Hazinedar. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt: 17, 141-143). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Mevdudi. (1985). *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamberin Hayatı*. İstanbul: Pınar Yay.
- Mevdudi. (1987). *Te'fhimü'l-Kur'an*. İstanbul: İnsan Yay.
- Nedvi, Muinüddin Ahmed. (1985). *Asrı Saadet: Peygamberimiz'in Ashabı*. (Çev.: Ali Genceli). İstanbul: Şamil Yay.
- Nevevî, (1997). *Riyazü's-Salihin: Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*. (Çev. ve Şerh. M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük). İstanbul: Erkam Yay.
- Oflaz, A. (2017). Çocuk Eğitimi/Terbiyesi'nde Nebvî Metod, *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (11). (287-306).
- Okumuş, E. (2003). *Toplumsal Değişme ve Din*. İstanbul: İnsan Yay.

- Öğüt, S. (1996). Fidyе. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 13, 55-57). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Önal, R. (2008). Kur'an'da İmânî ve Ahlâkî Bir Tavr Olarak Sabır, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. XII(2). (439-466).
- Özbek, N. (2006). Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar. İstanbul: Tarih Vakfı Yay.
- Özdemir, S. (2012). Dini Sosyal Hizmetlerin Temelleri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (25). (125-138).
- Özdemir, U. (2000). *Türkiye'de Psikiyatrik Sosyal Hizmet*. Ankara: Aydınlar Matbaası.
- Özdemir, V. (2014). *Modern Teoriler Açısından Hz. Muhammed (S.A.S.)'in Örnek Liderliği*. İstanbul: Rağbet Yay.
- Özek, A., H. Karaman, M. A. Aydın ve M. Erkal. (1984). *İbadet ve Müessesе Olarak Zekât*. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı.
- Öztürk, T. (2014). Ahlâk-ı Alâî'de Çocuk Terbiyesi. *Uluslararası Kınalızâde Ailesi Sempozyumu*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Öğüt, S. (1996). Fidyе. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 13, 55-57). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Parladır, S. (1994). Dua. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 9, 530-535). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Sabık, S. (1987). *Fıkhu's-Sünne*. (Çev.: Tayyar Tekin). İstanbul: Pınar Yay.
- es-Sadr, Muhammed Bakr. (1993). *İslâm Ekonomi Sistemi*. (Çev. Mehmet Keskin, Sadettin Ergün). Ankara: Rehber Yay.
- Sancaklı, S. (2004). *Hadislerde Fakirlik ve Zenginlik Problemi*. İstanbul: Elif Yay.
- Sancaklı, S. (2006). Hadislerde Yaşlılık Olgusunun Değerlendirilişi, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. X(1) (49-71).
- Sancaklı, S. (2003). Hz. Peygamber ve İnsan Hakları. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. III. (23-51).
- Sancaklı, S. (2006). Hz. Peygamber'in Erdemli İnsan Yetiştirme Bağlamında İsrâr (Diğergamlık) Kavramına Verdiği Önem. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*. 7(17). (29-56).
- Sancaklı, S. (2006). Hz. Peygamber'in Engellilere Karşı Bakış Açısının Tesbiti. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. VI(3). (37-72).
- Sargutan, A. E. (2006). *Sosyal Politika Bilimi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yay.
- Sarı, O. (2012). Sosyal Hizmetlerde Manevi Korunmanın Gereği ve Hukuki Dayanağı. *Beşeri Bilimlerde Manevi Arayışlar Sempozyumu*.
- Sarıçam, İ. (2011). *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- Sarıkavak, K. (2017). Türk-İslam Geleneğinde Yaşlılara Verilen Değer. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. III(2). (281-287).
- Sarıkaya, M. (2011). *Sosyal Hizmet Kurumlarında Yönetim*. İstanbul: Nobel Yay.
- Saruhan, M. S. (2003). İslâm Ahlâkında İsrâf ve Cimriliğin Tedavisi. *İslami Araştırmalar*. 16(4). (640-647).
- Sayın, Y. (2015). İnsan Hakları Beyannamesi ve İslam. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. (26). (423-454).
- Seyyar, A. (2015). *Dünyada ve Türkiye'de Engelli Dostu Sosyal Politikalar*. İstanbul: Rağbet Yay.

- Seyyar, A. (2015). *Tasavvufi Sosyal Hizmet*. İstanbul: Rağbet Yay.
- Seyyar, A. (2007). *Yıldızlar Engel Tanımaz: Bedensel Özürlü Sahabiler'in Hayatı*. İstanbul: Aşşyan Yay.
- Sheafor, B. W. ve C. J. Horejsi. (2015). *Sosyal Hizmet Uygulaması (Temel Teknikler ve İlkeler)*. (Ed.: Durdu Baran Çiftçi). Ankara: Nika Yay.
- Topçuoğlu, R. A. vd. (2013). *Sosyal Hizmet Uygulamaları*, (Ed.: İlhan Tomanbay). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay.
- Soysaldı, H. M. (2001). İslam'da Tevbe. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. II(6). (81-90).
- Sulhan, F. (2011). *Türkiye'de İnsan Hakları Bağlamında Değişen Sosyal Hizmet Algısı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yalova.
- Şeker, A. (2012). *Sosyal Hizmete Giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay.
- Şeker, M. (2007). *İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- Şener, M. (1997). *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (Red.: İbrahim Kâfi Dönmez). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay.
- Şener, M. (1989). İslam Hukukunda Karz-ı Hasen. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (6). (391-403).
- Tabakoğlu, A. (1996). *İslâm ve Ekonomik Hayat*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- Tabakoğlu, A. (1979). *İslâm İktisadına Giriş*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Tan, Z. (2008). Yaşlıların Hayat Kalitesini Artırmaya Yönelik Dinî Sosyal Hizmetler, *Manevî Sosyal Hizmetler*. İstanbul: Rağbet Yay.
- Tarhan, N. (2009). *İnanç Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yay.
- Tarhan, N. (1998). Stres ve Sabır. *Kur'an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi*. I(5) (44-47).
- Taşçı, F. (2010). *Sosyal Politikalarda Can Simidi Sosyal Yardım*. Ankara: Nobel Yay.
- Tekin, F. (2017). *Hız Peygamber Döneminde Sosyal Hizmetler*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Terzi, M. Z. (2013). Vakıflar. (Ed.: Eyüp Baş). *İslâm Kurumları Tarihi: El Kitabı* içinde (387-395). Ankara: Hegem Yay.
- Tezcan, M. (2007). Kur'an'ın Bedensel Engellilere Yaklaşımı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. V(10) (137-186).
- Tirmizi. [t.y.]. Sünen-i Tirmizi tercemesi = Camiü's-Sahih. (Çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu). İstanbul: Yunus Emre Yay.
- Tomanbay, İ. (1999). *Sosyal Çalışma Sözlüğü*. Ankara: Selvi Yay.
- Tomanbay, İ. (2013). *Sosyal Hizmet Uygulamaları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay.
- Parladır, S. (1994). Dua. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 9, 530-535). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Topaloğlu, B. (2012). Tövbe. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 41, 279-283). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Tuğ, S. (1984). *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay.
- Tunç, C. (1988). İslâm Dininde Zikir ve Duâ. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (5). (31-42).
- Turgay, N., İ. Er (2006). *Kalkınma, Sosyal Adalet ve Sosyal Refah, İslama Giriş: Gençliğin İslam Bilgisi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.

- Tutar, A. (1999). Hazret-i Muhammed (s.a.v.) ve Sabır. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (4). (137-144).
- Türkmen, B. (2015). Sosyal Hizmet Tarihi, İzmir: [y.y.].
- Tütün, S. (2016). Kur'an'da Erzeli'l-'Umur ve Yaşlılık Üzerine Bir Değerlendirme, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. XX(2) (299-328).
- Uludağ, S. (1991). Amel. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 3, 13-16). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslam. (2003). İsmail Karagöz (Ed.). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- Yaman, A. (2003). Üç Kutsal Kitabın Yoksulluk Tasavvuru ve Aldığı Önlemler, *Yoksulluk Sempozyumu*. İstanbul: Deniz Feneri Derneği.
- Yaran, R. (2016). Akraba İlişkileri: Sıla-i Rahim, *Din ve Hayat Dergisi*, (28). (5-8).
- Topaloğlu, B. (2012). Tövbe. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt: 41, 279-283). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Yaran, R. (2002). Kefaret. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt: 25, 179-182). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Yaşaroğlu, M. K. (2002). Koca. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt: 26, 128-130). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Yaşaroğlu, M. K. (2003). Sosyal Dengenin Sağlanması ve Varlıklı-Yoksul Dayanışmasında İki Önemli Kavram: İnfâk ve İsâr, *Yoksulluk Sempozyumu*. İstanbul: Deniz Feneri Derneği.
- Yaran, R. (2002). Kefaret. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt: 25, 179-182). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Yaran, R. (2002). Kefaret. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt: 25, 179-182). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Yavuz, Y. V. (1996). Fitre. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt: 13, 160-161). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Yavuz, Y. V. (1972). *İslamda Zekât Müessesesi*. İstanbul: Feyiz Yay.
- Yavuz, Y. V. (1983). *İslam'da Zekât Müessesesi*. İstanbul: Çağrı Yay.
- Yavuz, Y. V. (1992). *Bir Sosyal Kuruluşu Olarak Zekât*. İstanbul: Tuğra Neşriyat.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. (1942). *Hak Dini Kur'an Dili: Türkçe Tefsir*. İstanbul: Eser Kitabevi.
- Yediyıldız, B. (2012). Vakıf. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt: 42, 479-486). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Yeniçeri, C. (1984). *İslamda Devlet Bütçesi*. İstanbul: Şamil Yay.
- Yeniçeri, C. (1980). *İslam İktisadının Esasları*. İstanbul: Şamil Yay.
- Yeniçeri, C. (2015). *Peygamber, Devlet Başkanı, Aile Reisi Hz. Muhammed Yaşadığı ve Yön Verdiği Hayat*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi.
- Yeniçeri, C. (2003). Yoksulluğu Yok Etmede Zekâtın Yeri. *Yoksulluk Sempozyumu*. İstanbul: Deniz Feneri Derneği.
- Yıldırım, C. (1991). *Asrın Kur'an Tefsiri: İlmin Işığında*. İzmir: Anadolu Yay.
- Yıldırım, K. (2007). Sakarya'daki Sosyal Hizmet Kuruluşları: Çocuk ve Aileye Yönelik Sosyal Hizmetler. *Sakarya Üniversitesi Sosyal Hizmet Sempozyumu*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlük Basımevi.

- Yılmaz, F. (1991). *İslâm Ekonomisi ve Sosyal Güvenlik Sistemi*. İstanbul: Marifet Yay.
- Yılmaz, H. K. (2014). Ferdi ve İctimai Barışın Anahtarı: Dua, *Diyanet Dergi*. (281). (5-82).
- Yolcuoğlu, İ. G. (2014). *Sosyal Hizmet/Sosyal Çalışma Bilim ve Mesleğine Giriş*. İstanbul: Nar Yay.
- Yörük, Y. Z. (2006). *İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Ötüken.
- Zastrow, C. (2014). *Sosyal Hizmete Giriş*. (Çev. ve Ed.: Durdu Baran Çiftçi). Ankara: Nika Yay.
- Zühayli, V. (1990). *İslâm Fıkı Ansiklopedisi*. (Çev.: Ahmet Efe vd.). İstanbul: Risale Basın-Yayın.
- (<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/gumusmaviatlas>).
- (<http://mevzuat.meb.gov.tr/htm/132.html>, 1983).
- (<http://www.sosyalhizmetuzmani.org/globallesmeinsanhaklari.htm>, 2007).
- (<http://www.sosyalhizmetuzmani.org/21yyshm02.htm>, 2007).

ÖZGEÇMİŞ

1968 yılında İstanbul’da doğdu. İlkokulu Bakırköy’de okudu. Ortaokulu Üsküdar İmam Hatip Lisesi’nde, liseyi ise Pendik İmam-Hatip Lisesi’nde tamamladı. 2007 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde Kur’an kursu öğreticisi olarak göreve başladı. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. Şu anda İstanbul Ümraniye İlçe Müftülüğü’ne bağlı Dört Yol Camii Kız Kur’an Kursu’nda Kur’an kursu öğreticisi olarak görev yapmaktadır. Evli ve iki çocuk annesidir.

